

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HASAN B. ZİYAD EL-LÜ'LÜÎ VE HADİS İLMİNDEKİ
YERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Aşur AKYOL**

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZŞENEL

TEMMUZ 2007

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Aşur AKYOL

11.07.2007

ÖNSÖZ

İslam kültür mirasının en zengin ve renkli alanlarından birisi hadis ilminin tarihidir. On beş asırlık süreç içerisinde hadis ilmi çeşitli aşamalardan geçmiş ve her dönemde konuyla ilgili binlerce âlim ve eser bu ilmin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu âlimlerden birisi de hadis ve fıkıh tarihinin önemli şahsiyetlerinden olup İmam A'zam Ebu Hanife'nin önde gelen öğrencilerinden el-Hasan b. Ziyad el-Lü'lü'dür.

Hasan b. Ziyad'ın diğer hadisçiliği üzerine genel bir çalışmanın bulunmaması ilim sahasında bir eksiklik arz etmekteydi. Bu durum bizi Hasan b. Ziyad'ın hadisçiliği konusunda bir çalışma yapmaya sevk etmiştir. Hocalarımızla yaptığımız istişareler sonucunda Ebu Hanife'nin fıkıhçı kişiliğiyle öne çıkan bu önemli öğrencisinin, hadis ilmindeki yerini bir yüksek lisans tezi çerçevesinde ele almaya çalıştık.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş Bölümü'nde, Hasan b. Ziyad el-Lü'lü'nin yaşadığı (116-204-/734-819) zaman diliminde, doğduğu ve yaşadığı bölge olan Kûfe ve çevresini siyasî, içtimaî, iktisadî, dîmî ve ilmî boyutlarıyla incelemek suretiyle onun hem şahsiyeti, hem de ilmî kişiliğinin oluşumunu sağlayan arka plan ortaya konulmuştur. Hasan b. Ziyad'ın ismi, künyesi, nisbesi, doğumu tahsil hayatı, hocaları, ilmi faaliyetleri, kadılığı, öğrencileri, eserleri, kişili ve vefatı, Hasan b. Ziyad'ın Hayatı başlığıyla Birinci Bölüm'de ele alınmıştır. İkinci Bölüm'de ise Hasan b. Ziyad'ın hadis ilmindeki yeri konu edinilmiştir. Burada Hasan b. Ziyad'ı cerh ve ta'dîle tabi tutanların gerekçeleri tahlil edilmiş ve görüşlerin bir değerlendirilmesi yapılmıştır. İkinci Bölüm'ün son kısmında Hasan b. Ziyad'ın Ebu Hanife'den yaptığı rivayetleri topladığı *Müsned*'i fıkıh konularına göre verilmiştir.

Tezin hazırlanmasında kendilerinden azamî derecede istifâde ettiğim ve tezle ilgili problemlerin halledilmesinde her türlü yardımı gösteren değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZŞENEL'e, gerek lisans, gerekse lisansüstü çalışmalarında fikirleriyle yolumu aydınlatan hocam Prof. Dr. Abdullah AYDINLI Bey'e, çalışma esnasında bizlerden yardımını esirgemeyen tüm arkadaşlarıma ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Aşur AKYOL

11 07 2007

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: HASAN B. ZİYAD'IN HAYATI	16
1.1.Hasan b. Ziyad'ın Hayatı.....	16
1.1.1. İsmi, Künyesi ve Nisbesi.....	16
1.1.2. Doğumu.....	16
1.1.3. Tahsil Hayatı.....	16
1.1.3.1. Hocaları.....	17
1.1.4. İlmi Faaliyetleri.....	17
1.1.4.1. Tedris Hayatı.....	17
1.1.4.2. Öğrencileri.....	21
1.1.4.3. Kadılığı.....	22
1.1.4.4. Eserleri.....	24
1.1.5. Vefatı.....	25
1.2. Hasan b. Ziyad'ın Ahlakî Kişiliği.....	25
BÖLÜM: 2: HASAN B. ZİYAD'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ	27
2.1. Hasan b. Ziyad'ın Hadisçiliği.....	27
2.2. Cerh Ve Ta'dil Yönünden Durumu.....	27
2.2.1. Cerh Edenler.....	30
2.2.2. Ta'dil Edenler.....	50
2.3. Görüşlerin Değerlendirilmesi.....	51
2.4. Hasan b. Ziyad'ın Rivayetleri ve Müsnedi.....	53
2.4.1. Rivayetleri.....	53
2.4.2. Müsnedi.....	55
SONUÇ	57

KAYNAKLAR	59
EK.....	65
ÖZGEÇMİŞ	112

KISALTMALAR

b.	: bin
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
mad.	: Maddesi
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: ve devamı
y.y.	: Baskı Yeri Yok
Yay.	: Yayınevi

Tezin Başlığı: Hasan b. Ziyad el-Lü'lüf ve Hadis İlimindeki Yeri**Tezin Yazarı:** Aşur AKYOL
ÖZŞENEL**Tezin Danışmanı:** Yrd. Doç. Dr. Mehmet**Kabul Tarihi:** 11.07.2007**Sayfa Sayısı:** V (Ön Kısım) + 112 (Tez)**Anabilim Dalı:** Temel İslam Bilimleri**Bilim Dalı:** Hadis

Hasan b. Ziyad'ın el-Lü'lüf ve Hadis İlimindeki Yeri adlı bu çalışmada, Hasan b. Ziyad'ın hadis ilmindeki yeri incelenmiştir. Hicri II. asır, hadis ilmi tedvin ve tasnifi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu tezde söz konusu dönemde Hanefi mezhebinin görüşüne sahip, mezhebin önde gelen imamlarından, fakih bir âlim olan Hasan b. Ziyad'ın hadis ilmine katkılarının tespitinde öncelikle onu tanıtmayı ve önemli bir fıkıhçı olmasını büyük ölçüde etkileyen hadisçilik yönünü ortaya koymayı hedefledik. Bu konuda araştırdığımız kadarıyla herhangi bir tez bulunmadığından dolayı araştırmaya değer bulunmuştur.

Çalışmamız bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır:

Giriş Bölümü'nde, Hasan b. Ziyad'ın yaşadığı 116-204/734-819 zaman diliminde, doğduğu ve neş'et ettiği bölge olan Irak ve çevresi siyasi, içtimaî, iktisadî, dîni ve ilmî boyutlarıyla incelenmek suretiyle onun hem şahsiyeti, hem de ilmî kişiliğinin anlaşılmasına zemin hazırlanmıştır.

Hasan b. Ziyad'ın ismi, künyesi, nisbesi, doğumu tahsil hayatı, hocaları, ilmi faaliyetleri, kadılığı, öğrencileri, eserleri, kişili ve vefatı, Hasan b. Ziyad'ın Hayatı başlığıyla Birinci Bölüm'de ele alınmıştır. Bu bölümde çocukluğu döneminden itibaren ilim talep ettiği, Ebu Hanife'ye uzun yıllar talebelik ettiği vurgulanmıştır. Kûfe'de ikamet eden Hasan b. Ziyad'ın daha sonra Bağdat'a yerleştiğine işaret edilmiştir. Kûfe'deki kadılığı sırasında yanlış fetvasından dolayı fetva verdiği kişiyi buluncaya kadar fetvasından vazgeçtiği, fetva verirken çok hassas davrandığı ve bu hassasiyeti sebebiyle çoğu zaman hüküm vermede sıkıntılar çektiği anlatılmıştır. Kişiliği kısmında ise onun ilmî kişiliği hakkındaki farklı görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca fikhî konulardaki görüşlerine işaret edilerek, daha sonraki yıllara intikal eden eserlerinden ikisi hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise Hasan b. Ziyad'ın hadisçiliği incelenmeye çalışılmıştır. Burada Hasan b. Ziyad'ı cerh ve ta'dil edenlerin gerekçeleri tahlil edilmiş ve görüşlerin bir değerlendirilmesi yapılmıştır. İkinci bölümün son kısmında Hasan b. Ziyad'ın Ebu Hanife'den yaptığı rivayetleri topladığı "*Müsned*"i fikhî konularına göre verilmiştir.

Sonuç olarak Hasan b. Ziyad'ın yaşadığı dönemin hem fikhî, hem de hadis otoritelerinden biri olduğu üzerinde durulmuştur. Onun, eserlerinde genelde sağlam rivayetleri kullanmakla birlikte nadiren de olsa zayıf ve uydurma olduğu iddia edilen rivayetlere de yer verdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hasan b. Ziyad, Hadis, Fıkıh, Müsned

Title of the Thesis: Hasan b. Ziyad al-Lu'lu' and his place in hadith science and musned

Author: Aşur AKYOL

Supervisor : Assistant Prof. Dr. Mehmet Özşenel

Date:

Nu. of pages: V (front part) + 112 (thesis)

Department: Basic Islamic Sciences

Subfiel : Hadith

We inspected in this study which is named Hasan b. Ziyad's and his place in hadith science, life of Hasan b. Ziyad and his local on hadith science. Eighteenth century is importance about hadith science collected and classification. Firstly, our aim in this thesis is advertising Hasan b. Ziyad who is Hanefi, an important leader of this group and a fakih scholar. However we aim to show his hadith scholar personality. This research is important. Because this topic is not inspected context of thesis.

This study is formed introduction and two basic parts:

In introduction part, we inspected his personality and science personality context of Iraq whic he was born in, Iraq's politic, sociality, economy, science and religious.

We inspected in first part which is named "Life of Hasan b. Ziyad", all of his name, his born, education life, science actions, being kadı, his students, his Works, personality and his death. This part is formed explaining that he wanted science from Ebu Hanife and he had educated from him a long time. He had lived in Kufa, after that he had resided in Bağdat. When he had been kadı in Kufa, he got a mistake fetva. Then he gave up this fetva to find this person which was gotten a mistake fetva. When he got a fetva, he was very sensitive. In part about his personality, we write different opinions about his personality. Then we get information about two works of him.

On second part, we try to inspect his hadith personality. We analyse persons who had cerh and tadil about him. After that, reasons of this opinions are resulted. End of this part, musned which collected from Ebu Hanife's rivayat by Hasan b. Ziyad is offered in topics of fıkıh.

Result part contains that he was authority of fıkıh and hadith. Sometimes he used weakness rumours on his works.

Keywords: Hasan b. Ziyad, Hadith, Fıkıh, Musned,

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kutlu sözlerinin bize ulaşmasında büyük emeği olan etbaüt-tâbiîn dönemi âlimlerinden, Kûfe kadısı, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin büyük talebelerinden fakih Hasan b. Ziyad'ın hayatı ve hadis ilmindeki yeri araştırılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Hasan b. Ziyad'ın biyografisine yer veren kaynaklardan ve rivayetlerinden elde edilen bilgilerin ortaya konulup yorumlanmasıyla onun hadis ilmi için yaptıklarının tespit edilmesidir. Böylece etbau't-tâbiîn dönemi âlimlerinden sayılan ve ehl-i rey bölgesi kabul edilen Kûfe'de yaşayan ve İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe'nin ashabının ileri gelenlerinden olan, muhaddis bir fakih'in sahip olduğu rivayet bilgisinin kaynakları ortaya konulmuş olunacaktır.

Çalışmanın Sınırları

Hasan b. Ziyad'ın hayatına dair kaynaklardaki bilgilerin sınırlı ve çoğunlukla birbirinin tekrarı olması sebebiyle onun biyografisine yer veren bütün kaynaklar incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Birinci bölümde Hasan b. Ziyad'ın hayatı ve kişiliği ele alınmıştır. Hayatı ve kişiliği rical ve tabakât kitaplarından elde edilen bilgilerin tasnif edilmesiyle oluşturulmuştur. Bu bölümde Hasan b. Ziyad'ın Hanefî Mezhebinin kurucusu olan İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe ile olan münasebeti tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Hasan b. Ziyad'ın Hadis ilmindeki yeri belirlenmeye çalışılmış, âlimlerin onun hadisçiliği hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir. Cerh ve ta'dil yönünden durumu incelenmiş, hoca ve talebeleri, rivayetlerinin konulara göre dağılımı tespit edilmiş olup rivayetlerinde hangi sîgaları kullandığına ve eleştirilen rivayetlerinin de neler olduğuna değinilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle temel tabakât ve terâcim kitaplarından istifade edilmiştir. Ayrıca Mevsûatü'l-kütübi's-sitte, el-Mektebetü'l-elfiyye ve el-Mektebetü'ş-şamile adlı CD-ROM'lardan yararlanılmıştır. Bu CD-ROM'lardan alınan bilgiler matbu nüshalara müracaat edilerek kontrol edilmiştir.

Araştırmanın verdiği sonuçlar tezin sonunda özetlenmiştir.

Birinci bölüme başlamadan önce Hasan b. Ziyad'ın yaşadığı dönemin ilmî, siyasî ve kültürel durumu hakkında bazı bilgiler vermemiz konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Bu mütevazi çalışmayla, Türkiye'mizdeki Hadis tetkiklerine küçük bir katkıda bulunabilirsek kendimizi bahtiyar hissedeceğiz.

Hasan B. Ziyad'ın (116-204/734-819) Yaşadığı Dönem

İslam dininin iki temel kaynağından biri olan hadis ve sünnete bağlılık, asırlar boyu, Hz. Peygamber'e gösterilen sevgi ve saygının mihenk taşı olmuştur. Bu bağlılığı sadece Peygamber sevgisiyle açıklamak yeterli değildir. Zira Hz. Peygamber'in söz ve tatbikatı olmadan, daha doğrusu onun örnekliği göz önüne alınmadan İslam'ı hakkıyla anlayabilmek mümkün değildir. İslam tarihi boyunca, İslam'ı yaşama ve yaşatma gayretinde olan hiçbir Müslüman kendini bundan müstağni görmemiştir. Bunlar arasında İslam âlimleri başta gelir.¹

¹ Nu'mânî, *İmam Âzam-ı Ebu Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 121.

Hasan b. Ziyad insanların yaşadıkları devirdeki siyasî durumun, bulunduğu cemiyetin ictimai, iktisadî, ilmî ve fikrî seviyesinin onların yetişmesi ve şahsiyetinin oluşmasında çok önemli tesirleri bulunduğu açık bir gerçektir. Bu münasebetle, Hasan b. Ziyad'ın hayatını ele almadan önce, içinde yaşadığı asra genel olarak bakmak yerinde olacaktır.

Hasan b. Ziyad Irak'ın Kûfe şehrinde yetişmiştir. Kûfe hicretin 17. yılında yani Hz. Ömer zamanında kurulmuştur.² O dönemde iklim ve coğrafya bakımından diğer yerlere nazaran yerleşime daha uygun bulunan Kûfe, Hz. Ömer (ö. 23/643)'in isteği üzerine Sa'd b. Ebi Vakkas (ö. 55/675) tarafından tesis edilmiştir.³ Bundan sonra büyük gelişme gösteren yeni şehrin şöhreti etrafa yayılınca buraya gelenlerin sayısı her geçen gün biraz daha artmıştır.⁴

Irak, çeşitli kavimlerin, cemaatlerin kaynaştığı bir yerdi. Çünkü orası, eski medeniyetlerin yatağı idi. Süryaniler orada yayılmışlar, İslâm'dan önce orada mektepler kurmuşlardı. Bu okullarda Yunan felsefesi okunuyordu. Yine İslâm'dan önce burada akîdevî konularda birbirleriyle mücadele eden Hıristiyan mezhepleri vardı. İslamiyet'ten sonra da, çeşitli milletler ve dinler burada var olmaya devam etti.⁵

Diğer yandan fetih maksadıyla Hicaz yarımadasından ayrılan birçok sahabi, Irak bölgesine yerleşmiş, Kûfe ve Basra'nın önemli birer yerleşim merkezi haline gelmesiyle de buralara gelen sahabi sayısında artış olmuştur.

Bilhassa Hz. Ali (ö. 40/660) zamanında hilâfet merkezinin Medine'den Kûfe'ye nakledilmesi, buranın önemini fazlasıyla artırmış, Ali b. Ebi Talib, Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652), Sa'd b. Ebi Vakkas, Ebu Musa el-Eşârî (ö. 42/662-663), Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670), Ammar b. Yasir (ö. 37/657) ve Enes b. Malik (ö. 93/712) gibi büyük sahabilerin buraya yerleşmelerine sebep olmuştur.⁶

² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldan*, IV, 491.

³ Belazûrî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 394-395.

⁴ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, IV, 71.

⁵ Ebu Zehra, *Ebu Hanîfe*, s. 20.

⁶ Kûfe'ye yerleşen sahabilerle ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, VI, 5, vd.

Hız. Ömer, Kûfe ehline yazdığı bir mektupta: “İslâm’ın merkezine” tabirini kullanarak orada bulunan ilim sahibi sahâbi ve tabiûnun büyüklerine işaretle bulunmuştur.⁷ Nitekim İbn Sa’d yetmiş Bedir ashâbının, üçyüz kadar da şecere-i rıdvan ashâbının Kûfe’ye yerleştiğini belirtir.⁸

İşte Hasan b. Ziyad, eski kültür ve medeniyetlerin yatağı, yeni dinin ve onun azim ve şevk dolu salıklarının yerleşim merkezi olan böylesine hareketli bir ülkede ve onun gelişmeye en müsait bir şehri olan Kûfe’de doğdu ve yetişti.

II/VIII. asrın sonları ile III/IX. asrın başlarında İslâm toplumunda yoğun bir şekilde tartışılan meselelerin siyasî alandaki icraatlar neticesinde ortaya çıktığı, fakat amel-iman ilişkisi bağlamında itikâdî tartışmaların zeminine oturtulduğu görülmektedir. Özellikle iç savaşlar esnasında sık sık gündeme gelen tartışmalar neticesinde ortaya atılan çeşitli görüşler çerçevesinde farklı gruplaşmalar meydana gelmiştir. Bu gruplar zaman içerisinde, benzer konulardaki kanaatleri de içine alacak şekilde organize ve sistematize olmaya başlamış ve böylece itikâdî mezhepler ortaya çıkmıştır.

Ferdî ve toplumsal hayat ile ilgili amelî ve ahlâkî değer yargıları inanç kaidelerine bina edilmek durumundadır. Dolayısıyla itikâdî alana yönelik tartışma ve ihtilâflar amelî, ahlâkî ve siyasî olanlara göre daha önemli ve öncelikli bir hal arz eder. Buna binaen zaman zaman siyasî tercihler bile, bağlayıcılığının artırılması amacıyla dinî/itikâdî düşünceye dayandırılmıştır. Bu nedenle Hasan b. Ziyad’ın yaşadığı asrın İslam Tarihinde önemli bir yeri vardır. Bu dönem, bir taraftan siyasî ve ırkî mücadelelerin kızıştığı, ehl-i rey-ehl-i hadis tartışmalarının vuku bulduğu ve bir taraftan da bütün bu kargaşalara rağmen ilmî faaliyetlerin yoğun yaşandığı bir dönemdir. Ayrıca Hasan b. Ziyad’ın yaşadığı dönem ve coğrafya; imamet, sıfatlar, kader, büyük günah, tekfir gibi kelâm tarihinin temel problemlerinin tartışıldığı ve bu tartışmalar çerçevesinde ileri sürülen görüşlerin Hâriciyye, Şia, Zübeyrilik, Mutezile, Mürcie, Cebriyye gibi ekollere dönüştüğü şartları ihtiva ediyordu.⁹

Siyasî, Sosyal ve İktisadî Durum

İslam dünyasını Hulefa-yı Raşidin (11-41/632-661) döneminden sonra Emevîler (41-132/661-750) yönetti. Emevîler, Hz. Ali’nin öldürülmesiyle yönetimi ele geçirmişlerdi. Emevîlerin iktidardan düşüşleri de aynı biçimde kanlı oldu. Hz. Muhammed’in amcası

⁷ İbn Sad, *Tabakât*, VI, 5.

⁸ İbn Sad, *Tabakât*, VI, 9.

⁹ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 53-118.

Abbas b. Abdülmuttalip (ö. 32/653)'in soyundan gelen Abbasîler Emevî yönetimine karşı ayaklanarak 132/750'de Halifeliği ve iktidarı ele geçirdiler. Bu tarihten başlayarak Abbasîler 656/1258'e kadar İslam dünyasının büyük bölümüne egemen oldular. İslam dünyasında Emevîler'in yerine Abbasîler'in yönetimi ele geçirmesiyle idarî, askerî, siyasî ve ilmî sahalarda çok büyük değişiklikler olmuştur. Siyasî bakımdan hicrî birinci asrın ikinci yarısı ve ikinci asrın başları, Emevîlerin merkezi kuvvetinin zayıfladığı, devletin yıkılmaya yüz tuttuğu, Halifelerin otoritelerini kayb ettikleri bir dönemdir. Bu durum, Emevîlerin; iki veliaht birden tayin etmeleri, bazı Halifelerin lüks ve sefahat hayatına dalmalarından ve Arapçılık taassubundan kaynaklanıyordu.¹⁰ Emevîler arasında aile birliği bozulmuş, aynı aileden çeşitli kişiler Halifeliği ele geçirmek maksadıyla isyanlara teşebbüs etmeye başlamıştı. Ülkede cereyan eden farklı olaylar Halifenin asıl büyük tehlikeyi görmesini engellemişti. II. Mervan (65-86/685-705)'ın ilgilenemediği bu tehlike Emevî iktidarına son verecek olan Abbasî ihtilal hareketiydi. Bu hareketi özellikle mevâlî¹¹ tarafından desteklenen Ebu Müslim el-Horasanî (ö. 137/754) yürütüyordu. Bu hareket Emevîlerin sonunu hazırlamış ve Emevîler tarihe karışmış oldu.¹²

Abbasîlerin iktidara geldikleri 132/750 yılı, İslam tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir.¹³ Abbasîlerin iktidara gelmesi, Emevî idaresinden memnun olmayan grupların lider kadrolarının temsil ettiği ve öncülüğünü yaptığı ve yoğun bir propaganda ile teşkilatlanmış büyük bir kitlenin faaliyeti neticesinde mümkün olmuştur.¹⁴

Abbasîler hilafeti ele geçirdiklerinde, genellikle Emevîlerin temsil ettiği "saltanat-devlet" yerine, dine dayalı devlet şeklinde gerçek Halifelik fikir ve idealini temsil eden kimseler olarak karşılandılar. Hilafet merkezi olarak Şam yerine Irak'ı tercih ettiler. Hilafet merkezinin değişmesinin önemli sonuçları olmuştur. Bu değişikliklerle idarenin ağırlık merkezi, bir Akdeniz ülkesi olan Suriye'den sulanabilen zengin bir vadi olan ve birçok ticaret yollarının kavşağı durumundaki Irak'a geçmiş, böylece Bizans kültürü yerine İran kültüründen etkilenme ihtimali ortaya çıktı.¹⁵

¹⁰ Hasan, *İslam Tarihi*, I, 432.

¹¹ Mevâlî hakkında geniş bilgi aşağıda verilecektir.

¹² İsmail Yiğit, "Emeviler", *DİA*, XI, 94.

¹³ İbnü'l-Esir, *Kamil*, X, 54-56.

¹⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", *DİA*, I, 31.

¹⁵ Yıldız, "Abbasîler", *DİA*, I, 34.

Hasan b. Ziyad bir devletin yıkılıp diğeri bir devletin kurulduğu, kurulan bu devletin en ihtişamlı dönemlerini yaşadığı zamanda ve bu devletin kurulduğu yerde yaşamıştır. Her iki devlet açısından da siyasî alanda büyük değişikliklerin yaşandığı ortamda siyasî, içtimaî, dinî ve ilmî hayat bu değişikliklerden azamî derecede etkilenmiştir.

İslam tarihinin en önemli içtimaî çalkantılarının yaşandığı yüzyıl hicrî ikinci asırdır. Herhangi bir ülkedeki içtimaî durumla, o ülkede ırk ve din bakımından toplumun tabakaları ve bu tabakalardan her birinin diğeri ile olan alakasının izahı, aile nizamı ve aile fertlerinin hayatı ve bunlardan her birinin hakları ve hürriyetten faydalanma derecesinin araştırılması, saray ve Halife meclisleri, bayramlar, merasimler, ziyafetler, ihtifaller, eğlence yerlerinin vasfı, evlerin ve evlerde bulunan kap-kacak, yiyecek, içecek ve giyilecek şeyler ile toplumun diğeri görüntülerinden bunlara ilâve edilebilecek olanların anlatımı kastedilir.¹⁶ Biz kısaca Hasan b. Ziyad zamanında ırk ve din bakımından toplumun tabakaları ve hürriyetten faydalanma derecesine değineceğiz.

İslâm dini Arap ile Arap olmayan arasında herhangi bir ayırım yapmayan, bütün Müslümanlar arasında eşitlik ilkesini kabul eden bir din olmakla birlikte, Râşit Halifeler ve onlardan sonra gelen Emevîler, fütûhatı doğuda Çin seddine, batıda Atlas Okyanusuna uzanan İslâm Devletinin yönetiminde yalnız Arap unsuruna dayanmışlardı. İslâm'ın eşitlik ilkesini, Kur'ân-ı Kerim'de müminler arasında, takvayı üstünlük esası kılan şu ayetler göstermektedir: *"Allah katında sizin en üstününüz, en takva sahibi olanınızdır"*¹⁷. *"Mü'minler ancak kardeşirler, öyle ise kardeşlerinizin arasını düzeltiniz"*¹⁸. Rasûlüllah (s.a.v)'den şöyle rivayet olunmuştur: *"Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü yoktur, üstünlük ancak takva iledir"*¹⁹

Emevîler, Arap ırkçılığı yapmışlar ve mevâliye (Arap asıllı olmayan Müslümanlara) efendinin köleye bakış prensibini benimsemişlerdi. Bu durum, mevâlinin ruhunda ırkçılık duygusunu tahrik etti. Bunun üzerine Emevî yönetimine karşı ayaklanıp onlara karşı isyan etmiş olan Haricîlere katıldılar ve devleti yıkmak için fırsatlar kollamaya başladılar. Bunlara ilâveten İslâm'ın yok etmeye çalıştığı kabile asabiyyetinin alevlenmesiyle, Arap unsuru da kendi arasında birlik ve beraberlik içinde değildi. Ne olursa olsun, zimmîler -

¹⁶ Hasan, *İslam Tarihi*, II, 249

¹⁷ Hucurat 49/13.

¹⁸ Hucurat, 49/10.

¹⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 441.

bunlar Hıristiyan ve Yahudilerdir- din hürriyetinden faydalanmışlardır. Müslümanlar, zimmîleri İslâm'ı kabul ile kendi dinlerinde kalmak arasında serbest bıraktılar. Onlardan Müslüman olan herkes, Müslümanların faydalandığı her şeyden faydalanırdı; kendi dinlerinde kalanlara ise can, mal ve evlâtlarının korunmasına ve güvenliklerinin sağlanmasına karşılık cizye vergisi takdir edilirdi.²⁰

Emevî Halifeleri, Şam bölgesindeki halkın ekseriyetini oluşturan Arap unsuruna önem veriyor ve otoritelerini onlara istinat ettiriyorlardı. Abbasî devleti İran asıllıların yardımlarıyla kurulup, devletin merkezi Irak'a taşınınca Farisî unsur üstünlük kazandı.²¹

Müslümanlar, Sünnîler ve Şîîler olarak iki gruba ayrılıyordu. Birinci Abbasî dönemi boyunca bu iki taife arasındaki çekişmeler sönmemiş; çeşitli aşamalar geçirmiştir.²²

İctimaî bünye içerisinde en fazla etkin olan ve Hasan b. Ziyad'ın da mensup olduğu gruplardan birisi de mevâlî diye adlandırılan gruptu. Sözlükte dost, akraba, komşu, müttefik, velî, hâmî, yardımcı, sahip, köle, azat eden (efendi), azat edilen (köle) gibi mânâlara gelen **mevlâ** kelimesinin çoğulu olan²³ **mevâlî**, savaşlarda ele geçirilerek köleleştirilen ve daha sonra azat edilen insanlarla kölelik söz konusu olmaksızın Müslüman olup bir kabilenin himayesine girenleri de ifade etmektedir. Bu kişiler, kendisi sebebiyle Müslüman oldukları veya himayesine girdikleri kabilenin nisbesi ile anılır olmuşlardır. Hasan b. Ziyad da "el-ensar" nisbesiyle anılıyordu. İslâm ülkesinin genişlemesine paralel olarak Arapların karşı karşıya geldiği Türkler, İranlılar, Rumlar ve Hintliler mevâlî sınıfının önde gelen unsurları idi.²⁴ Kısa sürede İslâm toplumunun önemli bir unsuru haline gelen mevâlî, Râşid Halifeler döneminde Araplarla eşit haklara sahip olmuşlardır.²⁵ Ancak özellikle Emevîler döneminden itibaren iktidarın yürüttüğü politika sebebiyle Araplar, sosyal ve ekonomik açılardan kendilerini mevâlîden ve zimmîlerden üstün görmüş, onlara ikinci sınıf insan muamelesi yapmaya başlamıştır. Araplar idareye sahip olmanın verdiği siyasî hâkimiyet duygusunu sosyal hayatın hemen her aşamasında mevâlîye hissettirmiştir.²⁶

²⁰ Hasan, *İslam Tarihi*, II, 250.

²¹ Hasan, *İslam Tarihi*, III, 225-226.

²² Hasan, *İslam Tarihi*, III, 227-228.

²³ Muhammed Ali en-Neccar, *el-Mucemu 'l-vasîf*, "Vly" mad., s. 1058.

²⁴ Wensinck, "Mevlâ", *IA.*, VIII, 163-164; Yiğit, "Mevâlî", *DİA.* XXIX, 424-426.

²⁵ Yakûbî, *Târih.* II, 221.

²⁶ İbn Abdirabbih, *el-İkdu 'l-ferîd*, III, 361-363.

Bu dönemdeki sosyal kesimlerden biri de zimmet ehli'dir. Hıristiyan ve Yahudilerin meydana getirdiği bu tabaka, dinî müsamahakârlıktan önemli ölçüde istifade ediyordu.²⁷

En önemli içtimaî çalkantılardan birisi de mezheplerin oluşumu ve aralarındaki kavgalardır. Çünkü mezhep sahibi imamların kendi devirlerindeki karşılıklı anlayış, saygı ve müsamahaların yerini gittikçe koyu bir mezhep taassubu almaya başlamış ve bu durum üçüncü asırda daha yeni yeni kendisini göstermeye başlamıştır. Bu sebeple, mezhepler arasındaki mücadeleler gerek ehl-i sünnetin²⁸ kendi arasında ve gerekse ehl-i sünnet ve Şia arasında acımasızca devam etmiştir.²⁹ Bu tartışmalar daha sonraki dönemlerde mezhep müntesiplerinin birbirlerine karşı galiz ifadelerinden sürgün, boykot, hapis ve hatta toplu ya da ferdi cinayetlere kadar varmıştır.

Emevîler döneminde bazı kesimlerin maddî sıkıntıya düştüğü ve vergi ödemekte zorlandığı görülmektedir. Özellikle Irak'taki muhalif gruplar, bölge sakinlerinin haklarının yendiği ve buradan toplanan vergilerin Şam halkına harcandığı iddiasında bulunmuşlardır. Buna karşılık yönetimin bu insanları rahatlatacak önlemleri almamakta ısrar etmesi devletin yıkılışının önemli sebeplerinden birini oluşturmuştur. Emevîlerin son dönemlerinde ikdisadî durum çok kötüdür³⁰ Çünkü toplumdaki çatışma, çalkantı ve kargaşalar aynı zamanda şiddetli iktisadî krizlere de sebep olmaktadır. Bununla beraber, merkezde Halife ve devletin ileri gelenleri lüks ve bolluk içinde yaşamakta, gelen elçiler için büyük masraflarla gösterişli törenler düzenlemektedirler.³¹

Abbasîlerin ilk dönemlerindeki iktisadî durum Emevîler'dekinin bir benzeri gibidir. Onlarda da başlangıçta ticaret Yahudî, Hıristiyan ve Mecusî tüccarların elindeyken zamanla Müslümanlar da ticaret hayatına atıldılar ve çok geçmeden dünya ticaretinde söz sahibi oldular.³² Abbasîlerin ilk dönemi Halifeleri, lüks sayılacak eşyaları saraylarına sokarak, bir anlamda dolaylı olarak ticareti de teşvik ettiler. Yolların yapılması ve Bağdat şehrinin kurulması bu teşviklere misal olarak zikredilebilir.³³

²⁷ Hasan, *İslam Tarihi*, III, 228

²⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, 525.

²⁹ Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslam*, II, 4-5.

³⁰ İbnu'l-Esir, *Kamil*, IV, 450.

³¹ Yiğit, "Emeviler", *DİA*, XI, 101-103.

³² Yıldız, "Abbasîler", *DİA*, 1988, I, 48.

³³ Hasan, *İslam Tarihi*, III, 136.

Hasan b. Ziyad ilmî faaliyetinin yanında inci tacirliği de yaparak bir anlamda Abbasîlerin teşvik ettiği ticarete ayak uydurmuştu.

İlmî Durum

Bu dönem bütün siyasî, içtimaî ve ikdisadî dağınıklık, çalkantı ve zorluklara rağmen ilmi hayat bakımından çok parlak geçmiştir. Bu asırda da, İslam ilim ve kültür hayatındaki gelişmeler devam etmiş, her alanda birçok büyük âlim yetişmiş ve değerli eserler vücuda getirilmiştir. İslam Devletinin yönetimindeki zaaf, her ne kadar siyasî bölünmelere yol açmışsa da; bu parçalanmalar, ilmi elde etme adına yapılan uzun yolculuklara engel teşkil etmemiştir. Maverâu'n-Nehr'den ta Endülüs'e kadar uzanan geniş topraklar İslam ülkesidir. Müslümanlar bu topraklar üzerinde serbestçe dolaşabilmektedirler.

Bu sebeple ilim adamları ve talipleri bir yerden bir yere kolaylıkla geçebiliyor, istedikleri yerden ilim alıp verebiliyorlardı. Maverâu'n-Nehr, Horasan, Fars ve Irak'taki hocalardan ilim aldıkları gibi; Mısır, Şam, Mağrip ve Endülüs'te ilim tahsil yapabiliyorlardı. Nitekim Yakut el-Hamevî'nin (626/1228) *Mu'cemu'l-buldan*'ı, Sem'anî'nin (562/1166) *Ensâb*'ı gibi seyahat mahsulü coğrafi kitaplar, bunun en açık delilidir.³⁴

Abbasîler devrinin ilk zamanları, İslam kültür ve medeniyetine damgasını vuran çok önemli bir çağdır. İslam dünyasında çeşitli müesseseler ve ilimler bu devirde şekillenmiş, zamanla gelişerek modern Avrupa medeniyetinin doğmasında da etkili olmuştur. İslam dünyasında filolojik, dini, sosyal ve tabii ilimler sahasındaki ilk çalışmaların bir kısmı Emevîler devrinde başlamış olmakla birlikte, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak müstakil birer ilim dalı haline gelmesi Abbasîler devrinde olmuştur.³⁵

Bu dönemdeki dini ilimlere gelince:

Hadis

Hicrî ikinci yüzyıla girerken Halife Ömer b. Abdulaziz (99-101/717-719) tarafından resmen başlatılan hadislerin tedvîn'i hareketi Muhammed b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)'den sonra gelişerek devam etmiş, Abbasîlerin ilk yıllarından itibaren belli başlı İslam ülkelerinde tasnif faaliyetleri hız kazanmıştır. Hadiste isnad uygulaması Emevîler devri

³⁴ Süleyman Ateş, *Süleymanî'nin Risaleleri*, s. 32.

³⁵ Yıldız "Abbasîler" *DİA*, I, 40.

hadisçileri tarafından başlatılmıştır. Bu uygulamanın başlamasında, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan hadis uydurma faaliyetinin büyük rolü olmuştur. Âlimler sadece doğruluğuna inandıkları kişilerin naklettikleri hadislere itibar etmişler ve bu hadisleri kimlerden aldıklarını da belirtmişlerdir. Emevîler döneminde hadis kitabeti ve tedvini ile meşgul olan âlimler genelde genç sahâbîler nesline mensuptur. Tabiûn tabakasına mensup Hemmâm b. Münebbih'in, hadis tarihinin önemli vesikalarından olan ve günümüze kadar ilk şekliyle ulaşmış bulunan hadis sahifesi dönemin hadis çalışmaları için önemli bir örnektir. Hemmâm'ın sahifesi dışında Emevîler döneminde yazılıp günümüze ulaşan başka hadis sayfaları da mevcuttur.³⁶

Emevîler devrinde önemli gelişmeler kaydeden hadis ilmi, Abbasîler devrinde III. hicrî yılın ortalarında en olgun meyvelerini verdi. Bu devirde bir yandan hadisler ayıklanırken, bir yandan da hadis metodolojisi (hadis usulü ilmi) ortaya çıktı. Hadislerin hangi metotlara ve yöntemlere göre derleneceği, rivayet zincirinde bulunan râvîlerin hadis ilmi açısından tenkidi ve benzeri konularda eserler yazılmaya başlandı. Önceki dönemlerde dağınık bir şekilde kitaplarda toplanmış olan hadisler çeşitli maksatlarla muhtelif tertiplerle hadis âlimleri tarafından, "Müsned, Musannef, Cami, Muvatta, Sahih, Sünen, Mu'cem" türünde çok kıymetli hadis çalışmalarına konu edilmiştir.³⁷

Hasan b. Ziyad hadis tasnifinde yavaş yavaş yoğunlaşmanın yaşandığı bu dönemde Ebu Hanife'nin halkasında ve diğer ilim halkalarında elde ettiği ilmî birikimi eserlerine yansıtarak bu tasnif faaliyetine katkıda bulunmuştur. Özellikle müsned adlı eseri tasnif faaliyetinin meyvelerindedir.

Kıraat ve Tefsir

Kur'an-ı Kerim'in yüce manalarının iyi bir şekilde anlaşılması, İslami ilimlerin gelişmesinde olduğu kadar, Müslümanların dini ve dünyevi hayatları açısından da çok önemli bir husustur. Bu münasebetle hadis ve fıkıh çalışmaları ile aynı dönemlerde tefsir ve kıraat çalışmalarının başladığını görüyoruz.

Emevîler döneminde yetişen kıraat âlimleri ilim halkalarında hocalarından dinledikleri kıraat vecihlerini sistemleştirmeye başlamış ve bu suretle kıraat ilminin gelişmesine

³⁶ Yiğit, "Emeviler", *DİA*, XI, 103.

³⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 20.

büyük katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemde çok sayıda kıraat âlimi yetişmiş, bunlardan bazıları ilmî mesailerini tamamen Kur'an'ın okunuşuna hasretmişlerdir. Kıraat ilminde yegâne müracaat mercii haline gelen kırâat-i seb'a imamlarından üçü bu dönemde yetişmiştir.³⁸ Abbasîler zamanında ise ortaya çıkan dinî ve fikrî akımların etkisiyle diğer İslâmî ilimlere paralel olarak tefsir ilmi de gelişme göstermiş, tefsirde rivayet ve dirayet metotları teşekkül etmiştir.³⁹ Diğer taraftan, kıraat-i seb'a ve aşere imamlarının birkaçı müstesna, hepsi Abbasîler zamanında yaşamış ve kıraatle ilgili çalışmalar bu devirde doruk noktasına varmıştır.⁴⁰

Hadisçiliğini inceleyeceğimiz Hasan b. Ziyad, İsa b. Ömer ve Zekerriyya b. Siyah'tan kıraat rivayet etmiştir. Kendisinden de el-Velid b. Hammad el-Lü'lü rivayet etmiştir.⁴¹

Tasavvuf

İslam düşüncesi denildiğinde bununla ilgili önemli akımlardan biri, hiç şüphesiz tasavvuftur. Tasavvuf, İslam'daki ruhi-manevi hayatın ve ahlakî değerlerin ismi olarak ortaya çıkmıştır. Hicrî 8. ve 9. yüzyıllarda müstakil bir hareket halinde kendini gösteren tasavvufun daha önce geçirdiği bir zühhd dönemi vardır. Bu dönemde İslam'daki ruhi-manevi hayatın aldığı şekle zühhd, bunun temsilcilerine zahid veya abid denilmekte idi.⁴² Bu dönem ilk sûfi lakabının kullanıldığı hicrî ikinci asrın ortalarına kadar devam eder. Sûfi ve tasavvuf kavramlarının kullanılmaya ve ilk sûfi adının duyulmaya başlandığı hicrî II. asrın sonundan, tarikatların ortaya çıkmaya başladığı hicrî VI. asra kadar geçen üç buçuk asırlık dönemde tasavvuf ortaya çıkmıştır. İlk tasavvufi eserler bu dönemde yazılmaya başlanmıştır.⁴³

Kelam

Kelam ilmi, I. hicrî asırda ortaya çıkan ve her biri kendi görüşlerinin doğru, gerçek olduğunu savunan ve bunu ayet ve hadislerle ispatlamaya çalışan fırkalara karşı, Kur'an ve hadise en doğru manayı vermek, onu anlamak ve sınırları çok genişlemiş olan İslam

³⁸ Yiğit, "Emeviler", *DİA*, XI, 103

³⁹ Yıldız "Abbasîler" *DİA*, I, 40.

⁴⁰ Yıldız "Abbasîler" *DİA*, I, 40.

⁴¹ Zehebî, *Tarih*, h. 201-210 yılları s. 99.

⁴² Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, s. 124.

⁴³ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, s.15.

ülkesindeki bütün Müslümanlara Kur'an ve hadiste bildirilen inanç esaslarını anlayabilecekleri şekilde açıklamak ve anlatmak ihtiyacından doğmuştur.⁴⁴

Emevîler devri, kelâm tarihi açısından itikadî konularda tartışmaların başladığı ve kelâm ilminin temellerinin atıldığı bir devir olarak kabul edilir. Bu bir asırlık dönem içinde şahıslar etrafında bazı gruplaşmalar meydana gelmişse de büyük itikadî ekoller henüz teşekkül etmemiştir. Bu sebeple Emevîler devri kelâm ilminin hazırlayıcı safhası olarak değerlendirilebilir. İtikadî tartışmalar ashâb-ı kiramın son yıllarından itibaren başlamışsa da “kelâm” ve “mütakellimîn” gibi tabirlerin Abbasî Halifesi Hârûnürreşîd zamanında (170/193/786-809) yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Bu ifadelerin kullanıldığı elde mevcut en eski kaynaklar Câhiz'in (ö. 255/869) eserleridir.⁴⁵

Abbasîler dönemi, diğer İslami ilimler gibi kelâmın da sistemleştiği bazı itikadî mezheplerin kurulup geliştiği, bazılarının da sönüp gittiği bir dönemdir. Emevîler devrinde ortaya çıkan Mu'tezile, Halife Me'mûn (198-218/813-833), Mu'tasim (218-227/833-842) ve Vâsik (227-232/842-847) dönemlerinde en parlak devrini yaşamış ve Abbasî coğrafyasında taraftarlarını çoğaltmıştır.⁴⁶

Dolayısıyla bu ilim İslam Tarihinde İslami esasları müdafaa gerekçesiyle Yunanca'dan çevrilen felsefi eserlerin etkisi altında kalan ve İslam'ın inanç esaslarını aklın kurallarıyla açıklama yolunu açan Mu'tezile ekolünden ortaya çıkmıştır,⁴⁷ denebilir.

Fıkıh

Genç sahabîlerle tabiûnun yaşadığı Emevîler devri fıkıhın ayrı bir ilim dalı halinde kurulmaya başladığı dönem olarak kabul edilir.⁴⁸ Bu dönem, siyaset-fıkıh ilişkisi bakımından hilâfetin saltanata dönüşmüş olması sebebiyle önemli bir dönüm noktası teşkil etmekte ve fıkıh tarihinin ikinci dönemini teşkil etmektedir. Hulefâ-yi Râşidîn devri dinî hayatın, İslâm'ın insanlığa getirdiği inkılâbın tekâmül devridir. Bu dönemde her şey din için, dinin amaçlarını gerçekleştirmek içindir. Emevîler devrinde ise fazilet ve manevî tekâmülün yerini siyasî istikrar ve maddî gelişme almaya başlamış, kültür karışması, saltanatın ve siyasî baskıların doğurduğu muhalefet (Havâric ve Şîa), özellikle

⁴⁴ Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, s. 45.

⁴⁵ Yiğit, “Emeviler”, *DİA*, XI, 99.

⁴⁶ Yıldız “Abbasîler” *DİA*, I, 43.

⁴⁷ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, s. 22.

⁴⁸ Yiğit, “Emeviler”, *DİA*, XI, 99.

fikhın kamu hukuku alanında yeni düşünce ve teorilere zemin hazırlamıştır. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde fikhın kaynakları bakımından önemli olan gelişmelerden biri vahyin sona ermesi, sahabe içtihadının Hz. Peygambere arzı ve tasvibinin alınması imkânının ortadan kalkmış bulunmasıdır. Bundan böyle fikh, Kitap ve Sünnet'in sınırlı nasları ile re'y içtihadına dayanmaktadır. Bu devirde içtihadta bulunurken, fetva verirken bazı kural ve ilkelere riayet edilmiş, bunlar daha sonraki devirlerde birçok fikhçıya örnek olmuştur.⁴⁹

Emevîler döneminde fikh tarihi bakımından çok önemli gruplaşmalar olmuştur. Bunlardan en önemlileri Irak/Kûfe ile Hicaz/Medine fukahası arasındaki gruplaşmadır. Bunlar daha sonraki dönemlere de tesir etmiştir.

Abbasîler devri fikhın olgunluk çağıdır. Bu hanedan, hilafeti hakkı olana geri vermek ve Hulefa-yi Raşidin devrini ihya etmek gibi bir dava ile iktidara talip olduğundan, Halifeler görünüşte de olsa hem din hem de dünya işlerinde Allah resulünün Halifesi ve Müslümanların başkanı sıfatı ile davranıyorlardı. Bunun tabii sonucu olarak din ulemasının söz, fiil, düşünce ve inançlarıyla da yakından ilgileniyorlardı. Abbasî devrine girerken fikhçılar arasında tartışıla gelen, hüküm çıkarmada re'ye ve hadise verilecek yer ve değer konusuna bağlı olarak re'yciler ve eserciler diye bilinen yeni bir gruplaşma meydana gelmiştir.⁵⁰

Irak ve özellikle Kûfe'de yoğunlaşan ehl-i rey fakihleri, bölgede çeşitli fırka ve gruplar vasıtasıyla hadis uydurma faaliyetleri başlayınca, üstadlarından aldıkları hadis değerlendirme usûllerine dayanarak rivayetleri değerlendirmeye tâbi tuttular. Uydurma rivayetlerin çokluğu karşısında hadisin kabulü için sıkı şartlar ileri sürdüler. Hadisleri değerlendirmede hem sened, hem de metin tenkidi usûllerine başvurdular. Hadisleri anlama ve yorumlamada ise reye müracaat ederek sapık fırka ve mezhep mensuplarının yanlış tevil ve tefsirlerle nasların manalarını saptırma girişimlerini önlemeye çalıştılar. İnsanları bu fırka ve gruplara karşı çeşitli vesilelerle uyardılar.⁵¹

Bu dönemde hadisleri değerlendirmede Medine'de bulunan ehl-i hadis mensupları sened tenkidi yanında sahip oldukları nebevi geleneği ölçü alırken, Kûfe'deki ehl-i rey

⁴⁹ Ali Bardakoğlu, "Fıkıh", *DİA*, XIII, 5.

⁵⁰ Bardakoğlu, "Fıkıh", *DİA*, XIII, 7.

⁵¹ Özsenel, *Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları*, s. 84.

fakîhleri yine sened yanında metin tevsîkinde İslâm'ın temel prensip ve kurallarını esas aldılar. Onların bu usûlleri kullanmaları belki de kaçınılmazdı. Çünkü ortaya çıkan binlerce uydurma hadis metnini başka türlü tespit edip ayıklamanın imkânı yoktu. Bu konuda sadece akîl kriterlere başvurmak da salim bir yol olarak görülemezdi. Bu yüzden metinlerin test edilmesi için daha sağlam ve sübûtunda şüphe bulunmayan kaynaklarla mukayesesi zarûrî görüldü.⁵²

Netice olarak ehl-i rey ve ehl-i hadisten oluşan tâbiûn âlimleri, hadislerin değerlendirilmesinde hem sened, hem de metin tenkidi usûllerine başvurmuşlardır. Özellikle bid'at fırkalarının zuhur etmesi sonucu uydurma rivayetler çoğalınca rical tetkikleri başlamış, sika olsa bile zaptında kusur bulunan veya ne naklettiğini bilmeyen ve ehil olmayan râvîlerin rivayetleri kabul edilmemiştir. Ehl-i rey mensubu fakîhler de rical tenkidi yanı sıra rivayetlerin arzı yöntemiyle metin tenkidi yaparak bu dönemde hadislerin tevsîkine katkıda bulunmuşlardır. Öte yandan asrın sonlarına doğru hadislerin muhafazasında önemli bir yol olarak görülen tedvin faaliyetleri de Ömer b. Abdilazîz (99-101/717-719)'in emriyle resmiyet ve hız kazanmıştır.⁵³

Bütün bunların ötesinde muasırlar arasındaki çekişme ve çekememezlik gibi unsurların da Ebû Hanîfe (150/767) ve ashabının rey ehlinden olmakla itham edilmesinde ve şiddetli tenkitlere konu olmasında rolü bulunduğu söylenebilir. Bunlara ilave olarak Ebû Hanîfe'nin haber-i vahidleri Kur'an'ın mânalarına ve hadislerin üzerinde ittifak ettiği hususlara arz ederek reddetmesi ve ameli imandan bir cüz saymaması ehl-i hadisin tenkid sebepleri arasında sayılmıştır.⁵⁴

Ehl-i rey de muhalifleri olan ehl-i hadis mensuplarını garib ve zayıf hadislerin peşine düşmek, hadisin tarikleriyle uğraşıp, mânaları üzerinde düşünmemek, taşıdıkları ilmin muhtevasından habersiz olmak, çok "tashif ve lahinde bulunmak" gibi iddiâlarla itham etmişler ve nihayet şekilcilik anlamında onları Haşviyye diye isimlendirmişlerdir.⁵⁵

Ehl-i rey ve ehl-i hadis ihtilafının sonuçlarından bir diğeri de günümüze ulaşan en eski hadis kitapları arasında Ebû Hanîfe ve ashabının eserlerinin zikredilmemesidir. Bir

⁵² Ebu Zehra, *Ebu Hanîfe*, s. 123; Özşenel, *Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları*, s. 85.

⁵³ Özşenel, *Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları*, s. 33-35, 85.

⁵⁴ Özşenel, *Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları*, s. 103.

⁵⁵ Yurdağur, "Haşviyye", *DİA*, XVI, 426-427; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târihi Arka Planı*, s. 23-29, 78; Özşenel, *Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları*, s. 111.

mülâhazaya göre bu durum, ehl-i hadisin ehl-i reye husumetinin bir sonucu olup, günümüzde onların zikredilmemesi için hiç bir sebep yoktur; hatta zikredilmemesi yanlıştır.⁵⁶

Ehl-i rey ve ehl-i hadis ihtilafının sonuçlarından bir diğeri de üçüncü asırda câmi ve sünenlerin tasnif edilmesi olmuştur. Ehl-i hadis mensupları bu eserlerinde hem dayanaklı olan rivayetleri korumayı, hem de muhaliflere cevap vermeyi amaçlamışlardır.⁵⁷

Hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda ehl-i hadisle ehl-i rey arasında yaşanan yoğun tartışmalar, tarafların birbirlerinden etkilenmeleri sonucunu da doğurmuştur. Bu durum bir taraftan ehl-i hadisi ehl-i reyin faaliyetlerindeki rey anlayışını kısmen paylaşmaya götürürken, diğer taraftan ehl-i reyi de içtihadlarının delillerini izhâr etmeye sevk etmiştir. Ayrıca karşılıklı ilmî ziyaretler de iki taraf arasındaki farkların azalmasına ve birbirlerinin görüşlerinden istifade etmelerine vesile olmuştur denebilir.⁵⁸

Hasan b. Ziyad el-Lü'lüî, o dönemde ehl-i rey olarak isimlendirilen Hanefî fıkıh geleneğinin bir mensubu ve Ebu Hanife'nin önde gelen talebelerinden biri olarak bu tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Dolayısıyla re'ycilik ithamından o da payına düşeni almıştır. Hasan b. Ziyad'a hadis ehli tarafından yöneltilen tenkitleri değerlendirirken bu noktanın göz önünde bulundurulmasına yarar vardır. Hasan b. Ziyad hadis ve fıkıh merkezli faaliyetleriyle kendi ilmî geleneği içinde hadis ve fıkıh ilimlerine katkıda bulunmuş olup, devrinin önde gelen alimleri arasında anılmayı hak etmektedir.

⁵⁶ Özşenel, *Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları*, s. 113.

⁵⁷ Özşenel, *Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları*, s. 114

⁵⁸ Ögüt, "Ehl-i Hadis", *DİA*, X, 511; Özşenel, *Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları*, s. 120.

BÖLÜM 1: HASAN B. ZİYAD'IN HAYATI

1.1. Hayatı

1.1.1. İsmi, Künyesi ve Nisbesi

Muhtelif kaynaklarda Hasan b. Ziyad'ın nesli hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber, onun tam ismi şu şekilde verilmiştir: Ebu Ali el-Hasan b. Ziyad el-Lü'lûî el-Kûfî el-Ensarî.⁵⁹

Künyesi Ebu Ali'dir. Lü'lûî nisbesini inci tacirliği yapmasından dolayı aldığı kaydedilmektedir.⁶⁰ Yaşadığı şehre nisbetle de Kûfî nisbesini almıştır. Ensarî nisbesini alması ise babası Ziyad'ın, Ensar'ın mevlâsı yani azatlısı veya bağılısı (mevlâ'l-ensar) olmasından kaynaklanmaktadır.⁶¹

1.1.2. Doğumu

Hasan b. Ziyad'ın nerede doğduğu konusunda kaynaklarda açık bir bilgi bulunmamakla birlikte Kûfe'de doğmuş olması muhtemeldir. Doğum tarihini kitaplarda tespit edemediğimiz Hasan b. Ziyad'ın muhtemelen ömrü doksan civarındadır.⁶²

Hasan b. Ziyad'ın doğumu hakkında belirleyici bir tarih verilmemiştir. Ancak Zernûcî (ö. 610/1213) *Talimu'l-muteallim* adlı eserinde şöyle bir çıkarımda bulunmuştur: Hasan b. Ziyad kırk sene ilim tahsil etti. Kırk sene de ilim öğretti ve fetva verdi. Onun ilim tahsil etmeye başlama yaşı da muhtemelen sekizdir. Hicri 204 yılında Seksen sekiz yaşında vefat ettiğine göre hicri 116 (734) yılında doğmuş olsu muhtemeldir.⁶³

1.1.3. Tahsil Hayatı

Hasan b. Ziyad, çocukluğunu ve gençliğini muhtemelen Kûfe'de geçirmiştir. Daha sonraki yıllarda Bağdat'a gitmiş ve orada ikamet etmiştir.⁶⁴ Ebu Hanife'nin büyük

⁵⁹ İbn Nedim, *Fihrist*, I, 288; Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları s. 99; Zehebî, *Siyer*, IX, 545; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208; Temîmî, *Tabakat*, III, 60; Leknevî, *Fevaid*, s. 61; Tehanevî, *Mukaddime*, III, 144; Ziriklî, *A'lâm*, II, 205.

⁶⁰ Leknevî, *Fevaid*; s. 61; Ziriklî, *A'lâm*, II, 205; Ahmed Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 25

⁶¹ Kevserî, *İmta*, s. 8; Ziriklî, *A'lâm*, II, 205.

⁶² Kevserî, *İmta*, s. 46.

⁶³ Kevserî, *İmta*, s. 49; Fuat Sezgin, *Tarih*, I, 415.

⁶⁴ Zehebî, *Siyer*, IX, 543; Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları s. 99; Temîmî, *Tabakat*, III, 60; Ziriklî, *A'lâm*, II, 205.

talebelerindedir.⁶⁵ Ondan ilim tahsil etmiş ve almış olduğu bu ilmi talebelerine rivayet etmiştir.⁶⁶ Ders halkasına devam ettiği yıllarda derste fazla etkin bir öğrenci olmayan Hasan b. Ziyad'ın, sonraları yıldızı parlamaya başladı. O, önce fikhî öğrenmeye çalıştı. Ebu Hanife'den sonra onun diğer talebelerinden olan Ebu Yusuf İmam Züfer'den ilim tahsil ederek ve yanlarından ayrılmayarak fıkıhta söz sahibi oldu.⁶⁷

Veki (ö. 197/812)'nin babasından rivayet ettiğine göre: Hasan b. Ziyad Ebu Hanife'nin ders halkasına devam eder ve onu bırakmazdı. Hasan b. Ziyad'ın babası Ebu Hanife'ye şöyle derdi: Benim Hasan'dan başka oğlum yoktur. Kız çocuklarım var. Ona faydalı olacak şeyleri göstersen de diğer zamanlarında bana yardım etse. Daha sonra Hasan b. Ziyad, Ebu Hanife'nin yanına geldiğinde ona: "Baban bana geldi. Şöyle şöyle dedi. Sen dersi bırakma. Çünkü ben fakir kalan bir fakih görmedim" demiştir.⁶⁸

1.1.3.1. Hocaları

Hasan b. Ziyad pek çok hocadan ders almış olmakla beraber, en uzun süre hocalığını, fikhî kendisinden öğrendiği ve çokca hadis rivayet ettiği Ebu Hanife (ö. 150/767) yapmıştır. Fıkıh ve hadis öğrendiği diğer hocaları ise; Davud b. Nusayr, Hammad b. Ebi Hanife (ö. 173/789), Züfer b. Huzeyl (ö. 158/775) ve Ebu Yusuf (ö. 182/798)'tur. Saîd b. Ubeyd et-Taî, Abdulmelik b. Cureyc, Malik b. Miğvel, Veki, Eyyüb b. Ukbe, el-Hasan b. Umare, İsa b. Ömer el-Hemedânî ve Mukrî el-Küfî'den hadis dinledi.⁶⁹

1.1.4. İlmî Faaliyetleri

1.1.4.1. Tedris Hayatı

Hasan b. Ziyad'ın ilmi konusunu tahlil ederken, onun ilmi derinliği, İslamî ilimlere olan katkısını ve fikhî bakış açısını tespit etmeye çalışacağız.

Hasan b. Ziyad bir süre Ebu Hanife'nin derslerine devam etti; onun vefatından sonra talebeleri Züfer b. el-Hüzeyl ve Ebu Yusuf ile Davud et-Tai ve Ebu Hanife'nin oğlu Hammad'dan fıkıh dersleri alarak Hanefî mezhebinde ictehad seviyesine ulaştı. Zehebî (ö. 748/1347) onun hakkında;

⁶⁵ İbn Hacer, *Lisan*, II, 208; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 25.

⁶⁶ Ziriklî, *A'lâm*, II, 205.

⁶⁷ Temîmî, *Tabakat*, III, 60; Kureşî, *Cevahir*, s. 120; İbn Kutluboğa *Tac*, s. 10; Kevserî, *İmta*, s. 8.

⁶⁸ Saymerî, *Ahbâr*, s.131; Kevserî, *İmta*, s. 4.

⁶⁹ İbn Ebi Hatim, *Çerh ve't-Ta'dîl*, III, 15; İbn Nedim, *Fihrist*, I, s. 288; İbnü'l-Cevzî, *Duafâ*, I, 202; Kevserî, *İmta*, s. 9.

“Hasan b. Ziyad, Irak’ın fakih âlimlerindendir. Fıkıhta öne çıkmıştı. Fıkıhta kabiliyetli ve keskin zekâlı biriydi”⁷⁰ derken, Hatip Bağdadî ve Ziriklî de onun kadı ve fakih olduğunu kaydederler.⁷¹

İmam Buhari’nin hocası ve zamanının büyük hadis ve kıraat âlimlerinden biri olan Yahya b. Adem şöyle demiştir: Hasan b. Ziyad’tan daha fakih birini görmedim.⁷² Bu dönemde herkes tarafından sıkı kabul edilen Yahya b. Adem’in herhangi bir kişiye karşı bu şekilde hüsnü-şahadet göstermesi o kişinin itibarını göstermesi bakımından büyük önem arzeder.

Rivayete göre, Muhammed b. Ahmed b. Hasan b. Ziyad babasından şöyle nakletmiştir: “Birgün Hasan b. Ziyad’a bir fetva sorulmuş, o da yanlış cevap vermiştir. Soruyu soran kişi, gittikten sonra Hasan b. Ziyad, işin doğrusunu fark etmiş, hemen bir münadi tutarak; Hasan b. Ziyad’a bir fetva soruldu, ama o yanlış cevap verdi, Hasan’dan fetva isteyen her kim ise derhal kendisine başvursun, diye dellal çıkarmıştır. Fetvayı soranı buldurtuncaya kadar bu işe devam etmiş, nihayet onu bulmuş ve fetvanın doğrusunu bildirmiştir.”⁷³

Fetva verirken hata edip bu hatasını telafi için münadi kiralaması, onun dini konulardaki hassasiyeti ve Allah’tan çokça sakındığının bir ifadesi olarak mütalaa edilebilir. İçerisinde Allah korkusu olmayan birinin böyle bir şey yapması ancak menfi yollar kullanarak kendisini ispat etmeye çalışan kişilerin düşüncesi olabilir. Hasan b. Ziyad ise böyle bir düşünceye sahip değildir.

Bazı rivayetlerden onun sürekli mütalaa halinde olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin bir cariyesi vardı. Hasan b. Ziyad yemek yemekle, abdest almakla veya diğer ihtiyaçlarını gidermekle uğraştığı sırada cariyesi, işini bitirinceye kadar meseleleri kendisine okumaya devam ederdi.⁷⁴

Hasan b. Ziyad’ın meşgalesi, otoriter bir âlim olduktan sonra ilim öğretmektir. Bu haberi anlatan, Hasan b. Ziyad’a ulaşan ve ondan ilim tahsil eden Nasr b. Yahya, bir gün

⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, IX, 544.

⁷¹ Bağdadî, *Tarih*, VII, 327; Ziriklî, *A’lam*, II, 205.

⁷² İbn Nedim, *Fihrist*, I, 288; Saymerî, *Ahbar*, s. 131; Kureşî, *Cevahir*, s. 129. Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları s. 99; Zeylaî, *Nabu’r-Raye*, I, 27; İbn Kutluboğa *Tac*, s. 10; Temîmî, *Tabakat*, III, 60; Şirazî, *Tabakat*, s. 50; Leknevî, *Fevaid*, s. 60; Kevserî, *İmta*, s. 7.

⁷³ Saymerî, *Ahbar*, s. 131; Kureşî, *Cevahir*, s. 120; Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları s. 99; Temîmî, *Tabakat*, III, 61; Kevserî, *İmta*, s. 49.

⁷⁴ Kureşî, *Cevahir*, s. 120; Kevserî, *İmta*, s. 8.

Ahmed b. Hanbel'e Ebu Hanife'yi kastederek "bu adama karşı olan nefretiniz, düşmanlığınız neden kaynaklanıyor?" diye sorduğunda, Ahmed b. Hanbel "re'y" den kaynaklanıyor, dedi. Bunun üzerine tekrar sordu. Malik b. Enes de re'y'le konuşmuyor mu? Ahmed b. Hanbel "evet" dedi. Fakat Ebu Hanife'nin re'y'i kitaplara yazıldı kaldı. Malik'in re'y'i de kitaplarda yazılmış kalmıştır diye sorduğunda, Ahmed b. Hanbel, Ebu Hanife'nin re'y'i Malik'ten daha çoktur diyerek cevap verdi. Bunun üzerine o da şöyle dedi: Bu konuda dürüst konuşmuyorsunuz. Malik'e tanıdığınız hoşgörüyü Ebu Hanife'ye tanımıyorsunuz, biz onların ilimlerinden istifade ettik. Ahmed b. Hanbel başka bir şey demedi.⁷⁵

Muhammed b. Mansur el-Esedî şöyle anlatmaktadır: Nemr b. Cidar'a Hasan b. Ziyad mı daha fakih yoksa Muhammed b. Hasan mı? diye sordum. "Hasan b. Ziyad" diye cevap verdi. Hasan b. Ziyad'ı Muhammed b. Hasan'a soru sorarken gördüm. Muhammed b. Hasan onun sorduğu soruya doğru cevap veremeyeceğinden korktuğundan ağlıyordu. Ona dedim ki, sen Hasan b. Ziyad, Muhammed b. Hasan ve Ebu Yusuf'la karşılaştın. Onlar hakkındaki izlenimlerin nelerdir? Şöyle dedi: Muhammed b. Hasan, sorulara cevap vermesi iyi olup soru sorması o kadar iyi olmayan biridir. Hasan b. Ziyad, herhangi bir konu hakkında güzel soru sormasını başaran ancak cevap yeteneği o kadar iyi olmayan biridir. Ebu Yusuf ise hem soru sorma, hem de cevap verme yeteneği çok iyi olan birisidir.⁷⁶

Bu rivayet Hasan b. Ziyad'ın sorgulayıcı bir zihne sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan insanların kabiliyetlerinin farklı alanlarda gelişmesi tabii karşılanmalıdır.

Hasan b. Ziyad'ın en önemli öğrencilerinden Muhammed b. Şucâ' diyor ki İbn Ziyad'ı şöyle derken işittim: Kırk sene Ebu Yusuf'un evinin yanında ikamet ettim. Bu zaman zarfında lamba önümde olmadığı halde sabahladığımı hatırlamıyorum. Bazı rivayetlerde Hasan b. Ziyad'ın evinin hocası Ebu Yusuf'un yanında olmasından büyük mutluluk duyduğu kaydedilmektedir.⁷⁷

Çağdaş birçok müctehid gibi ilim öğrenme ve öğretme merakıyla temayüz eden Hasan b. Ziyad, bazı âlimlerin resmi görev aldıktan sonra talebe yetiştirme işini aksatmalarını hoş karşılamamış,

⁷⁵ Kevseri, *İmta*, s. 8

⁷⁶ Saymerî, *Ahbâr*, s.131; Kevserî, *İmta*, s. 7.

⁷⁷ Saymerî, *Ahbâr*, s.131; Kureşî, *Cevahir*, s. 120; Kevserî, *İmta*, s. 8.

hatta bu yüzden Ebu Yusuf'a sitemde bulunmuştur.⁷⁸ Bu konudaki rivayet şöyledir: Fakih Muhammed b. Osman dedi ki, Hasan b. Ziyad Bağdat'a geldiğinde Ebu Yusuf onu ziyarete geldi. Hasan ona, hiç öğrenci yetiştirdin mi? diye sorduğunda Ebu Yusuf, Bişr (Bişr b. el-Velid el-Kindî) diye cevap verdi. Hasan b. Ziyad, Bişr'e bir mesele hakkında soru sordu. Bişr hata etti ve sorduğu soruya cevap veremedi. Hasan b. Ziyad üç-dört mesele hakkında daha sorduğunda da bu sorulara Bişr yine cevap veremedi. Bunun üzerine Hasan b. Ziyad Ebu Yusuf'a Halife'nin nimetleri seni bozmuş. Kûfe'ye dön ve eski yaşantına devam et, demiştir.⁷⁹

Yine onun önde gelen öğrencilerinden Muhammed b. Semâa'nın naklettiğine göre Hasan b. Ziyad şöyle demiştir. "İbn Cüreyc'ten on iki bin hadis yazdım. Bu hadislerin hepsine de fakihlerin ihtiyacı vardır."⁸⁰

Hasan b. Ziyad'ın İbn Cüreyc'ten yazdığını söylediği bu rakam, Ebu Hanife'nin yarısını hocası Hammad, yarısını da diğer hocalarından rivayet ettiği hadislerle veya Malik'in *Muvatta*'nın da bulunan altı yüz küsür hadisle karşılaştırıldığında onun ahkâm hadisleri konusunda azımsanmayacak kadar büyük bir birikime sahip olduğunu gösterir.⁸¹

Onun fıkhıta da hüccet olduğunu öğrencisi Nasr b. Yahya haber veriyor. Bir adam Halef b. Eyyüb'e bir mesele hakkında soru sordu. O sorunun cevabını bilmiyorum dedi. Adam, o zaman bilen birini bana söyle dedi. Halef b. Eyyüb, Kûfe'deki Hasan b. Ziyad dedi. Adam, Kûfe çok uzak diye cevap verdi. Halef bunun üzerine şu cevabı verdi. Dinine önem veren kimseye Kûfe yakın olması gerekir. Nasr b. Yahya dedi ki Halef'e bugün hüccet kim diye sorduğumda, Hasan b. Ziyad'dır, diye cevap verdi. Soruyu üç defa daha yönelttim. Üçünde de Hasan b. Ziyad hüccettir, dedi.⁸²

Hasan b. Ziyad, İslami ilimlerin, özellikle de hadis ilminin gelişmesine, Ebu Hanife'den rivayet ettiği hadislerle katkıda bulunmuştur. Onun rivayetleri, günümüze ulaşmayan, sadece bazı

⁷⁸ Beşir Gözübenli, "Hasan b. Ziyad" *DİA*, XVI, 361.

⁷⁹ Kevserî, *İmta*, s. 9.

⁸⁰ Saymerî, *Ahbar*, s. 132; Bağdadî, *Tarih*, VII, 3326; Kureşî, *Cevahir*, s. 120-299; Zehebî, *Tarih*, h. 201-210 yılları s. 99; Zeylaî, *Nabu'r-Raye*, I, 27; İbn Kutluboğa *Tac*, s. 10; Temîmî, *Tabakat*, III, 60; Leknevî, *Fevaid*, s. 61; Kevserî, *İmta*, s. 8-51; Kevserî, *Te'nib*, s. 273; Tehanevî, *Mukaddime*, III, 144; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 25.

⁸¹ Kevserî, *İmta*, s. 12.

⁸² Kevserî, *İmta*, s. 9.

kaynaklarda ismi zikredilen *Müsned* isimli eserinde dağınık bir şekilde Hanefi Mezhebi kaynaklarında bulunmaktadır.⁸³

Yine rivayete göre, Ebu Yusuf'un yanındayken Hasan b. Ziyad çıkageldi. Ebu Yusuf talebesine "Onunla başa çıkmak için ona sataşın ve çok soru sorarak onu sıkıştırmaya çalışın" dedi. Hasan b. Ziyad Ebu Yusuf'a selam verip "Şu konu hakkında ne dersin, görüşün nedir? Ey Ebu Yusuf dedi. Birçok soru sordu. Hasan b. Ziyad'dan peşpeşe gelen sorulara Ebu Yusuf cevap verirken başını o yana bu yana eğip bükmeye başladı.⁸⁴ Ebu Yusuf soru sorma ve cevap verme sahasında yetenekli bir âlimdir. İlmî müzakerelerde fukahanın büyüklerini bu becerisi sayesinde susturma başarısını göstermiştir. Hasan b. Ziyad'ın bu sahanın meşhur ustası Ebu Yusuf gibi birisiyle ilmî müzakereye tutuşması onun ilmi birikiminin derinliğinin bir göstergesi olsa gerektir.

Gününü nasıl geçirdiğiyle alakalı olarak Nasr b. Yahya şöyle diyor: Hasan b. Ziyad günü kısımlara ayırmıştı. Günün başlangıcı olan sabah namazından döndüğünde öğrencilerine ders verir daha sonra da furu konularına dalardı. Bu durum zeval yaklaşıncaya kadar devam ederdi. Sonra evine gider ihtiyaçlarını öğlene kadar giderir ve öğle namazı için evinden çıkardı. Namazdan sonra ikindiye kadar mescitte kalıp günlük olaylarla alakalı değerlendirmeler yapardı. İkinci namazından sonra elinin altında buluna temel fikhî konuları/usul konularına ait eserler arasında karşılaştırmalar yapardı. Akşam namazını kıldıktan sonra evine gider ve yatsı namazında tekrar mescide dönerdi. Namazdan sonra gecenin geç saatlerine kadar mirasla alakalı konuları araştırır ve tartışır.⁸⁵

1.1.4.2. Öğrencileri

Ondan ilim alan öğrencileri arasında şu isimler bulunmaktadır: El-Feth b. Ömer el-Keşşî, Ebu Hişam er-Rifaî, Nusayr b. Yahya el-Belhî, Muhammed b. Semâa el-Kâdî, İshak b. Behlül en-Tenûhî el-Hafız, Şuayb b. Eyyüp es-Sariffî, Hasan b. Ziyad'ın kardeşinin oğlu el-Velid b. Hammad el-Lü'lû, İbrahim b. İsmail et-Tulhî, Tahir b. Ahmer, Ebu Hanife'nin torunu İsmail b. Hammad b. Ebi Hanife, Halef b. Eyyüb el-Belhî, er-Reşid, el-Me'mun, Nemr b. Cidar, Muhammed b. Şucâ' es-Selcî, Ali b. Haşim b. Merzuk,

⁸³ Kevserî, *İmta*, s. 9.

⁸⁴ Kureşî, *Cevahir*, s. 120; Temîmî, *Tabakât*, s. 61; *Kevserî, İmta*, s. 7.

⁸⁵ Kerderî, *Menakib*, s. 488; *Kevserî, İmta*, s. 6.

İsmail el-Fezârî, Muhammed b. Mukatil er-Râzî, Ali er-Razi, Hassaf'ın babası Ömer b. Müheyr, Ahmed b. Süleyman er-Rehavî, Ahmed b. Abdulhamid el-Harisî, İbrahim b. Abdullah en-Nisabûrî.⁸⁶

Bu isimler arasında özellikle Muhammed b. Şuca ve Muhammed b. Sema mezhebin ikinci nesil fukahası olarak dikkat çekmektedir.

1.1.4.3. Kadılığ

İbrahim b. Muhammed b. Arefe'nin rivayetine göre Hasan b. Ziyad hicrî 194 yılında Hafs b. Ğiyas vefat edince onun yerine 194 yılında Kûfe'de kadılık makamına getirildi.⁸⁷

Rivayete göre, "Hasan b. Ziyad, kadı tayin edilince, ashabının görüşlerini ezbere bilmesine rağmen, pek başarılı olamadı. Bunun üzerine Bekkâî ona birisini göndererek; "Kadılık işinde pek muvaffak olamadın, umarım bu Cenabı Hakkın senin için murad ettiği bir hayırdır, affını dile", dedi. O da görevden affını istedi ve rahatladı."⁸⁸

Zekeriyya es-Sâcî şöyle diyor: "Denilirdi ki, Lü'lûî kadıyken, Ashab-ı rey'in görüşlerini ezbere bilmesine rağmen, hüküm vermek için makamına oturduğunda sanki ilâhî yardım üzerinden kalkardı da hükümleri ashabına sorardı; hüküm makamından kalkınca, hafızası yerine gelirdi."⁸⁹ Bu durum Hasan b. Ziyad'ın hüküm vermedeki hassasiyetinden ve Allah'tan çokca sakınmasından kaynaklanıyordu. Kadılar arasında hüküm vermede çok hassas davranan bir grup vardır. Hasımların aralarını düzeltmek için çoğu zaman cezayı kendileri yüklenirler. Bu veranın bir çeşididir. Bundan dolayı böyle bir meziyyeti hukuk sisteminin herhangi bir kuralı içerisinde mütala etmek mümkün değildir. Çünkü hukuk objektif olmak zorundadır. İşte Hasan b. Ziyad gibi vera sahibi kişilerin yolu da ancak kadılıktan istifa etmek olmuştur.⁹⁰

Hasan b. Ziyad samimi ve açık sözlü bir kişiydi. O, ikiyüzlülük, dalkavukluk, güzel ve yumuşak sözlerle muhatabını kandırma nedir bilmezdi. Siyaseti iyi yapamaz, emirlerle

⁸⁶ Bağdadî, *Tarih*, VII, 314; Zehebî, *Siyer*, IX, 544; Temîmî, *Tabakat*, III, 61; Leknevî, *Fevaid*, s. 61.

⁸⁷ Saymerî, *Ahbar*; s. 132; Bağdadî, *Tarih*, VII, 325; Zehebî, *Siyer*, IX, 544; Temîmî, *Tabakat*, III, 59; Leknevî, *Fevaid*, s. 60; Kevserî, *İmta*, s. 10-52; Ziriklî, *Alam*, II, 205; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 25.

⁸⁸ Saymerî, *Ahbar*, s. 132-133; Bağdadî, *Tarih*, VII, 326; Zehebî, *Siyer*, IX, 544; Zehebî, *Tarih*, h. 201-210 yılları s. 99; Temîmî, *Tabakat*, III, 59; Leknevî, *Fevaid*, s. 61; Kevserî, *İmta*, s. 15; Tehanevî, *Mukaddime*, III, 144.

⁸⁹ Bağdadî, *Tarih*, VII, 326; Kevserî, *İmta*, s. 15-16; Tehanevî, *Mukaddime*, III, 144.

⁹⁰ Kevserî, *İmta*, s. 15-16.

temasa geçmeyi başaramazdı. Zamanının Halifeleri Harun Reşid ve Me'mun'la karşılaşp konuşmaya başladığında titrerdi. Ramazan gecelerinin birinde Harun Reşid'in meclisinde ilim müzakeresi için toplanan âlimlere Harun Reşid dedi ki: Sizler Hasan b. Ziyad'a karmaşık sorular sorun. O da cevap versin. Âlimler içerisinde bulunan Ebu Yusuf söz alarak, "Ey Müminlerin Emiri! Böyle şeyler ona sorulacak şeyler değildir", diyerek kendisi ilmî konuşmalar yapmaya başladı. Daha sonra Hasan b. Ziyad'a dönerek, "Ey bu karmaşık meseleleri birbirinden ayırma konusunda zafiyeti olan! Halife'nin teklifini kabul ettin mi, Eğer bize bu konular hakkında bilgi vereceksen sana bunları söyleyelim", dedi. Hasan b. Ziyad, "bu şeyler nedir?" dedi. Harun Reşid (170-193/786-809) namaz kıldığı zaman secde yerlerini iki eliyle mesh ediyor sonra da yüzünü mesh ediyormuş. Bu suale Hasan b. Ziyad şöyle cevap verdi. "Müminlerin Emirinin yaptığı bu davranış bidattir. Bu uygulamayı kimden almış?" Harun Reşid söze girerek, "dedelerimi böyle yaparken gördüm ve onlara uydum." Ebu Yusuf duruma müdahale ederek ortamı yatıştıran bir konuşma yaptı. Konuşmasını bitince Harun Reşid Hasan b. Ziyad'ın kendisinden uzak durmasını emretti.⁹¹

Rivayete göre Harun Reşid Hasan b. Ziyad'a Rakka'da olduğu günlerde haftada bir gün Me'mun'a (198-218/813-833) gelip fıkıh müzakeresi yapmasını, hadis sormasını ve insanlar arasındaki ihtilafların nasıl çözüleceği konusunda ders vermesini emretmiştir. Hasan b. Ziyad Me'mun'a ders verirken, Me'mun birdenbire uyuklamaya başladı. Hasan b. Ziyad Me'mun'a Ey Emir! Beni dinliyor musun? dedi. Me'mun gözlerini açtı ve şöyle dedi: Beni artık bırak gideyim. Hasan b. Ziyad: Ey çocuk! Kitaplarını eline al ve çek git diyerek onu huzurunda kovdu. Me'mun bundan sonra ona derse gelmedi.⁹²

Bu haberler şunu göstermektedir: Hasan b. Ziyad sağlam kişilikli, devletin önemli mevkilerinde olan kişilere özel muamele göstermeyen biridir. Onun bu duruşu devlet ricali tarafından tasvib görmeyen bir durumdur. Eğer bağımlı bir siyaset gütseydi, ilmiyle büyük-küçük birçok kazanç sağlardı. O, kendini ilme verdiğiinden devlet yönetiminde olan kişilerle içli-dışlı olmaktan rahatsız olması devlet adamlarına

⁹¹ Kevserî, *İmta*, s. 15-16.

⁹² Saymerî, *Ahbar*; s. 132; Kevserî, *İmta*, s. 15-16.

bağımlılığın zayıflığını ortaya koyuyor. Yine bu haberler Hasan b. Ziyad'ın fıkhıta, ve hadiste asrının seçkin âlimleri arasında olduğunu göstermektedir.⁹³

1.1.4.4. Eserleri

Hasan b. Ziyad'ın birçok eser yazdığı kaynaklarda zikredilmekle birlikte bunların çoğu zamanımıza kadar gelmemiştir. Günümüze tamamen geleni bilinmemekle beraber kısmen intikal eden önemli eserleri şunlardır:

1. *Kitabu'l-Mücerred*: Hasan b. Ziyad'ın Ebu Hanife'den duyduğu fıkha dair bilgileri ve delillerini kapsayan bu eseri öğrencisi Muhammed b. Şucâ tarafından rivayet edilmiştir. İmam Muhammed'in *el-Asl* adlı kitabını rivayet eden fakihler, bazı hususları şerh ve ikmal maksadıyla *Kitabu'l-mücerred* den nakillerde buldukları gibi⁹⁴ daha sonraki Hanefi fıkah kitaplarında da bu eserden alıntılar yapılmıştır.⁹⁵

2. *el-Müsned*: Hasan b. Ziyad'ın bu ismi taşıyan bir eseri bulunduğu güvenilir kaynaklarda belirtilmektedir. Katib Çelebi, Ebu Hanife'den rivayet edilen hadislerden oluşan ve *Müsnedu'l-İmami'l-A'zam* diye bilinen eserden bahsederken bunu Ebu Hanife'den Hasan b. Ziyad'ın rivayet ettiğini söyler; ancak Harizmî'nin *Câmiu'l-mesânid* de topladığı Ebu Hanife'ye ait on beş müsned arasında bu eseri ayrıca saymaz.⁹⁶ Ancak Harizmî, *Câmiu'l-mesânid*'in ihtiva ettiği müsnedler arasında Hasan b. Ziyad'ın rivayetini yedinci sırada kaydetmektedir.⁹⁷ Bu rivayete ait bir nüshanın günümüze ulaştığı ve Bağdat Evkaf Kütüphanesi no: 10005'de bulunduğu Fuat Sezgin tarafından kaydedilmektedir.⁹⁸ Fakat bu bilgiyi doğrulama ve nüshanın mevcudiyetini teyid etme imkânı olmamıştır. Ayrıca Hasan b. Ziyad'ın *Müsned*'inin *Kitabu'l-mücerred*'in hadislerini ihtiva ettiği, eserin Hasan b. Ziyad'ın talebesi Muhammed b. Şucâ'dan dinleyip nakleden Muhammed b. İbrahim b. Hubeş el-Beğavi tarafından ayrı bir kitap haline getirildiği belirtilir.⁹⁹

Hasan b. Ziyad'ın kaynaklarda adları geçen ve müstakil birer kitap olabilecekleri gibi bir fıkah kitabının bölümleri olma ihtimali de bulunabilen diğer eserleri şunlardır: *Kitâbu Edebi'l-kâdî*, *Kitâbu'l-hisâl*, *Kitâbu me'âni'l-imân*, *Kitâbu'n-nafakât*, *Kitâbu'l-harac*,

⁹³ Kevserî, *İmta*, s. 17.

⁹⁴ Şeybanî, *Asl*, II, 264, 266, 277.

⁹⁵ Kevserî, *İmta*, s. 25; Gözübenli, "Hasan b. Ziyad" *DİA*, XVI, 361.

⁹⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1680-1681.

⁹⁷ Harizmî, *Camîu'l-mesânid*, I, 5.

⁹⁸ Fuat Sezgin, *Tarih*, I, 415.

⁹⁹ Kevserî, *İmta*, s. 14, 18, 35, 54; Gözübenli, "Hasan b. Ziyad" *DİA*, XVI, 361.

Kitâbu'l-fera'iz, Kitâbu'l-vesâyâ,¹⁰⁰ Kitâbu'l-makâlât, Kitâbu't-tuhme, Kitâbu'l-icâre, Kitâbu's-sarf, el-Emâlî.¹⁰¹

1.1.5. Vefatı

Hasan b. Ziyad'ın 204/819 yılında vefat ettiği konusu genel bir uzlaşısı olup bu konuda kaynaklarda bir ihtilaf söz konusu değildir.¹⁰²

1.2. Hasan b. Ziyad'ın Ahlakî Kişiliği

Hasan b. Ziyad Ebu Hanife'nin talebeleri arasında uyanık, zeki, fikhî algılayışı mükemmel ve Allah'tan korkan biri olarak tanınmıştır.¹⁰³

Ahmed b. Abdulhamid el-Harisî, Hasan b. Ziyad hakkında, "Fıkhının, ilminin zühdünün ve verasının çok olmasının yanı sıra Hasan b. Ziyad kadar güzel ahlaklı, yanına kolayca gidilebilir ve kendisinden istifade edilebilir birini görmedim,"¹⁰⁴ derdi. O, Hz. Peygamberin (s.a.v.) "*Kölelerinize ve elinizin altındakilere giydiğinizden giydirin*"¹⁰⁵ sözüne uymak için kendisi ne giyerse kölelerine de onu giydirirdi.¹⁰⁶

Sem'anî (562/1166), onun Ebu Hanife'nin rivayetlerini çok iyi bildiğini ve güzel bir ahlaka sahip olduğunu, Serahsî (483/1090) ise onun soru sormada ve cevap vermede maharetli birisi olduğunu rivayet eder.¹⁰⁷

Yine Abdulkadir el-Kureşî'nin kaydettiğine göre Hasan b. Ziyad, Hz. Peygamberin sünnetini ve ona tabi olmayı seven biriydi.¹⁰⁸

Hasan b. Ziyad hocalarına karşı da saygıda kusur etmez, gerektiğinde onlara söz söyletmezdi.

¹⁰⁰ İbn Nedim, *Fihrist*, I, 288, Zirikli, *A'lam*, II, 205.

¹⁰¹ Gözübenli, "Hasan b. Ziyad" *DİA*, XVI, 361.

¹⁰² İbn Nedim, *Fihrist*, I, 288; Bağdadî, *Tarih*, VII, 326; Kureşî, *Cevahir*, s. 120; Zehebî, *Siyer*, IX, 545; Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları, s. 99; Zeylaî, *Nabu'r-Raye*, I, 27; İbn Kesir, *Bidaye*, X, 255; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208; İbn Kutluboga, *Tac*, s. 10; Temîmî, *Tabakat*, III, 60; Şirazî, *Tabakat*, s. 50; Leknevi, *Fevaid*, s. 61; Kevserî, *İmta*, s. 52; Tehanevi, *Mukaddime*, III, 144.

¹⁰³ Bağdadî, *Tarih*, VII, 327.

¹⁰⁴ Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları s. 99; Temîmî, *Tabakat*, III, 60; Leknevi, *Fevaid*, s. 61; Kevserî, *İmta*, s. 47.

¹⁰⁵ Buhari, *İman*, 28.

¹⁰⁶ Saymerî, *Ahbâr*, s.131; Bağdadî, *Tarih*, VII, s. 327; Kureşî, *Cevahir*, s. 120; Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları s. 99; Zehebî, *Siyer*, IX, 544; İbn Kutluboga, *Tac*, s. 10; Temîmî, *Tabakat*, III, 60; Leknevi, *Fevaid*, s. 61; Kevserî, *İmta*, s. 4; Kevserî, *Te'nib*, s. 273; Tehanevi, *Mukaddime*, III, 144.

¹⁰⁷ Temîmî, *Tabakat*, III, 60.

¹⁰⁸ Leknevi, *Fevaid*, s. 61; Kevserî, *İmta*, s. 6; Kevserî, *Te'nib*, s. 273.

Muhammed b. Suca' şöyle diyor: Birisi kendisine, Züfer çok mu kıyas yapardı? diye sordu, o da: Çok kıyas yapar mı demekle ne kastediyorsun? Bu cahillerin lafıdır. O, gerçek bir âlimdi, dedi. Bunun üzerine adam: “Züfer, kelamla meşgul oldu mu? diye sordu. Hasan; Ne anlamaz şeysin! Ashabımızın kelamla meşgul olup olmadıklarını soruyorsun. Onlar, Fıkıhın ve ilmin kaynağıdır. Ancak, akli olmayanın kelamla meşgul olduğu söylenir. Bu zatların hepsi de, senin kastettiğin kelama dalmayacak kadar Allah'ı ve yasaklarını bilen kimselerdir. Onların fıkıhtan başkasını görececek gözleri yoktu, dedi.”¹⁰⁹

Rivayete göre Hasan b. Ziyad bir Mekke ziyaretini şöyle anlatmaktadır. Mekke'ye gittiğimde gördüm ki Yahya b. Selim et-Taî ve bir grup oturmuşlar İbn Cüreyc'in *Kitâbu'l-menâsik* ini okuyorlar ve “bana Ata dedi ki...” diye naklediyorlar. Bu rivayeti Ata'ya sordum, o buna şaşırıldı. Daha sonra et-Taî, bu meseleleri Ebu Hanife nereden bilecek? diye sataştı. Hasan b. Ziyad “sözün tam sırası” diye içinden geçirdi ve şöyle dedi: Allah sana merhamet etsin. Ebu Hanife şu anda hayatta değil. Arkasında ilmi bir servet bırakmıştır. Ben de onun en küçük öğrencisiyim. Eğer bana izin verirsen tartıştığımız konular hakkında onun adına bilgi verebilirim. Taî bana, sen kimsin? dedi. Ben Hasan b. Ziyad, dedim. Eğer bana izin verseydi, onu bu sözlerinden dolayı rezil edecektim.¹¹⁰

Hocaları da Hasan b. Ziyad'a karşı mütevazî davranırlardı. Muhammed b. Şucâ' diyor ki el-Hasan b. Ebi Malik'in şöyle dediğini işittim: Hasan b. Ziyad Ebu Yusuf'a geldiğinde onu kendisine tercih edip, ona zaman ayırır ve onunla ilgilenirdi.¹¹¹

Rivayete göre, Muhammed b. Ahmed b. Hasan b. Ziyad babasından şöyle nakletmiştir: “Hasan b. Ziyad'a bir gün bir fetva sorulmuş, o da yanlış cevap vermiştir. Soruyu soran kişi, gittikten sonra Hasan b. Ziyad, işin doğrusunu fark etmiş, hemen bir münadi tutarak; Hasan b. Ziyad'a bir fetva soruldu, ama o yanlış cevap verdi, Hasan'dan fetva isteyen her kim ise derhal kendisine başvursun, diye ünletmiştir. Fetvayı soranı buldurtuncaya kadar bu işe devam etmiş, nihayet onu bulmuş ve fetvanın doğrusunu bildirmiştir.”¹¹²

¹⁰⁹ İbn Huzeyfe, *Tahrîmu'n-Nazar*, s. 207; Temîmî, *Tabakat*, III, 61.

¹¹⁰ Kevserî, *İmta*, s. 8.

¹¹¹ Kevserî, *İmta*, s. 8.

¹¹² Saymerî, *Ahbar*, s. 131; Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları s. 99; Kureşî, *Cevahir*, s. 120; Temîmî, *Tabakat*, III, 61; Kevserî, *İmta*, s. 449.

BÖLÜM 2: HASAN B. ZİYAD'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

2.1. Hasan b. Ziyad'ın Hadisçiliği

Her şeyden önce bir fakih olan Hasan b. Ziyad'ın hadisten müstağni kalamayacağı açıktır. Çünkü fikhî malzemenin büyük bir bölümünü hadis ve sünnet teşkil eder. Buna işaret eden İbn Haldun der ki: “Bazı aşırılar ve hasedciler, müçtehitlerden bazılarının hadis bilgisinin yeterli olmadığını ve bu yüzden rivayetlerinin az olduğunu söylerler. Büyük imamlar hakkında böyle bir inanca mahal yoktur. Çünkü şeriat, kitap ve sünnetten alınır. Hadisten yeteri kadar nasibi olmayanın, dini sahih asıllarından ve ahkâmı onu tebliğ edenden almak için, hadis talebi ve rivayetinde ciddî ve bu konuda süratli olması gerektiğinde şüphe yoktur. Rivayeti az olanlar, haberlerdeki bazı ta'nlar ve tariklerindeki bazı illetler yüzünden rivayeti azaltmışlardır.”¹¹³

Yukarıda söylediklerimiz, o dönemde hadis rivayeti konusunda herkesin aynı titizlik içinde olduklarını söylememize imkân vermese bile, bu sahada söz sahibi olan belli başlı ulemanın bu sorumluluğun idrakinde olduklarını göstermeğe kâfidir ve bu âlimlerden birisi olan Hasan b. Ziyad'ın da hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmış olması bir fazilettir.

Sem'anî (562/1166), Hasan b. Ziyad'ın Ebu Hanife'nin rivayetlerini çok iyi bildiğini, Serahsî (483/1090) ise onun soru sormada ve cevap vermede maharetli birisi olduğunu rivayet ediyor.¹¹⁴

Yine Abdulkadir el-Kureşî'nin kaydettiğine göre Hasan b. Ziyad, Hz. Peygamberin sünnetini ve ona tabi olmayı seven biriydi.¹¹⁵

2.2. Cerh Ve Ta'dil Yönünden Durumu

Burada önce Hasan b. Ziyad'ın tenkit edilmiş olduğu konuların tahlili yapılacak ve bu tenkitlerin onun sikalığına bir hanel getirip-getirmediği ortaya konmaya çalışılacaktır. Sonra da onun ta'dili ile ilgili bilgiler kaydedilecektir.

¹¹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 444-445.

¹¹⁴ Temîmî, *Tabakat*, III, 60.

¹¹⁵ Leknevi, *Fevaid*, s. 61; Kevserî, *İmta*, s. 6; Kevserî, *Te'nib*, s. 273.

Hasan b. Ziyad'ı övenler ve yerenler arasında da aşırı gidenler vardır. Ancak bu aşırılık, onu kötülerden bakımından çok daha belirgindir. Çoğunluğunu hadisçilerin teşkil ettiği bir grup ulema arasında, Hasan b. Ziyad'ı yalancılık ve küfürle suçlayanlar da olmuştur.

Hasan b. Ziyad'ı cerh ve ta'dil edenlere geçmeden önce, cerh ve ta'dille ilgili bazı noktalara temas etmek faydalı olacaktır.

Sözlük anlamı yaralamak olan cerh ıstılahta, râvînin, adalet ve zabt sıfatlarından birini veya her ikisini tam olarak taşımadığını söyleyerek tenkit etmektir. Bunun sonucunda duruma göre râvînin rivayet ettiği hadis değer bulur, hadisi kabul veya reddedilir.¹¹⁶

Ta'dil ise, Bir kimsenin/bir râvînin adalet ve zabt niteliklerini taşıdığını, sıkı/güvenilir biri olduğunu belirtme, buna hükmetmedir.¹¹⁷

Raviler hakkındaki cerh ve ta'dil işlemi, esas itibariyle hadis âlimlerinin ichtihadına dayanmaktadır. Bu konuda, hadisciler tarafından birtakım kurallar tesbit edilmiş olmakla beraber bunlar herkesin, hatta hadisçilerin üzerinde ittifak ettikleri genel kurallar değildir. Nitekim Zehebî'nin, *Tezkiretü'l-huffaz*'ının girişinde, "Bu kitap, Nebvî ilim hamillerinden ta'dil olunanların, tevsik ve taz'ifte, tashih ve tezyifte içtihatlarına müracaat edilenlerin isimlerini ihtiva eden bir tezkiredir"¹¹⁸ ifadesinden hareket eden Tehânevî, "Bundan anlaşılıyor ki, ravilerin güvenilir veya zayıf olanlarının belirlenmesi ihtilafa ihtimali olan ichtihâdî bir iştir. Dolayısıyla, bir kimsenin diğeri hakkındaki cerhi, o kimsenin herkesin nazarında mecruh olmasını gerekli kılmaz" demektedir.¹¹⁹

Cerh ve ta'dilin içtihadî bir iş olması, yanlış ihtimalini de beraberinde taşımaktadır. Her müçtehidin, içtihadında mutlaka doğruya isabet edeceği nasıl söylenemezse, her cârih ve muaddilin de cerh ya da ta'dil ettiği kişi hakkında mutlaka isabetli olduğu söylenemez. Üstelik insanlar hakkında karar vermek, herhangi bir mesele hakkında hüküm vermekten çok daha zor, o nispette de hataya ihtimallidir.¹²⁰

Hadis ve sünnete bağlılığı hususunda şüphe bulunmayan Hasan b. Ziyad'ın birçok hadisçi tarafından cerhlere maruz bırakılmış olmasını değerlendirirken, cerh-ta'dilin bu

¹¹⁶ Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 64.

¹¹⁷ Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 304.

¹¹⁸ Zehebî, *Tezkire*, I, 1.

¹¹⁹ Tehânevî, *Kavâid*, s. 35; Ünal, *Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 220.

¹²⁰ Ünal, *Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 221.

ictihadilik vasfını, hükümlerdeki izafilik unsurunu göz önünde bulundurmamak zarureti vardır.

Hasan b. Ziyad'a yöneltilen cerhlerin hemen hemen tamamının müphem, yani sebepleri açıklanmayan cerhler olduğunu belirten Kevserî, onun ta'dil ve tevsik edenleri, özellikle, cârihlerin cerh sebeplerini açıklayarak reddeden ve bunların hasedden neşet eden ve aslında cerh sebebi sayılmayan şeyler olduğunu ortaya koyan muaddilleri karşısında, bu gibi cerhlerin kabul edilemeyeceğini kaydeder.¹²¹

Mesela, bu müphem cerhlerin başında yer alan "ehl-i reyden olma" keyfiyeti genellikle gelişigüzel bir suçlama olarak kullanılmış ve bundan, sikalıkları üzerinde ihtilaf bulunmayan bazı hadis ravileri bile kurtulamamışlardır. Cerhte sık sık kullanılan bu tabir yüzünden, Ebu Hanife ve ashabının rivayetlerine sahih hadis kitaplarında yer verilmemiştir. Bunun bir nevi kaçış olduğunu belirten İbn Teymiyye, "Ebu Yusuf ve benzerleri gibi sikalıkları tasrih edilmiş kimselerin bile, sahihayn gibi belli-başlı hadis kitaplarında rivayetlerine yer verilmemiştir," demektedir.¹²²

Böylesine müphem cerhlerin taarruzuna en çok maruz kalan fukaha ve özellikle Hanefi fakihleri, hadis imamlarınca mücmel ve müphem olarak, yani sebepleri açıklanmamış bir şekilde ravilere yöneltilen ta'nların kabul edilmeyeceği prensibini getirmişler ve "bu hadis sabit değil" veya "münker" ya da "falanca metruku'l hadis", yahut "zaifu'l-hadis" veya "mecruh", ya da "adil değil" gibi ta'n sebebi zikredilmemiş mücerred cerhlerin geçersiz olduğunu belirtmişlerdir.¹²³ Buna mukabil sebebi belirtilmemiş ta'dil makbuldür. Çünkü ta'dile sebep olan haller sayılamayacak kadar çoktur.¹²⁴

Cerh ve ta'dille ilgili önemli gördüğümüz bu noktalara temas ettikten sonra Hasan b. Ziyad hakkında lehte ve aleyhte konuşanlara yani cerh ve ta'dil edenlere geçebiliriz.

Burada kendi döneminden başlayarak, Hasan b. Ziyad'ı bilhassa hadisçiliği yönünden cerh ve tenkid eden belli başlı ilmî şahsiyetlerin görüşlerine yer verilecektir.

¹²¹ Kevserî, *İmta*, s.40-52.

¹²² Ünal, *Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı*, s. 221.

¹²³ A. Buhari, *Keşfu'l-esrar*, III, 68.

¹²⁴ Tahânevî, *Kavâid*, s. 103.

2.2.1. Cerh Edenler

Hasan b Ziyad hakkında yapılan tenkitler özellikle onun re'y taraftarı yani Ebu Hanife'nin ashabından olması ve bunun dışında ehli hadisın kendi kriterleri sebebiyle çok ağır olmuştur.

Bir fakih olmaktan ziyade, hadisçi olarak bilinen Ahmed b. Hanbel'in Hasan b. Ziyad hakkında doğrudan bir tenkidi bilinmemektedir. Ancak, ehl-i reyden, özellikle Ebu Hanife ve ashabından hadis rivayet edilmeyeceği görüşündedir. Oğlunun bildirdiğine göre o, "ehl-i reyden hadis rivayet olunmaz" demiştir.¹²⁵ Ahmed b. Hanbel'in, Ebu Hanife ashabi hakkındaki kanaati adeta bir peşin hüküm halinde gelmiştir ve bunun değişmesi de mümkün görülmemektedir. Zira Ebu Yusuf'un sadûk (doğru sözlü) bir kimse olduğunu kabul etmekle beraber arkasından, "Ebu Hanife ashabından bir şey rivayet etmenin gerekli olmadığı" hükmünü ilave etmiştir.¹²⁶ Oğlunun İmam Muhammed hakkındaki bir sorusu üzerine de "ondan bir şey rivayet etmem" dediği kaydedilir.¹²⁷

Ahmed b. Hanbel'in dolaylı olarak da olsa ashab-ı rey'i cerh edenlerin kanaatlerini paylaştığı söylenebilir. Çünkü ona göre, Ebu Hanife'nin meclisinde bulunmak bile bir cerh sebebidir. Oğlunun bir sorusuna verdiği cevapta, Şuayb b. İshak'ın, ashab-ı rey ve Ebu Hanife ile birlikte olmaktan başka bir kusuru olmadığını belirtir.¹²⁸

Bununla ilintili olarak Hasan b. Ziyad'a ulaşan ve ondan ilim tahsil eden Nasr b. Yahya, bir gün Ahmed b. Hanbel'e Ebu Hanife'yi kastederek "Bu adama karşı olan nefretiniz, düşmanlığınız neden kaynaklanıyor?" diye sorduğunda, Ahmed b. Hanbel "re'y den kaynaklanıyor", dedi. Bunun üzerine tekrar sordu. Malik b. Enes de re'y'le konuşmuyor mu? Ahmed b. Hanbel "evet" dedi. Fakat Ebu Hanife'nin re'y'i kitaplara yazıldı kaldı. Malik'in re'y'i de kitaplarda yazılmış kalmıştır diye sorduğunda, Ahmed b. Hanbel, Ebu Hanife'nin re'y'i Malik'ten daha çoktur diyerek cevap verdi. Bunun üzerine o da şöyle dedi: Bu konuda dürüst konuşmuyorsunuz. Malik'e tanıdığımız hoşgörüyü Ebu

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-ilel*, I, 272.

¹²⁶ İbn Hanbel, *İlel*, II, 258.

¹²⁷ İbn Hanbel, *İlel*, II, 258.

¹²⁸ İbn Hanbel, *İlel*, II, 31.

Hanife'ye tanımıyorsunuz, biz onların ilimlerinden istifade ettik. Ahmed b. Hanbel başka bir şey demedi.¹²⁹

Osman b. Saîd ed-Dârimî, *Kitabu'n-nakz* isimli eserinde, zaman zaman nefesine uyarak Ebu Hanife ve ashabını diline dolarken, Hasan b. Ziyad'ı da Bîşr b. Ğıyas el-Merîsî (218/833) ve Muhammed b. Şucâ (266/879) ile birlikte zikretmiştir.¹³⁰

Meşhur hadis imamlarından Nesâî de, Hasan b. Ziyad'ı cerhedenlerdendir. Nesâî Hasan b. Ziyad hakkında şöyle der: "O, leyse bi-sika ve la-me'mun"¹³¹ dur.¹³² Hasan b. Ziyad, "kezzâb habîs" "onun hadisi yazılmaz" demiştir.¹³³ Leknevî'ye göre, Nesâî'nin ehl-i rey hakkındaki cerhi kabul edilmez. Çünkü o, ravileri cerhetmede çok şiddetli ve aşırı davranırdı.¹³⁴

Ebu Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammad el-Ukaylî, Ebu Hanife ve diğer Hanefî imamlarını cerhde aşırı giden davranan biri olarak tanınmaktadır. O, *Kitâbu'd-duafâ* sında Hasan b. Ziyad hakkında, kendi muasırlarından ve daha sonrakilerden varid olduğu kabul edilen cerhleri bir araya toplayarak¹³⁵ onu, yalancı, hadis ve reyine güvenilmez, sahtekâr, zaman zaman küfre düşen bir insan olarak takdim etmiştir. Muhaddislerce ashab-ı rey içinde hadis yönünden en güvenilir kabul edilen Ebu Yusuf bile Ukaylî'nin hışmından kurtulamayarak cerhden bol bol nasibini almıştır.¹³⁶ Sadece Hanefî İmamlarını değil, *Sahihayn* ricalinden, fıkıh ve hadis imamlarından pek çoğunu cerhettiği bildirilen Ukaylî, bu yüzden cerhine fazla itibar edilmeyen biri olarak kabul edilmiştir.

İslam tarihinde ashab-ı reye haksız hücumda bulunan hemen herkese cevap vermiş olan merhum Kevserî'nin Ukaylî (322/933)'ye cevap olarak, *Nakd'u kitabî'd-duafâ li'l-Ukaylî* isminde neşredilmemiş bir kitabı bulunduğu bildirilmektedir.¹³⁷

¹²⁹ Kevserî, *İmta*, s. 8

¹³⁰ Kevserî, *İmta*, s. 43.

¹³¹ Zehabî ve Irakî'ye göre cerhin 2. mertebesinde bulunan râvî, (Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 89.)

¹³² Nesâî, *Duafa*, s. 289; Bağdadî, *Tarih*, VII, 328; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208

¹³³ Nesâî, *Tesmiye*, I, 124; İbn'un Cevzî, *Duafâ*, I, 202.

¹³⁴ Leknevî, *Ref*, s. 121.

¹³⁵ Ukaylî, *Duafâ*, I, 227-228.

¹³⁶ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 438-444.

¹³⁷ Kevserî, *İmta*, s.48.

Hasan b. Ziyad'ı tenkitte sınırı çok zorlayan Ukaylî, *Duafâ*'sında şöyle der: Muhammed b. Osman'ın bize naklettiğine göre Yahya b. Main, Hasan b. Ziyad el-Lü'lûf'nin hadiste zayıf (zaifu'l-hadîs ¹³⁸) olduğunu söylemiştir. ¹³⁹ Muhammed b. Abdülhamid es-Semti'nin naklettiğine göre, Ahmed b. Muhammed el-Hadramî, Yahya b. Main'e Hasan b. Ziyad el-Lü'lûf'yi sormuş, o da; o, bir şey değildir (leyse bi şeyin ¹⁴⁰) demiştir. ¹⁴¹ Heysem b. Halef ed-Dûrî'nin bildirdiğine göre, Muhammed b. Gaylan, Ya'la'nın kendisine; "Lü'lûf'den sakın", dediğini haber vermiştir. Ahmed b. Ali el-Ebbâr'ın naklettiğine göre, Mahmud b. Gaylan, Yezid b. Harun'a; Hasan b. Ziyad el-Lü'lûf için ne dersin? diye sormuş, o da: "O Müslüman mı ki?" karşılığını vermiştir. Muhammed b. Ebi Attab el-Müeddib, Ahmed b. Sinan el-Kattan'ın naklettiğine göre Heysem b. Muaviye'nin şöyle dediğini haber vermiştir: Muhammed b. İshak el-Ezrak'ın şöyle dediğini işittim: "Biz, Kufe'de Şerik'in yanında idik. Horasanlı üstü başı dağınık bir adam geldi ve Ey Ebu Abdullah! Yiyeceğim tükendi hiçbir şeysiz kaldım, burada beni tanıyanlar da var, dedi. Şerik de ona acıyarak; seni kim tanır? diye sordu. Adam: Hasan b. Ziyad el-Lü'lûf ve Hammad b. Ebî Hanife, dedi. Şerik: Sen şerri tanıyorsun şerri, karşılığını verdi." Fadl b. Abdullah el-Cûzcânî'nin bildirdiğine göre Ebu Recâ Kuteybe b. Saîd şöyle demiştir: "Şerik'in yanında idik; bize hadis yazdırıyordu. Bu sırada Hasan b. Ziyad geldi ve topluluğun en sonuna oturdu, kafasını da örttü. Fakat Şerik'in gözüne çarptı ve Şerik: burnuma enbât ¹⁴² kokusu geliyor, diyerek bakışlarını ona yöneltti. Hasan b. Ziyad hemen kalkıp gitti." Ahmed b. Ali el-Ebbâr'ın naklettiğine göre Muhammed b. Râfi' en-Neysâburî şöyle demiştir: "Hasan b. Ziyad el-Lü'lûf, başını imamdan önce kaldırır, ondan evvel secdeye varırdı. ¹⁴³ Neysâburî dedi ki, Hasan b. Ziyad'ı şöyle derken işittim: Hadis şöyle değil mi?; "Kim, bir Sidre kopartırsa Allah onun başını ateşe gömer. Ya bir Hurma kopartırsa, ne dersiniz?" Oradakiler: Hadis sadece Sidre hakkında gelmiştir, dediler. O: Kim de Hurma kopartırsa Allah onun başını

¹³⁸ Zehebî'ye göre cerhin 5. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani *İ'tibar* için alınır, (Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 339.)

¹³⁹ Ukaylî, *Duafâ*, I, 227; Bağdadî, *Tarih*, VII, 327.

¹⁴⁰ Cerhin, Zehebî ve Sehâvî'ye göre dördüncü, İrâkî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz, (Abdullah Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 173).

¹⁴¹ Ukaylî, *Duafâ*, I, 227.

¹⁴² Arap olmayıp da ziraatle uğraşan kimselere verilen ad, (Komisyon, *el-Mucemu'l-Vasît*, n-b-t md., s. 896.

¹⁴³ Vekî, *Ahbar*, III, 189; Ukaylî, *Duafâ*, I, 227; Bağdadî, *Tarih*, VII 326; Zehebî, *Tarih*, h. 201-210 yılları s. 99.

iki kere ateşe gömer, dedi.¹⁴⁴ Muhammed b. İsa, Abbas'ın Yahya'yı: "Hasan b. Ziyad yalancıdır (kezzab¹⁴⁵), derken işittiğini nakletmiştir." İdris b. Abdülkerim el-Mukrî'nin haber verdiği göre, İshak b. İsmail şöyle demiştir: "Vekî'nin yanında idik. Kendisine: bu sene kıtlık var, denildi. O da: Hasan el-Lü'lû ile Hammad b. Ebî Hanife kadı iken nasıl kıtlık olmasın ki, diye karşılık verdi.¹⁴⁶

Ukaylî'nin Hasan b. Ziyad'ı tenkid edenlerden senedleriyle naklettiği bu cerh ifadeleri öncelikle sübutları açısından tenkide tabi tutulmaktadır.

İlk haberdeki Muhammed b. Osman, pek çok hadisçinin yalancı dediği Osman İbn Ebî Şeybe (297/909)'dir. Osman İbn Ebî Şeybe, rivayet ettiği bazı haberler dolayısıyla tenkide uğramaktan kurtulamamıştır. Salih Cezre (293/905), onun sika olduğunu söylemiştir. İbn Adî de, zikredebileceğim bir tek münker hadisini görmedim, demiştir. Ancak, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah ona, yalancı (kezzab) derken, İbn Hırâş hadis uydurduğunu söylemiştir. Dârakutnî (385/995); muhaddis olmayan kimselerin kitaplarını alırdı, diye kınamış, Ebu Bekir el-Berkânî; eskiden beri ileri gelen hadisçilerin onu cerh ettiklerini duyduğunu hatırlatmıştır. Zehebî de, sahanın uzmanı olmadığına dikkat çeker.¹⁴⁷

Cerh ifadelerini nakleden diğer râvî Ahmed b. Ali el-Abbâr (290/902): Ebu Hanife ve ashabına karşı aşırı düşmanlık besleyen mutaassıp birisidir.¹⁴⁸ İlim ehli nezdinde düşmanlık derecesinde mutaassıp birisinin, taasubuna konu olan meselede ne rivayeti, ne de şahadeti muteber değildir. O, Haşeviye'den olması münasebetiyle Tenzih ehline karşı ayrıca düşmanlık beslemektedir.¹⁴⁹ Bağdadî onun için "hasenü'l-mezheb-mezhebi iyiydi" ifadesini kullanır ve güvenilir olduğunu söyler.¹⁵⁰ Zehebî'nin naklettiği bir haberden onun Ashab-ı Hadîs'e toz kondurmadığı anlaşılmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁴ Ukaylî, *Duafâ*, I, 227; Bağdadî, *Tarih*, VII, 327.

¹⁴⁵ Cerhin, Zehebî ve Irâkî'ye göre birinci, Sehavî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hiçbir hadis alınmaz, (Aydınlı, *Hadis İstihlakları Sözlüğü*, s. 163).

¹⁴⁶ Ukaylî, *Duafâ*, I, 227; Bağdadî, *Tarih*, VII, 327; Kevserî, *İmta*, s. 16.

¹⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, XIV, 21-23; a. mlf. *Mizan*, III, 642.

¹⁴⁸ Kevserî, *Te'nîb*, s. 29.

¹⁴⁹ Kevserî, *İmta*, s. 41.

¹⁵⁰ Bağdadî, *Tarih*, IV, 306.

¹⁵¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 444; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arka Planı*, s. 118.

Diğer bir râvî Muhammed b. Ğaylan (239/853): Kendisi doğru kimselerden değildi. Halku'l-Kur'ân sebebiyle tutuklananlardandır.¹⁵² Hiçbir ilave yapmaksızın Kur'an'ın Allah kelamı olduğu konusu Kur'an'da ve sünnette geçmeyen bir inanıştır. Dolayısıyla böyle bir inanca sahip olanın kâfir olacağı, düşüncesine sahip birisinin Hasan b. Ziyad'ın İslamlığını bu sözle sorgulaması kendisinden beklenmedik/garipsenecek bir durum değildir. Kaldı ki, bu sözün bu senedle Yezid b. Harun (206/821)'dan geldiği de sabit değildir.¹⁵³ Yezid b. Harun'un Sünnet taraftarlarının ileri geleni ve Cehmiye'nin de aşırı düşmanı olduğu ifade edilmektedir. Hikâyeye göre halkın nazarında öyle bir mevki kesbetmiştir ki, Me'mun onun korkusundan hayatta iken Halku'l-Kur'an mihnesini başlatamamıştır.¹⁵⁴

İlginç olan bir diğer husus ise, Şerîk (140/757)'i kendilerinin eleştirmeleri, sonra da kalkıp, Sünnet'e muhalif bir sözünü delil diye getirmeleridir. Çünkü insanların soyuna dil uzatmak; Allah'ın tensip ettiği nesebine dil uzatmak, cahiliyye anlayışıdır. Şerîk büyük bir fakih olmasına rağmen saldırgan ve dili keskin bir insandır.¹⁵⁵ Ebu Hanife'nin küfürden dolayı tevbeye davet edildiğini söyleyen kişidir.¹⁵⁶ Kaynaklarda onunla ilgili şu bilgiye rastlanmaktadır: "Enes'ten rivayet etmiştir. Sahîhayn'da hadisi yer almıştır. Malik de kendisinden rivayette bulunmuştur. Yahya b. Maîn ve Nesâî, onun hakkında "leyse bi kavi¹⁵⁷" ifadesini kullanmışlardır"¹⁵⁸ İbn Hacer, Nesâî ve İbn Cârud'un, onun hakkında kavî değildir, dediklerini; Yahya b. Said el-Kattan'ın ondan hadis nakletmediğini kaydetmektedir. Başkalarıyla çelişmesi halinde, rivayetinin şaz veya münker sayılacağını, en iyisinin, ayrıldığı noktalar tespit edilip, ferd kaldığı yerleri belirtmek veya çoğunluğun rivayeti doğrultusunda, onun haberini tevil etmek olduğunu not etmiştir.¹⁵⁹ Zehebî bu râvî ile ilgili olarak şunları kaydediyor: "İbn Maîn ve Nesâî bu zat hakkında: "sağlam değil" dediler, İbn Hazm ise onu tanımamış ve hadis uydurmakla itham etmiştir. Ebu Davud, sika olduğunu söylemiş ve Malik gibi ondan rivayette bulunmuştur. Şüphesiz sağlamlıkta O, Yahya b. Said el-Ensârî (143/760) ayarında

¹⁵² Zehebî, *Siyer*, XII, 223.

¹⁵³ Kevserî, *İmta*, s. 41.

¹⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, IX, 358-371; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, s. 118.

¹⁵⁵ Kevserî, *İmta*, s. 41.

¹⁵⁶ Kevserî, *Te'nîb*, s. 94

¹⁵⁷ Cerhîn, Zehebî ve Irâkî'ye göre beşinci, Sehavî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani *İ'tibar* için alınır, (Aydınî, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 163).

¹⁵⁸ İbn Cevzî, *Duafâ*, II, 40.

¹⁵⁹ İbn Hacer, *Feth*, XIII, 415.

değildir. Onun tariki ile gelen İsra hadisinde mütabii olmayan lafızlar vardır ki bunlar, Buhârî'nin *Sahih*'inde de yer almaktadır.¹⁶⁰

Abbâr'ın Muhammed b. Rafî (245/859)'den¹⁶¹ rivayetinde bizzat o rivayeti tekzip eden ifadeler vardır. Rivayetteki (كان) devamlılık ifade eder. Gerçekten de Muhammed b. Rafî' camide cemaatle namaza devam eden birisiydi. Buna rağmen nasıl olur da cemaatle namaz kılan biri Hasan b. Ziyad'ı namaz kılariken seyredip de onun devamlı imamdan önce başını kaldırıp ondan önce secdeye gittiğini görürdü. Dahası, Tenzih ehline dil uzatmak için ücret dahi alan bu Ebbâr'ın kim olduğu, herkese malumdur.¹⁶²

Yahya b. Maîn (233/847)'in onu tekzip etmesine gelince; Hasan b. Ziyad'ın birkaç konuda vehmetmesinden öteye geçmez. Aslında vehmetmeyen kimse var mıdır? diye de düşünmek gerekir. Vehmeden, bilerek yalan söyleyen değil de gerçeğin aksini haber verdiğinden yalancı durumuna düşmüş kimsedir. Yahya b. Maîn'in de Hasan b. Ziyad'ı tekzip etmesi bir kısım insanların Ebu Hanife ve ilimde otorite olan diğer âlimleri tekzip etmesi kabilindedir. Bu bağlamdaki cerh edici unsur cerh ve ta'dil ulemasına göre bilerek yalan söylemedir. Bu kanıtlanmadıkça biz, onun kimi rivayetlerinde vehmettiğini söylemekten başka bir şey yapmayız ve kanıt olmadıkça böyle bir imamın, kasıtlı olarak yalana teşebbüs ettiğini söylemeye cüret etmeyiz.¹⁶³

Sidre ağacının kesilmesi konusundaki hadise gelince; bu hadis, nas'ın metnine yapışanların nezdinde nassa harfiyyen bağlılıktan dolayı hurma ağacının kesilmesine delil teşkil etmez. Fakat Kıyas'a dayanarak evleviyyetle hüküm vermenin fukaha nezdinde bir yeri vardır.¹⁶⁴

Ukaylî, hadis râvîlerini cerh etmede o kadar aşırıya kaçmıştır ki; Zehebî (748/1374)'yi, onun eleştirdiği kimseleri savunmak zorunda bırakmıştır. Ali b. el-Medîni'den bahsederken bir takım isimleri sıraladıktan sonra Zehebî, şöyle demiştir: "Aklından zorun mu var ey Ukaylî, kimler hakkında konuştuğunu biliyor musun? Sanki bunların

¹⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, VI, 159-160; Hatipoğlu, *Eleştiriler*, s. 11 Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, s. 118.

¹⁶¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 214-218.

¹⁶² Kevserî, *İmta*, s. 42.

¹⁶³ Kevserî, *İmta*, s. 42.

¹⁶⁴ Kevserî, *İmta*, s. 42.

her birinin senden kat kat güvenilir olduğunu bilmiyorsun. Bilakis bunlar senin kitabında zikretmediğin birçok sika kimseden de daha güvenilirlerdir.¹⁶⁵

Cerh ve ta'dil konusunda en kapsamlı eserlerden birinin müellifi olan Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, cerhde israfiyla tanınan babası Ebu Hatim er-Râzî ve diğer şeyhlerinden aldığı Hasan b. Ziyad aleyhine uydurulmuş iftirallardan başka bir şey olmayan rivayetlere *el-Cerh ve 't-ta'dil* adlı kitabında yer verir.¹⁶⁶

Şafî mezhebinden olan İbn Ebî Hatim eserinde, Hasan b. Ziyad'ı küçük düşürücü rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetlerin bir kaçı şöyledir: Bize Abbas b. Muhammed ed-Dûrf'nin Yahya b. Maîn'den yaptığı rivayette o şöyle demiştir. Hasan b. Ziyad el-Lü'lûf "kezzab" tır. Diğer bir rivayette şöyledir: İbn Ebi Hatim babası Ebi Hatim'e Hasan b. Ziyad'ı sormuş. O da şu cevabı vermiştir. O "zaifu'l-hadis leyse bi sika ve la me'mûn"¹⁶⁷ dur.¹⁶⁸

Hasan b. Ziyad'ın terceme-i halinde, aleyhindeki bazı rivayetleri bir araya toplayan İbn Ebî Hatim, Şafî'nin terceme-i halinde ona toz konduracak en ufak bir rivayete bile yer vermez.¹⁶⁹

Hadisçilerin ileri gelen simalarından biri olmakla beraber mezheb taassubuyla, hiçbir ciddî gerekçeye dayanmadan Hasan b. Ziyad'ı cerheden İbn Ebî Hâtim'in bu tutumu, aynı yolu takip eden diğer muhaddisler için de bir örnek teşkil etmektedir.

Ebu Ahmed Abdullah b. Adî el-Cüzcânî eş-Şafî'nin de Hasan b. Ziyad'ı cerhde Ukaylî'den geri kalır bir tarafı yoktur. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl* isimli hacimli eserinde Hasan b. Ziyad'a ithamlarda bulunmuştur. Burada İbn Adî, zikrettiği rivayetlerin sonunda sadece bir cümleyle, "Hasan b. Ziyad kezzab'tır" veya "Hasan b. Ziyad leyse bi şey" derken, varsa gerekçeleri konusunda hiç bilgi vermemiştir. Bütün bu rivayetleri dikkate alındığında ve mezhep imamlarının bunlardan kendilerince sahih ve uygun gördüklerini fikhî meselelerde delil atıp, diğerlerini terkettikleri düşünülürse, İbn Adî'nin mantığına göre bütün müctehid imamların hadislere muhalefet etmiş olmaları

¹⁶⁵ Zehebî, *Mizan*, III, s. 140; Kevserî, *İmta*, s. 42.

¹⁶⁶ İbn Ebi Hatim, *Cerh ve 't-Ta'dil*, III, 15.

¹⁶⁷ Zehebî ve İrâkî'ye göre cerhin ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz, (Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 173).

¹⁶⁸ İbn Ebi Hatim, *Cerh ve 't-Ta'dil*, III, 15.

¹⁶⁹ İbn Ebi Hatim, *Cerh ve 't-Ta'dil*, VII, 201-202.

îcab eder. Hâlbuki hadisleri kabul veya red ayrı bir konu, onları hüküm istihsalinde kullanıp kullanmamak ayrı bir konudur. Kevserî'nin de belirttiği gibi İbn Adî, Hasan b. Ziyad'a hücumunda mezheb taassubuyla hareket etmiştir.¹⁷⁰

Kevserî, İbn Adî hakkında daha da sert konuşarak şöyle der: “Fıkıhtan, nazar (akıl)’dan, Arapça ilimlerinden uzak olmasına rağmen İbn Adî, Ebu Hanife ve ashabı hakkında dili uzun birisi idi. Sonra Ebu Cafer et-Tahavî ile buluşarak ondan ilim aldı ve hali biraz düzeldi. Hatta Ebu Hanife'nin rivayetlerini ihtiva eden bir müsned telif etti. Kevserî'nin İbn Adî'ye cevaplarını ihtiva eden, *İbdâu vucûhi't-taaddî fi Kâmilî İbn Adî* isimli basılmamış bir eseri olduğu belirtilmektedir.¹⁷¹

İbn Adî'nin *Kâmil*'inde zikrettikleri Hasan b. Ziyad hakkındaki cerh rivayetleri şunlardır. Ahmed b. Süleyman er-Rehâvî şöyle demiştir. Ben Hasan b. Ziyad'ın kitaplarını yazardım. Bir gün yine yanındaydım. Hasan b. Ziyad'ı namaz kılariken gördüm. Bir çocuğu safta yanına oturtmuş, her secdeye gittiğinde elini çocuğun yanağına uzatarak onun yanağını sıkıyordu. Bunu gördükten sonra onu devre dışı bıraktım ve bir daha ondan hadis rivayet etmedim.¹⁷² Yezid b. Harun'a Hasan b. Ziyad soruldu da o şöyle cevap verdi: o Müslüman mı ki!¹⁷³ Ya'la b. Ubeyd “Lûlûî'den sakının” derdi.¹⁷⁴

Ebu Cafer'i Mısır'da şöyle derken duydum, Fehd b. Süleyman'ı şöyle derken duydum: Buveyfî'yi şöyle derken duydum, Şafî'yi şöyle derken duydum: Bana Fadl b. Er-Rebî “ben senin Lü'lûî ile münazara yapmanı istiyorum”, dedi, ben “olmaz” dediysem de “ben istiyorum”, dedi. Ne zaman istersin? dedim. Birgün bana, önce onların mezhebinde olan sonra da benim görüşüme tabi olan birini gönderdi evine çağırdı sonra da Lü'lûî'ye gönderdi ve o da geldi. Bize yemek ikramında bulundu. Biz yedik ancak Lü'lûî yemedi. Ellerimizi yıkadıktan sonra benimle beraber olan adam ona; “namazda iken namuslu birine iftira atan hakkında ne dersin dedi?” “Namazı batıl olur”, dedi. “Abdestinin durumu nedir?” dedi. “Abdesti bozulmaz”, dedi. “Sonra o namazda gülen hakkında ne dersin?” dedi. O'da “namazı ve abdesti bozulmuştur”, dedi. O da cevaben

¹⁷⁰ Kevserî, *İmta*, s. 45-52.

¹⁷¹ Kevserî, *Te'nib*, s. 169.

¹⁷² İbn Hacer, *Lisan*, II, 208; İbn, Adî, *el-Kamil*, II, 318.

¹⁷³ Ukaylî, *Duafâ*, I, 227; İbn, Adî, *el-Kamil*, II, 319; Bağdadî, *Tarih*, VII, s. 328; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208.

¹⁷⁴ Ukaylî, *Duafâu'l-Kebir*, I, 227; İbn, Adî, *el-Kamil*, II, 319; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208.

“namuslu bir kimseye iftira atmak namazda gülmekten daha mı basittir?” deyince Lü’lûf ayakkabılarını aldı ve kalktı gitti. Şafîî, Fadl’e dedi ki; “ben sana o işin olmayacağını söylemişim.”¹⁷⁵

Hasan b. Ziyad yukarıdaki fetvasında kıyasa başvurmamıştır. Çünkü Hanefilere göre namazda kahkahayla gülmenin abdesti bozması hadisle sabittir. Bu konuda birbirinden kuvvetli senetlerle rivayet olunan mürsel ve müsned hadisler vardır. Belki de Hasan b. Ziyad soru soran adama cevap verirken bu hadisleri delil olarak kullanmadan doğrudan sorusuna cevap vermişti.¹⁷⁶

Bu haberi etraflıca düşünen birisi, Hasan b. Ziyad’ın bu yaşına ve imamlığına rağmen Fadl b. Rebi’nin evine davet edilmesinin önceden hazırlanan bir tertiple, daha evvel kendi talebesi iken Şafîî tarafına geçmiş bir öğrenciyle tartışmaya çağırılmasının onu gerçekten nasıl rencide ettiğini anlar. Bu nedenle de zaten yemeğe iştirak etmemiştir. Namazda gülmenin hükmünü kendisiyle tartışmak isteyen kimsenin bahsettiği mesele, hilafına nas bulunan bir kıyas konusudur; Hasan bunu bildiği için, böyle bir tartışmayı çok çirkin görmüş ve kalkıp gitmiştir. Eğer, muhatabı bizzat Şafîî’nin kendisi olsaydı, o vakit kendisini hayrete düşürecek kuvvetli delilin ne olduğunu görürdü.¹⁷⁷ Namazda gülmenin abdeste tesiri konusundaki hadise kusur olarak, sadece onun mürsel olmasını gösteriyorlar. Ebu’l-Âliye ise, Sahabeye erişmiş bir zattır. Buradaki mürsel haberi, İbrahim en-Nahâî (96/714), Hasan el-Basrî, (110/728) ve Zührî (124/741)’nin mürselleri desteklemektedir. Binaenaleyh bu kadar çok kaynaktan gelen haberlerle desteklenen bir mürseli, reddetmenin imkânı yoktur.¹⁷⁸ Gözleri görmeyen bir zatın mescidde düşmesi üzerine namazda iken gülen kimselere Hz. Peygamber’in abdest ve namazlarını iade etmelerini emreden hadisi, Abdurrazzak (211/826) *Musannef’te* (3761) rivayet etmiştir. Zehebî, bu rivayeti Ebu’l-Âliye’nin sahih mürsellerinden sayar.¹⁷⁹ *Müsned’*inde de aynı şeyler olduğu halde, bu öğrencinin nassı kıyasla reddetmesi inattan kaynaklanan bir cahilliktir. Hâlbuki o, bu mürselleri, safını değiştirmeden önce biliyordu.¹⁸⁰

¹⁷⁵ İbn, Adî, *el-Kamil*, II. 318; Leknevi, *Fevaid*, s. 60; Kevseri, *İmta*, s. 46.

¹⁷⁶ Leknevi, *Fevaid*, s. 60.

¹⁷⁷ Kevseri, *İmta*, s. 47; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târihi Arka Planı*, s. 120.

¹⁷⁸ Kevseri, *İmta*, s. 47; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târihi Arka Planı*, s. 130.

¹⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 212; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târihi Arka Planı*, s. 130.

¹⁸⁰ Kevseri, *İmta*, s. 47.

İbn Adî'nin kitabını kirlettiği şeylerin en çirkini, kendisine göre bile "müttehem bil kizb"¹⁸¹ olmasına rağmen İbn Hammad'tan, o da İbrahim b. el-Esbağ'dan -ki oda meçhul ve güvenilirmezdir-, o da Ebu'l Hasan Ahmed b. Süleyman er-Rahâvî'den -Hasan b. Ziyad'ın vefatı esnasında küçük idi.-: "Hasan b. Ziyad'dan onun kitaplarını yazdım, ona mülazemet etmiştim. Bir gün namazda iken onun yanına henüz bıyıkları bitmemiş taze bir delikanlı durmuştu. Secdede iken elini onun yanağına uzattı da çimdiklediğini gördüm. Ondan ayrıldım bir daha ondan hadis rivayet etmeme kararı aldım", rivayetidir. Yine İbn Adî bana bazı dostlarımız Ebu Ali el-Hafız el-Belhî'den o da el-Hüseyn b. Muhammed el-Harîrî'den o dedi ki: "Hasan b. Ziyad'ı bir sabinin zekeriyle oynarken gördüm" dediğini haber verdi.¹⁸²

Bu haber, onun iftirasının kendi kendini yalanladığını sanki haykırıyor. En kötü devirlerde ve yerlerde de olsa, hangi hayasız, cemaatin saf tuttuğu bir sırada, camide bu işi yapmaya cüret etse linç edilir. Bütün bunlar sadece, bu garazkâr kimselerin aklının ve insafının göstergesidir. Hasan b. Ziyad (204/ 819) a doksanına dayanmış, belki de geçmiş yaşlı bir piri-fâni olarak vefat etmiştir. Merginânî (593/1196)'nin talebesi Burhanüddin ez-Zernûcî (7.asır), Hasan b. Ziyad'ın ömrünün kırk senesini ilim tahsiline, diğer kırk yılını da öğretmeye, fakih yetiştirmeye ve fetva vermeye ayırdığını kaydeder. Bu da, ilme başladığı tarihin (124/741) olduğunu gösterir. Bu sırada o sekiz yaşındadır; vefat ettiğinde ise yaşı doksandan aşağı değildir. Ahmed b. Süleyman er-Rehâvî ise (261/874)'de vefat etmiştir.¹⁸³ O, Hasan b. Ziyad'ı çocuk denecek bir yaşta görmüş demektir. Hiç akli başında birisi, doksanına merdiven dayamış yaşlının böyle bir cürmü işleyebileceğini tasavvur eder mi? Bütün bunlar, haberin senedine dahi bakmaya gerek kalmadan bu iftirayı, müfterisinin yüzüne vurmaya yeter. Hele bir de sened daha evvel açıkladığımız gibi olunca! Hasılı, insan bu hikayeye hangi açıdan bakarsa baksın, kesinlikle uydurma olduğunu görür ve bu kimselerin alimlerimizi karalamak için ne pespayeliklere düştüğünü anlar.¹⁸⁴

¹⁸¹ Cerhin, Zehebî ve Irâkî'ye göre ikinci, İbn Hacer'in *Takrib*'indeki tertibine göre onbirinci ve Sehavîye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz, (Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 242.

¹⁸² İbn Adî, *Kamil*, II, 731; Kevseri, *İmta*, s. 47.

¹⁸³ İbn Abdilhâdî, *Tabakât*, II, 248.

¹⁸⁴ Kevseri, *İmta*, s. 47; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târihi Arka Planı*, s. 131.

İbn Adî, ashabından onlar da Ebu Ali el-Belhî'den o da Hüseyin b. Muhammed el-Cerîrî'den haber verdiklerine göre o, "Hasan b. Ziyad'ı bir çocuğun zekeriyle oynarken gördüm" demiş.¹⁸⁵ Bu iddia, meçhul bir ravinin hikâyesidir. Ne çirkin bir cahilliktir. Bu işi yüklenen, Beyhakî (384-458/994-1065)'nin ve diğerlerinin naklettiği Resulullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) torunu Hz. Hasan'ın ya da Hz. Hüseyin'in pipisine dokunduğuyla ilgili rivayet kendisine ulaşmamış gibidir. Şu da bilinmelidir ki, herhangi bir senette meçhul bir ravinin bulunması, daha ilk bakışta bu haberin reddedilmesini gerektirir.¹⁸⁶

Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr şöyle demiştir: Ali b. Cüreyc Hasan b. Ziyad'ı tekzip etmiştir.¹⁸⁷

Muhammed b. Humejd er-Razî: Onun kıldığı namaz gibi kötü bir namaz kılan görmedim, demiştir.¹⁸⁸

İbn Adî, Bağdadî gibi değildir. O doğru dürüst düşünme yeteneği şöyle dursun, daha lisanını düzelterek bir formasyondan bile yoksundur. Böyle bir kimse söver, hakaret eder ve dinin amelî ve itikadî konularında uzman olmuş nazar ehline şeytanın iğvasıyla haksız yere dil uzatmaya yeltenirse, buna şaşılmaz. Çünkü bu kimse, İstinbatın (hüküm çıkarmanın) sahihini sakiminden ayıracak kabiliyetten yoksundur. Tamamen kendi aleyhine olan bir şeyi, sahih din ve gerçek inanç esası sayabilir, arka çıktıklarına da, cahilce arka çıkabilir. Düşman olduğu kimselere ise, asılsız, yalan yanlış haberlere dayanarak, hatta bizzat kendi cerhettiği kimselerin sözlerine güvenerek şuursuzca ve fütursuzca düşman olur. Gerçi Ebu Cafer et-Tahâvî (321/933) ile temas kurduktan sonra, bir nebze düzelmiş ve Ebu Hanîfe'den gelen hadisleri içeren bir *Müsned* kaleme almışsa da, karakteriyle özdeşleşen cehalet gerçek ilmi kabulüne imkan vermemiştir. Zira aslında şahsiyetinin yeni baştan oluşturulmaya ihtiyacı vardır.¹⁸⁹

İbn Adî'nin hayretâmiz işlerinden birisi de Abdurrazzak b. Muhammed b. Hamza el-Curcânî, İbrahim b. Abdullah en-Neysâbü'rî, Halef b. Eyyub el-Belhî, Hasan b. Ziyad el-

¹⁸⁵ İbn Adî, *el-Kamil*, II. 318.

¹⁸⁶ Kevserî, *İmta*, s. 47.

¹⁸⁷ İbn, Adî, *el-Kamil*, II. 318; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208.

¹⁸⁸ İbn, Adî, *el-Kamil*, II. 318; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208.

¹⁸⁹ Kevserî, *İmta*, s. 42; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târihi Arka Planı*, s. 131.

Lü'lüf (yetmiş sene önce ona haber vermiş),¹⁹⁰ İbn Cüreyc, Musa b. Verdân, Ebu Hureyre kanalıyla Hz.Peygamber'den naklettiği şu haberdir: “Kim hastalıktan dolayı ölürse, şehid olarak ölür.” İbrahim diyor ki; Hasan b. Ziyad'la karşılaştığımda kendisine ilk sorduğum şey, bu hadis oldu. Bu hadisi kendisi bana, aynen İbn Cüreyc'ten nakletti. Bu hadisi İbn Cüreyc, İbrahim b. Ebî Yahya kanalıyla Musa b. Verdân'dan rivayet ediyor. Hadisi, Musa tarikiyle İbn Cüreyc'ten naklettiği vakit tedlis yapmış oluyor.”¹⁹¹

İbn Adî'nin kitabında, Hasan b. Ziyad'ın İbn Cüreyc (150/767)'e yalan isnad ettiğine delalet eden tek haber budur. Aslında, onun tahayyül ettiği gibi, bunda da bir delil filan yoktur; hepsi hepsi, İbn Cüreyc, Musa (117/735)'dan –Zehebî, bu râvînin zayıf olduğu kanaatindedir.-¹⁹² naklettiği bir haberi, “anane” ile bildirmiştir, onlara göre de “anane” ittisale delalet etmez. İbn Cüreyc ise hadisçilerin eserlerinde tedlis ile maruf bir zattır. Dolayısıyla Hasan'a naklettiği bir haberde kendisi tedlis yapmış, bir başka rivayetinde ise, aradaki vasıtayı açıkça zikretmiştir. Eğer, Zehebî'nin *Mizan*'da kaydettiği üzere İbn Cüreyc, edlis yapan biri olmasaydı,¹⁹³ o zaman, senedde yer alan ara râviyi Hasan'ın düşürdüğünü söylemek mümkün olurdu. Ancak, her ne kadar Şafiî (204/819) kendisinden çokça rivayette bulunsa ve sika olduğunu söylese de İbn Ebî Yahya (184/800), hadisçilerin çoğu nezdinde zayıf bir râvidir. Kevserî, onunla ilgili şu bilgiyi verir: “Ahmed onun, Kaderî, Mutezilî ve Cehmî olduğunu, bütün belanın ondan kaynaklandığını, ulemanın onun hadislerini terk ettiğini ve onun bir hadis uydurucusu olduğunu söylemiştir. İbn Maîn de onun, kezzab bir Rafizî olduğunu belirtmiştir. Binaenaleyh, böyle bir senedle hadis sabit olamaz.”¹⁹⁴ Olsa olsa bu hadis, Hasan b. Ziyad'ın, seneler önce nasıl hafızasında tutuyor ve naklediyorsa, aradan onca yıl geçmesine karşın, yine aynı şekilde hadisi muhafaza ederek naklettiğini gösterir. Zira, Nisaburlu İbrahim b. Abdullah b. Sadî, doksan sene kadar yaşamış uzun ömürlü bir zattır. Ancak, (204/820)'te vefat eden Hasan ile yetmiş sene beraber yaşamamıştır. O, (267/880)'de vefat etmiştir. Binaenaleyh rivayetteki atmış senenin, aslında seneler-sittîn

¹⁹⁰ Kevserî buradaki yetmiş-sebîn kelimesinin aslında “seneler-sinîn” olması gerektiğini kaydeder.

¹⁹¹ İbn Adî, *Kamil*, II, 732.

¹⁹² Zehebî, *Mizan*, IV, 226.

¹⁹³ Zehebî, *Mizan*, II, 659. Zehebî sika olmasına rağmen onun Tedlis yaptığını söylüyor; mut'a nikahına ruhsat verildiğini düşünerek yetmiş'e yakın hanımla bu şekilde nikah yaptığını kaydediyor. Zamanının Mekke fakihî olduğunu da not ediyor. Ahmed b. Hanbel'in oğlu ise babasının onun hakkında: İbn Cüreyc'in mürsel olarak naklettiği haberlerin bir kısmı uydurmadır, İbn Cüreyc, hadisleri nereden aldığına pek aldırmazdı, dediğini bildiriyor. (Zehebî, *Mizan*, II, 659.)

¹⁹⁴ Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târihi Arka Planı*, s. 127.

olması icabeder. Hasan b. Ziyad da uzun ömürlü bir zattır. Her ne kadar doğum tarihine dair tarih kaynaklarında kesin bir bilgiye rastlanmasa da, meşhur rivayete göre vefat ettiğinde yaşı doksanlar civarındaydı.¹⁹⁵

İşte böyle bir kişinin Hasan b. Ziyad hakkındaki düşünceleri elbetteki kabul edilmez niteliktedir.

Hasan b. Ziyad'ı hadis yönünden zayıf sayan muhaddislerden Dârekutnî de ulema nezdinde, mutaassıb bir Şafîî taraftarı ve aynı zamanda mutaassıb bir ehl-i rey aleyhtarıdır. Bazı râvîlerin Hasan b. Ziyad hakkındaki dedikodu/söylentileri, kendisi gibi olan imamlar hakkındaki söylentilerden bir farkı yoktur.¹⁹⁶ Hadis uleması onun rivayetlerini yanlış olarak değerlendirmişler ve çok kötü ifadeler kullanmışlardır.¹⁹⁷ Genellikle onu sika râvîlerden saymazlar.¹⁹⁸

İslam kültür tarihinde, genellikle hadisçilerden kaynaklanan değerlendirmelere göre bazı âlimlerin, bu arada özellikle Hasan b. Ziyad'ın hadislere muhalefetinden ve bu konudaki yetersizliğinden söz etmek adet haline gelmiştir. Kendi çağdaşı çoğu âlimlerden başlayarak hicrî 8. asra kadar devam eden bu suçlamaların büyük ölçüde sübjektif olduğu ve aynı yoldan hareketle her âlimin böyle bir ithama maruz kalabileceği bilinmekledir. Ancak suçlamaları yöneltenlerin, başka bir deyişle Hasan b. Ziyad'ı hadisçiliği yönünden cerh edenlerin, kendi alanlarında büyük şöhrete sahip âlimler olduğu gerçeği birçok kimseyi tereddüde sevk etmiştir. Bu âlimlerin hemen hepsi Şafîî geleneğini sürdüren veya onun mezhebine mensub kimselerdir. Yani mezhep taasubunu ön plana çıkarıp, ona göre görüş serdeden âlimlerdendir.

Hatib Bağdadî, Hasan b. Ziyad'ı haksız yere tenkitten Ukaylî'den de ileri gitmiştir. Şöyle ki; Zehebî, *Tarih*'inde¹⁹⁹ Hasan b. Ziyad'ın genişçe biyografisini verdikten sonra şöyle söylemiştir: "Hatib Bağdadî Hasan b. Ziyad hakkında burada zikretme gereği duymadığım birçok şey yazmıştır." Her ne kadar Bağdadî, rivayet ilimlerindeki engin

¹⁹⁵ Kevserî, *İmta*, s. 46; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târihi Arka Planı*, s. 127.

¹⁹⁶ Zeylaî, *Nabu'r-Raye*, I, 27.

¹⁹⁷ Zirikli, *A'lâm*, II, 205.

¹⁹⁸ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 25

¹⁹⁹ Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları s. 99.

birikimine ve nazari ilimlerdeki derinliğine rağmen kendini, Hasan b. Ziyad gibi birisini haksız yere tenkit etmekten alıkoyamamışsa da, Zehebî ancak böyle diyebilmiştir.²⁰⁰

Tarih'inde Hasan b. Ziyad için ayırdığı bölümün yaklaşık yarısını onun lehindeki rivayetlere ayıran²⁰¹ diğer yarısında da aleyhindeki rivayetlerin hemen tamamını nakleden Hatîb Bağdadî,²⁰² tarafsız bir tarihçi gibi hareket ediyor görünmektedir. Ancak diğer Şafîî muhaddisler gibi Hasan b. Ziyad ve ashabına karşı olumsuz bir tavır içindedir.

İşte bu rivayetlerden Hasan b. Ziyad'ın aleyhinde olanlardan bir kısmını veriyoruz.

Abdullah b. Ali b. el-Medinî, babamın "Hasan b. Ziyad "zaifu'l-hadis'tir"²⁰³", dediğini işittim, dedi.²⁰⁴

Bağdadî, İdris b. Abdulkerim'den o da İshak b. İsmail'den rivayetine göre o şöyle dedi: Veki'nin yanındaydık. Ona toprak çoraklaştı. (verimsiz oldu, meyve vermez oldu) denildiği zaman O: Hasan b. Ziyad ve Hammad b. Ebi Hanife kadı iken toprak nasıl çorak olmaz, verimli olabilir dedi.²⁰⁵ Bağdadî, fıkhıta bu ümmetin imamları olan Ebu Hanife ve ashabına sataşmakla kazanç sağlamayı uman birisidir. Hangisinin terceme-i hallerinden bahsetse bütün uydurma şeyleri bulup onu kaydetmiştir. Bu habere baktığımız zaman tezimizin doğruluğuna şahit oluyoruz. Çünkü bu haberin bir kısmı diğer kısmını yalanlıyor. Şöyle ki, Hammad b. Ebu Hanife h. 173 yılında vefat etmiştir. Hasan b. Ziyad ise 194 yılında kadı olmuştur. Onların kadılıklarının aynı dönemlerde olma imkânı yoktur. Aksine Hammad b. Ebi Hanife'nin bu makama getirilip getirilmediği de bilinmiyor ki; bu sözün söylenmesi mümkün olabilsin. Hatta Hasan b. Ziyad kadılıкта çok az bir zaman kalmıştır. Durum Bağdadî'nin dediği gibi dahi olsa bu kısa zamanda kamu menfaati yok olacak değildir. Kısa bir zaman sonra Hasan b. Ziyad kadılıktan azlini istemiş ve bu kabul edilmiştir.²⁰⁶ Bağdadî'nin senedinde bulunan İshak b. İsmail et-Talkânî, kendi döneminde insanlar ona teveccüh edip gidip gelse de çoğu

²⁰⁰ Kevserî, *İmta*, s. 42.

²⁰¹ Bağdadî, *Tarih*, VII, 328.

²⁰² Bağdadî, *Tarih*, VII, 328.

²⁰³ Cerhin 5. derecesine bulunan râvî, (Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 163.)

²⁰⁴ Bağdadî, *Tarih*, VII, 327.

²⁰⁵ Bağdadî, *Tarih*, VII, 327; Ukaylî, *Duafâ*, I, 227; Kevserî, *İmta*, s. 16.

²⁰⁶ Kevserî, *Te'nîb*, s. 274; Kevserî, *İmta*, s. 17.

münekkid tarafından tekzib edilmiştir. Çünkü o da aynen değersiz taassuba saplanıp kalan biridir.²⁰⁷ İşte bu gibi haberlerin güvenilirliği konusunda problemler vardır.

Ahmed b. Muhammed ez-Zehebî el-Belhî dedi ki el-Feth b. Amr el-Keşşî'yi şöyle derken dinledim: “Merv'e gittiğimde Hasan b. Ziyad'ın evinde kaldım. Orada kaldığım süre içerisinde Hasan b. Ziyad'ın kitaplarını yazdım. Daha sonra Nadr b. Şümeyl (203/818) yanına gittim. Bir adam ona şöyle dedi: Ey Ebu Hasan şu Keşşi var ya! Hasan b. Ziyad'ın evinde ikamet ettiği süre içerisinde onun kitaplarını yazmış, yüklenmiş getirmiş, dedi” en-Nadr bana: “Ey Keşşi! Sen böyle yapmakla vatanına birçok kötülüğü de alıp getirdin, sen böyle yapmakla vatanına birçok kötülüğü de alıp getirdin, dedi.”²⁰⁸

Nadr b. Şümeyl'in Feth b. Amr el-Keşşî'ye, Hasan b. Ziyad'dan yazıp da Merv'e getirdiği kitaplar münasebetiyle söylediği; Ey Keşşi! “Beldene çok şer alıp gelmişsin” sözü İmam Ebu Hanife'nin kitaplarına karşı katı davranma ve taassup sebebiyle Hasan b. Ziyad'ı da Ebu Hanife'nin suyuyla yıkaması gibidir. Bu sebepten dolayı Me'mun Nadr'ı azarlamıştır.²⁰⁹

Hatib Bağdadî *Tarih*'inde şöyle bir rivayeti daha alıyor: Bize Kadı Ebu'l-Alâ Muhammed el-Vasidî, ona Ebu Müslim Abdurrahman b. Abdillah b. Mihran ona Abdulmümin b. Half en-Neseî haber verdiğine göre en-Neseî şöyle dedi: Ebu Ali Salih b. Muhammed'e Hasan b. Ziyad el-Kûfî'yi sordum. O, şöyle dedi: Hasan b. Ziyad “leyse bi şeyin dir.”²¹⁰ O, hem bizim ashabımızca hem de kendi taraftarları nazarında övgüye layık biri değildir. Dedim ki: Ne ile itham olunuyor? Nadr şu cevabı verdi. O, “Onulmaz bir hastalıkla” ve o “hadiste leyse bi şeyin” dir.²¹¹

Hatib Bağdadî aşırı taassub sahibi biridir. Bundan dolayı bu taassub onun bu tarz haberlerinin reddedilmesini gerektirir. Haberin senedine baktığımız zaman senette kendi hocası Ebu Alâ el-Vasîfî'yi görüyoruz. Hatib Bağdadî'nin bizzat kendisi “*Tarih*”inde hocası hakkında şöyle diyor: “Kitabındaki sema kayıtlarına baktığımda bu kayıtlarda ya bıçakla kazınmış veya kalemle düzeltilmeye çalışılmış bozukluklar tespit ettim.”²¹² Bu

²⁰⁷ Kevserî, *İmta*, s. 17.

²⁰⁸ Bağdadî, *Tarih*, VII, 328.

²⁰⁹ Kevserî, *İmta*, s. 46.

²¹⁰ Cerhin, Zehebî ve Sehâvî'ye göre dördüncü, İrakî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga, (Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 173).

²¹¹ Bağdadî, *Tarih*, VII, 325; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208.

²¹² Bağdadî, *Tarih*, III, 96.

habere bakarsak hocasının sika/güvenilen birisi olmadığını görürüz. Fakat hocasından aldığı haber Ebu Hanife'nin ashabı hakkında ta'n içerdiğinden dolayı o haberin ardına önüne bakmadan hemen kitabına almıştır. Senetteki bir diğer râvî Abdülmümin b. Halef en-Nesefî, Ebû Ya'lâ (346/957), hadis rivayeti konusunda kendisine güvenilen biri değildir. Zahirî mezhebine mensubtur. Ayrıca ehl-i rey'e karşı dil uzatmaktan çekinmeyen biridir. Davud Zahirî (270/883)'den istifade etmiş bir Zahirî âlimidir; rivayetlere aşırı bağlılığı vardır. Kıyas ehline ve Mutezile'ye şiddetli kını vardır. Zehebî onun naklettiği münker haberlere örnekler verir.²¹³

Muhammed b. Nâfi şöyle dedi: Hasan b. Ziyad el-Lû'lûî imamla namaz kılarken başını imamdan önce kaldırır, secdeye giderken de imamdan önce secde ederdi.²¹⁴ Hasan b. Ziyad'ı şöyle derken işittim: Hadis şöyle değil mi?; "Kim, bir sidre kopartırsa Allah onun başını ateşe gömer. Ya bir hurma kopartırsa, ne dersiniz?" Oradakiler: Hadis sadece sidre hakkında gelmiştir, dediler. O: Kim de hurma kopartırsa Allah onun başını iki kere ateşe gömer, dedi ve iki kere tekrarladı.²¹⁵

Hasan b. Muhammed Hallal, Muhammed b. Abbas'dan o, Ebi Bekir b. Ebi Davud'tan o da, Hasan b. Ziyad el-Hulvânî'den şöyle dediğini rivayet etti: Hasan b. Ziyad namaz kılıyordu. Namazda secde yaparken bir çocuğu öptüğünü gördüm.²¹⁶

Ebu Davud şöyle dedi: Bana Ebu Sevr şöyle dedi: el-Lü'lûî'den daha yalancı birini görmedim. O, "İbn Cüreyc an Ata" lafzını dilinden hiç düşürmezdi. İbn Ebi Şeybe'nin şöyle dediğini işittim: O da dedi ki Ebu Usame Hasan b. Ziyad'ı zikretti ve onun hakkında: O "habis"tir,²¹⁷ dedi.

İbn Ebi Şeybe, Ebu Usame'nin Hasan b. Ziyad'ı sihirbaz/kâhin ismiyle andığını işittim, demiştir.²¹⁸

Hatib Bağdadî'nin *Tarih*'ine aldığı bu rivayetin râvîleri şu şekilde tenkit edilmiştir.

²¹³ Zehebî, *Tezkire*, III, 866; Zehebî, *Siyer*, XV, 840; Kevserî, *Te'nîb*, s.274.

²¹⁴ Bağdadî, *Tarih*, VII, s. 328; Vekî, *Ahbar*, III, 189; Ukaylî, *Duafâ*, I, 227; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208; Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları s. 99.

²¹⁵ Bağdadî, *Tarih*, VII, 327; Ukaylî, *Duafâ*, I, 227.

²¹⁶ Bağdadî, *Tarih*, VII, 327; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208; Ukaylî, *Duafâ*, I, 227.

²¹⁷ Bağdadî, *Tarih*, VII, s. 328.

²¹⁸ Bağdadî, *Tarih*, VII, s. 328; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208.

Muhammed b. el-Abbas Abbas İbn Hayyûye, el-Hazzâz (382/992)²¹⁹: İpek satıcısıdır. Kendisinden sema etmediği kişilerden “ışittim” diyerek rivayette bulunan bir râvîdir. Hatip Bağdadî böyle olduğunu kendisi beyan ediyor. Ancak böyle birisine güvenerek çokca rivayette bulunması elbetteki hayret verici bir durumdur.²²⁰

Ebu Bekir Abdullah b. Ebu Davud Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî (316/928): Onu başta babası Ebu Davud (275/888) olmak üzere hadis âlimlerinden birçoğu tekzip etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: İbn Sâid, İbn Cerîr, Ahram, İbn Cârûd, Muhammed b. Yahya b. Mende gibi hadis hafızlarıdır. Yükselip meşhur olmak için iftira dedikodu türeten biridir.²²¹ Kendisinden hikaye edilen “teselluk” haberi de onun hezeyanlarından biri olarak kaydedilir. O, Zühri kanalıyla Urve'den Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in eşlerine sarkıntılık ettiğini ifade eden (gerçekten saçma) bir haberi nakletmiştir. Zehebî, bunun apaçık bir iftira olduğundan bahisle onun kafasız birisi olduğu için böyle bir şeyi hikâye ettiğini; böyle bir bühtanı saçmaladığı için de neredeyse kellesinden olacağını söylemiştir. Biyografisinden çok hareketli bir zat olduğu anlaşılıyor. Rivayetlere göre babası onu daha küçük yaşta iken ileri gelen hadisçilerden hadis dinlemesi için yanında götürmüştü. Rivayete göre Ahmed b. Salih meclisine toy gençlerin getirilmesini istemezmiş. Ebu Davud da oğlunun ondan hadis almasını çok arzu ettiğinden oğlunun yüzüne bir takma sakal yapmış ve beraberinde götürmüştür. Şeyh durumu farketmiş ve benim gibi bir insana bu yapılır mı? demiştir. Başta babası olmak üzere bazıları onun yalancı (kezzab) olduğunu söylemişlerdir. İbn Adî kitabında onun hakkındaki olumsuz görüşleri istemeye istemeye zikrettiğini söyler.²²²

Hulvânî (242/856):²²³ Ahmed b. Hanbel'in'in kendisinden pek hoşnut olmadığı birisidir. Ahmed b. Hanbel, onun hadisle meşgul olan birisi olmadığını ve kendisini tanımadığını söylemiştir; bir seferinde de Ahmed b. Hanbel, Suğr ehlinin onun hakkında iyi düşünmediklerini ifade etmiştir.²²⁴ Her ne kadar sonradan rivayeti makbul addedilse de,

²¹⁹ Bağdadî, *Tarih*, III, 89.

²²⁰ Bağdadî, *Tarih*, III, 121-122; Zehebî, *Siyer*, XVI, 409; Kevserî, *İmta*, s. 44;

²²¹ Kevserî, *İmta*, s. 44.

²²² İbn Adî, *Kâmil*, IV, 1578; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, s. 123.

²²³ Bağdadî, *Tarih*, VII, s. 327.

²²⁴ Ahmed, *İlel*, I, 264; Zehebî, *Siyer*, XI, 398; İbn Abdilhâdî, *Tabakât*, II, 198.

rivayetle meşgul olan âlimlerin pek çoğu, onun hakkında iyi şeyler söylememişlerdir. Bunu Bağdadî'in *Tarih*'inde görmek mümkündür.²²⁵

Bütün bu rivayetlerin özü şudur; Hasan b. Ziyad, bazı hadislerde biraz vehmetmiştir, hepsi o kadar. Bu ise, hadis erbabı nezdinde cerh sebebi değildir. Burada mutlak olarak zikredilen tekzib, kasıtlı olarak yapıldığını ispatlayan bir şey kaydedilmedikçe mutlak manada vehme hamledilir ve bu açıklanmamış-gayr-ı müfesser bir cerhtir.²²⁶

Muhammed b. Osman b. Ebi Şeybe dedi ki: Yahya b. Maîn'i kendisine Hasan b. Ziyad hakkında ne dersin diye sorulduğunda dinledim de O şöyle dedi: Hasan b. Ziyad "hadiste zayıf" birisidir.²²⁷

Muhammed b. Sa'd el-Û'fi dedi ki Yahya b. Maîn'i şöyle derken işittim: Hasan b. Ziyad el-Lü'lû' pis bir yalancıdır, "kezzab"²²⁸ habis" tir.²²⁹

Ali b. Medinî babasının şöyle dediğini işitmiş. Esed b. Amr ve Hasan b. Ziyad'ın hadisi yazılmaz.²³⁰ Yakup b. Süfyan Hasan el-Lü'lû'nin kezzab olduğunu söyledi.²³¹ Ebu Ubeyd Muhammed b. Ali el-Acurî dedi ki: Ebu Davud'a Hasan el-Lü'lû'yi sordum. O şöyle dedi: Hasan el-Lü'lû' kezzab,²³² gayru sika ve la me'mun²³³ dur.²³⁴ Nesâî, Hasan b. Ziyad hakkında "O, leyse bi-sika ve la-me'mun"²³⁵ dur.²³⁶ El-Burkanî dedi ki: Ebu Hasan ed-Darekudnî'ye Hasan b. Ziyad el-Lü'lû'yi sordum, o şöyle dedi. Kûfeli olup "kezzab, metruku'l-hadis"²³⁷ tir.²³⁸

Ebu Davud, Muhammed b. Şucâ es-Selcî'nin Hasan b. Ziyad el-Lü'lû'den onun da Ebu Hanife'den birçok rivayeti var, dedim. Ebu Sevr dedi ki, Muhammed b. Şucâ es-Selci

²²⁵ Bağdadî, *Tarih*, VII, 335; Kevserî, *İmta*, s. 44.

²²⁶ Kevserî, *İmta*, s. 45; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, s. 126.

²²⁷ Ukaylî, *Duafâ*, I, 227; Bağdadî, *Tarih*, VII, 327.

²²⁸ Zehebî ve Irakî'ye göre cerhin 1. Sehavî'ye göre 2. mertebesinde bulunan bir râvî. (Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 83.)

²²⁹ Vekî, *Ahbar*, III, 189; Bağdadî, *Tarih*, VII, 327.

²³⁰ Bağdadî, *Tarih*, VII, 327.

²³¹ Bağdadî, *Tarih*, VII, 327; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208.

²³² Zehebî ve Irakî'ye göre cerhin 1. Sehavî'ye göre 2. mertebesinde bulunan bir râvî. (Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 83.)

²³³ Sehavî'ye göre cerhin 3. mertebesinde bulunan bir râvî. (Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 61.)

²³⁴ Bağdadî, *Tarih*, VII, 328.

²³⁵ Zehebî ve Irakî'ye göre cerhin 2. mertebesinde bulunan râvî, (Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 89.)

²³⁶ Nesâî, *Duafâ*, s. 289; Bağdadî, *Tarih*, VII, s. 328; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208

²³⁷ Sika olduğu hiç belirtilmediği halde bir cerh sebebiyle cerh edilmiş olan râvî, (Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 99)

²³⁸ Bağdadî, *Tarih*, VII, 328.

Cafer ve İshak'ın babası Muhammed b. Mervan el-Kûfi'den hadis rivayet etmiştir. O da Hasan b. Ziyad'tan o da Hasan b. Umare'de rivayet etmiştir. Muhammed b. Mervan'ın kendisinden rivayette bulunduğu şahıs Lü'lûî değildir. Bilakis o Hasan b. Ziyad b. Ömer el-Hemedanî'dir.²³⁹

Bu rivayetlere baktığımız zaman Hatib Bağdadî'nin, mezhep taassubuyla hareket ettiğini varsayabiliriz. Meselâ İbnu'l-Cevzî, onun daha önce Hanbelî mezhebine mensub olduğunu, bidatçiliğe meyli yüzünden Hanbelîlerin onu sıkıştırdıklarını, bunun üzerine Şafî mezhebine geçerek eserlerinde Hanbelîlerin aleyhinde bulunduğunu belirtir.²⁴⁰ Ayrıca o, Hatîb'de şu iki özelliğin bulunduğunu da kaydeder: 1-Cerh ve ta'dilde avam muhaddislerin âdeti üzere gitmek. Çünkü bu muhaddisler, kıt anlayışları yüzünden cerh sayılmayacak hususlarda da cerh yaparlar. 2-Taassub.²⁴¹

İşte bu asabiyyet ve taassub yüzünden onun ve tâbilerinin Ebu Hanife ve ashabı hakkındaki cerhleri makbul sayılmamıştır.

Zehebî'nin *Tarih*, *Siyer* ve *Mizanu'l-itidal*'inde İmam Hasan b. Ziyad'ın cerhiyle ilgili zikretmiş olduğu meseleler Hasan b. Ziyad hakkında her türlü haksızlığı içeren Bağdadî'nin *Tarih*'ine ulaşmasına rağmen, bu kitabın içeriğini Zehebî'nin görmezlikten gelmemesi olası değildir. Kendisinden önceki bütün cerhleri kitabına almış ve bu cerhler hakkında hiçbir açıklamada bulunmamıştır.²⁴²

Heysemî, Hasan b. Ziyad metruk'tur,²⁴³ demiştir.

Ahmed b. Ebi Meryem, Abbas ed-Dûrî Yahya b. Main'nin şöyle dediğini rivayet ediyor. Hasan b. Ziyad kezzaptır.²⁴⁴

Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr şöyle demiştir: Ali b. Cüreyc Hasan b. Ziyad'ı tekzip etmiştir.²⁴⁵

²³⁹ Bağdadî, *Tarih*, VII, 328.

²⁴⁰ Kevserî, *Te'nib*, s. 11.

²⁴¹ Kevserî, *Te'nib*, s. 11.

²⁴² Zehebî, *Mizân*, III, 530; Zehebî, *Siyer*, XIV, 23-33; Zehebî, *Tarih*, h. 201-210 yılları s. 99.

²⁴³ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid*, VI, 104.

²⁴⁴ Ukaylî, *Duafâ*, I, 227; İbn Adî, *el-Kamil*, II, 318; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208.

²⁴⁵ İbn, Adî, *el-Kamil*, II, 318; İbn Hacer, *Lisan*, II, 208.

Ebu Davud ise ona “kezzab’un gayru sika²⁴⁶,” diyerek onu tekzip etmiştir. İbn Medînî “hadisi yazılmaz” diyerek cerh etmiştir. Yine İbn Medînî, zayıf olduğunu söylemiştir. Ebu Hatim “leyse bi sika²⁴⁷,” demiştir. Darekutni: “zaîf metruk” demiştir.²⁴⁸

Muhammed b. Hamid er-Razî: Onun kıldığı namaz gibi kötü bir namaz kılan görmedim, demiştir.²⁴⁹ İbn Hacer’in *Lisan*’ında Muhammed b. Hamid er-Razi’den hikâye ettiği: “ondan daha kötü namaz kılan birini görmedim” sözüne gelince bu İbn Adî’nin, Muhammed b. Hamîd er-Râzî (248/862)’den –ki hakkında, hadis hırsızlığından, nitelikli yalancılığına kadar pek çok değerlendirme yapılmış, Buhârî ve Ebu Zür’a gibi cerh otoriteleri tarafından eleştirilmiştir.²⁵⁰ Ahmed b. Hafs kanalıyla naklettiği haberin aynısıdır. Ahmed b. Hafs ise, mizacı bozuk, bunak, münker haberler nakleden birisidir.²⁵¹ İbn Adî kendisi onun hakkında; mütabii olmayan münker hadisler nakletmektedir, diyor.²⁵² Müslümanların ileri gelen, müctehid ve mütedeyyin ilim adamlarından biri hakkında onun söylediklerine kulak asılamaz.²⁵³

Muhammed b. Hamîd (248/862)’e gelince yalancı olduğunu pek çok kimse söylemiş, sadece kendisini iyi tanımayanlar ondan övgüyle bahsetmiştir. Kevserî, burada Ahmed b. Hanbel’in ondan övgüyle bahsetmesine gönderme yapmaktadır. Ahmed’in onu pek iyi tanımadığını ise İbn Huzeyme söylemektedir; “O, onu tanııyordu; eğer, bizim bildiğimiz kadar onu bilmiş olsaydı, asla onu övmezdi.”²⁵⁴ Bu da hasımlarının Hanefî imamlarını karalamak istediğinin bir delilidir. Bununla beraber fakihlerin bir kısmına göre fıkıh ve fikhî araştırmalarla uğraşmak, namazların rekâtlarını uzatarak kılmaktan daha faziletlidir. Hatta Ahmed b. Abdullah b. Salih el-İclî (261/874), Ali’nin tekrar dünyaya döneceğine inananlarla, Kur’ân’ın mahluk olduğunu söyleyenlerin kafir olduğunu söyler. İclî, Halku’l-Kur’ân fitnesi patlak verince Mağrib’e kaçmış ve oraya yerleşmiştir; Tıرابلس’a gömülmüştür.²⁵⁵ Kendisinin naklettiğine göre İbn Mehdî,²⁵⁶

²⁴⁶ Zehebî ve Irakî’ye göre cerhin 1. mertebesinde bulunan râvî, (Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 163).

²⁴⁷ Zehebî ve Irakî’ye göre cerhin 3. mertebesinde bulunan râvî, (Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 173).

²⁴⁸ İbn Hacer, *Lisan*, II, 208.

²⁴⁹ İbn Hacer, *Lisan*, II, 208; İbn, Adî, *el-Kamil*, II, 318.

²⁵⁰ Zehebî, *Mizân*, III, 530; İbn Hacer, *Tehzib*, V, 78-80.

²⁵¹ İbn Cevzî, *Duaîf*, I, 70; Zehebî, *Mizân*, I, 94.

²⁵² İbn Adî, *Kamil*, I, 202-203.

²⁵³ Kevserî, *İmta*, s. 48; Özaşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târihi Arka Planı*, s. 131.

²⁵⁴ Zehebî, *Mizân*, III, 530; İbn Hacer, *Tehzib*, V, 80; Kevserî, *İmta*, s. 48.

²⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 505.

namazı zedeleyecek kadar ileri gitmiş ve kendisinden geride olan kimsenin nasihatına maruz kalmıştır. Elbette ki bu, namazın rükünlerini ihlal etmeyecek kadar; ama kendini Allah'a ibadete adayanların ancak tatmin olacağı kadar da uzatmamak şeklinde olmalıdır. Araştırıldığında rical hakkında kitap telif edenlerin çoğunun kuş sürüleri gibi rivayette araştırma yapmaksızın birbirlerine mütabaat ettiklerini görülecektir. Bu sebeple kitaplarında her zikrettikleri şeyi ortaya koymayı gerektirecek bir sebep yoktur.²⁵⁷

İbn Hacer *Lisan*'da onun hakkında yalan yanlış söylenen ne varsa hepsini, hiç incelemeden nakletmiştir.

2.2.2. Ta'dil Edenler

Her kadar Hasan b. Ziyad'ı cerh edenler çıkmışsa da onun güvenilir olduğunu söyleyenler de vardır. Tabi ki hadis ve sünnete ittibada diğer imamlardan farklı olmayan ve fikhî görüşleriyle Ebu Hanife'nin mezhebini benimseyip onun büyük talebeleri arasına giren bir fakih içinde bu durum son derece tabiidir.

Hasan b. Ziyad'ı, ta'dil edenleri şöyle sıralayabiliriz.

Mesleme b. Kasım el Kurtubî (353/964), Hasan b. Ziyad "sıkadır", demiştir. Mesleme'nin tevsiki sarihtir.²⁵⁸ Zehebî Hasan b. Ziyad'ı cerh etmekle beraber onun hakkında; Irak'ın fakih âlimlerindendir. Fıkıhta öne çıkmıştı. Fıkıhta kabiliyetli ve keskin zekalı biriydi, der.²⁵⁹ İbn Hibban (354/965) *Sikât* adlı kitabında Hasan b. Ziyad'ı zikretmiştir.²⁶⁰ Bu onu sika sayma anlamına gelir. Ebu Avâne Yakub b. İshak el-İsferâyînî (316/928) Müslim (261/874)'in kitabına yazdığı *Müstahrec*'inde onun hadisine yer vermesi, bir anlamda onu tevsik manası taşır. Yine aynı şekilde Hakim en-Neysabûrî (405/1014)'nin *Sahîhayn* üzerine yazdığı *Müstedrek*'inde onun hadisine yer vermesi de Hakim'in onun sika olduğuna hükmettiği manası taşır.²⁶¹

²⁵⁶ Kevserî, *İmta*, s. 48; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târihi Arka Planı*, s. 131.

²⁵⁷ Kevserî, *İmta*, s. 48.

²⁵⁸ İbn Hacer, *Lisan*, II, 208; Kevserî, *Te'nîb*, s. 273; Kevserî, *İmta*, s. 51.

²⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, s. 544.

²⁶⁰ İbn Hibban, *Sikat*, rakam, 12792, VIII, s. 98.

²⁶¹ Kevserî, *Te'nîbu'l-Bağdadî*, s. 273; Kevserî, *İmta*, s. 51; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târihi Arka Planı*, s. 135.

İbn Hacer diyor ki; bütün cerhlere rağmen Ebu Avane *Müstahrec*'inde Hâkim *Müstedrek*'inde ondan rivayette bulunmuşlardır. (onun hadislerini almışlardır.)²⁶²

Bedreddin el-Aynî (855/1451) *Meğânî* adlı eserinde Hasan b. Ziyad hakkında şöyle bir çıkarımda bulunuyor: Gerçekten de Hasan b. Ziyad Sünnet'i seven, dindar, Fıkıh ve Hadiste mahir, iffetli bir insandı. Bunlar onun vasıflarından bazılarıdır. Cerh edenlerin söylediklerine değer verirsek onun bu vasıflarını ne yapmamız gerekir. Ali el-Kârî (1014/1605) *Tabakat*'ında Hasan b. Ziyad'ı İslam ümmetinin dinde müçtehitlerinden saymıştır. Nitekim İbn Esîr (606/1209) *Muhtasar* adlı kitabında aynı kaniya varmıştır.²⁶³

Nasr b. Yahya dedi ki bir adam Halef b. Eyyüb'e bir mesele hakkında soru sordu. O sorunun cevabını bilmiyorum dedi. Adam, o zaman bilen birini bana söyle dedi. Halef b. Eyyüb, Kûfe'deki Hasan b. Ziyad dedi. Adam, Kûfe çok uzak diye cevap verdi. Half bunun üzerine şu cevabı verdi. Dinine önem veren kimseye Kûfe yakın olması gerekir. Nasr b. Yahya dedi ki, Half'e bugün hüccet kim diye sorduğumda, Hasan b. Ziyad'dır, diye cevap verdi. Soruyu üç defa daha yönelttim. Üçünde de Hasan b. Ziyad hüccettir, dedi.²⁶⁴

Müctehid imamlar iki sınıfa ayrılmışlardı. Ashabu'l-Hadis ve Ashabu'r-Rey. Hasan b. Ziyad ashab-u rey'e dâhil olan müçtehitlerdendi.²⁶⁵

2.3. Görüşlerin Değerlendirilmesi

Hasan b. Ziyad (116-204/734-819), fıkhıta büyük bir otorite ve ilimde mutemet bir şahsiyet olmasına rağmen, o ve talebeleri, haksız ve düşmanca tavırların ürünü karalamalara muhatap olmuşlardır.

Yukarıda verdiğimiz örnekler gösteriyor ki, Hasan b. Ziyad'a özellikle hadisçiliği yönünden yapılan ithamlar büyük ölçüde mezhep taassubuna dayanmaktadır. Taassubdan uzak kalan âlimler ise aşırılıklara kapılmayarak insafli davranmışlardır.

Bütün bunlardan sonra Hasan b. Ziyad'ın hadise karşı tutumu ne idi? Bu konuda Ahmed b. Abdulhamid el-Harisî, Hasan b. Ziyad hakkında, "Fıkının, ilminin zühdünün ve

²⁶² İbn Hacer, *Lisan*, II, 208

²⁶³ Kevserî, *İmta*, s. 51.

²⁶⁴ Kevserî, *İmta*, s. 9.

²⁶⁵ İbn Huzeyfe, *Tahrimu'n-Nazr*, s. 207.

verasının çok olmasının yanı sıra Hasan b. Ziyad kadar güzel ahlaklı, yanına kolayca gidilebilir ve kendisinden istifade edilebilir birini görmedim,”²⁶⁶ derdi. O, Hz. Peygamberin (s.a.v.) “Kölelerinize ve elinizin altındakilere giydiğinizden giydirin”²⁶⁷ sözüne uymak için kendisi ne giyerse kölelerine de onu giydirirdi.²⁶⁸

Hasan b. Ziyad’ın, önce Allah’ın kitabına, sonra Resûlünün sünnetine bağlı kaldığı, sonra da sahabe görüşlerinden dilediğini tercih ettiği nakledilir. Hasan b. Ziyad’ın, bir konuda hadis olduğu zaman kıyası terkettiği de bilinmektedir. Buveyfî şöyle diyor: Şafî’yi şöyle derken duydum: Bana Fadl b. Er-Rebî “ben senin Lü’lûî ile münazara yapmanı istiyorum”, dedi, ben de “o olmaz” dediysem de “Ben istiyorum”, dedi. Ne zaman istersin? dedim. Birgün bana önce onların mezhebinde olan sonrada benim görüşüme tabi olan birini gönderdi de evine çağırdı sonrada Lü’lûî’ye gönderdi ve o da geldi. Bize yemek ikramında bulundu. Biz yedik ancak Lü’lûî yemedi. Ellerimizi yıkadıktan sonra benimle beraber olan adam ona; “namazda iken namuslu birine iftira atan hakkında ne dersin dedi?” “Namazı batıl olur”, dedi. “Abdestinin durumu nedir?” dedi. “Abdesti bozulmaz”, dedi. “Sonra o namazda gülen hakkında ne dersin?” dedi. “O da namazı ve abdesti bozulmuştur”, dedi. O da cevaben “namuslu bir kimseye iftira atmak namazda gülmekten daha mı basittir?” deyince Lü’lûî ayakkabılarını aldı ve kalktı gitti. Şafî Fadl’e dedi ki; “ben sana o işin olmayacağını söylemişim.”²⁶⁹ Kendisiyle konuşan mevrîd-i nas’ta kendisine muhalefet olsun diye kıyasa kalkışınca bu durumdan hoşlanmayarak kalktı hiçbir şey söylemeden orayı terk etti. Şayet onunla konuşan Şafî’nin kendisi olsaydı elbetteki güçlü delillerle karşılaşma durumu söz konusu olabilirdi.²⁷⁰

Bu kısa malumattan anlaşılacağı üzere, Hasan b. Ziyad’ın, Hz. Peygamber’in hadisi ve sünnetine kasfî muhalefeti söz konusu olmamıştır. Hadis ve sünnete ittibada ve onu teşriî kaynak olarak kabul etmede diğer müctehidlerden bir farkı yoktur: Fark, bu malzemeyi fıkıh alanında kullanırken ortaya çıkmaktadır. Yani Hasan b. Ziyad’ın hadis

²⁶⁶ Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları s. 99; Temîmî, *Tabakat*, III, 60; Leknevi, *Fevaid*, s. 61; Kevserî, *İmta*, s. 47.

²⁶⁷ Buhari, *İman*, 28.

²⁶⁸ Saymerî, *Ahbâr*, s.131; Bağdadî, *Tarih*, VII, s. 314; Kureşî, *Cevahir*, s. 120; Zehebî, *Tarih*, h. 201–210 yılları s. 99; Zehebî, *Siyer*, IX, 544; İbn Kutluboğa, *Tac*, s. 10; Temîmî, *Tabakat*, III, 60; Leknevî, *Fevaid*, s. 61; Kevserî, *İmta*, s. 4; Kevserî, *Te’nib*, s. 273; Tehanevî, *Mukaddime*, III, 144;

²⁶⁹ Leknevi, *Fevaid*, s. 60; Kevserî, *İmta*, s. 46.

²⁷⁰ Kevserî, *İmta*, s. 47.

tercih ve tefsiri doğal olarak diğer imamlardan farklıdır. Muhtemelen, bütün tenkitleri de bu yüzden üzerine çekmektedir. Çünkü o hadisleri değerlendirmede akla fazla yer vermiştir.

Hasan b. Ziyad'ın hadislerle donanmış olmasına rağmen birçok meşhur muhaddis'in Hasan b. Ziyad'ı hadiste "zayıf biriydi" veya "kezzab'tır" vb. suçlamasının sebebi nedir?

Hasan b. Ziyad'a yönetilen cerhler genellikle, gerekçesiz, mübhem²⁷¹ ve gayrimüfesserdir. Hücum edenlerin hemen hepsi de Hanefî mezhebi dışındaki mezhep mensuplarıdır. O halde burada, mezhep taassubunun önemli bir rol oynadığını kabul etmek gerekir. O yüzden Hasan b. Ziyad'a yönetilen suçlamaları, büyük ölçüde sübjektif değerlendirmeler olarak kabul edilmelidir. Bu ithamlar dikkate alınır, bundan kurtulacak hiçbir müctehid bulunamaz. Zira fukahanın mesleği, sadece hadislerle uğraşmak olmadığı gibi, her birinin delil aldığı farklı rivayetleri, hadise muhalefet olarak değerlendirmek de doğru değildir.

Hasan b. Ziyad'ı hadisçiliği yönünden cerhedenler kendisinden çok sonra yaşamış hadisçilerdir ve dayandıkları ölçüler de yine Hasan b. Ziyad'tan sonra gelmiş hadisçilerin tesbit ettikleri kriterlerdir. Bir hadisçinin kendisinden sonra tesbit edilmiş kriterlere uymadığı gerekçesiyle zayıf sayılması, makul bir husus değildir. Kanaatimizce hadislerin sıhhatinin tesbitinde, Hz. Peygamber dönemine yakınlık önemli bir faktördür ve bu açıdan bakılınca Hasan b. Ziyad, kendinden sonra gelmiş birçok hadisçiden daha şanslı bir durumdadır. Buna ilaveten, hadislerin sahih ve zayıf kabul edilmesinde hadisçilerin kriterleri yanısıra, fakihlerin tercih ve değerlendirmelerini dikkate almak da son derece önemli ve gereklidir.

2.4. Hasan b. Ziyad'ın Rivayetleri ve Müsnedi

2.4.1. Rivayetleri

Hasan b. Ziyad hadislerini bu ilmin üstadlarından almıştır. Onun sadece İbn Cüreyc'ten yazdığı ve fakihlerin ihtiyaç duyduğu hadislerin sayısı on iki bin civarında olduğu nakledilmektedir.²⁷² Bu kadar hadisi rivayet etmesini -ki bu mümkündür- ona çok görenler ondan sonraki tabakalarda yaşamış elli bin veya yüz bin hadisi ezberden

²⁷¹ Gerekçesi açıklanmayan cerh, (Âşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s.139.

²⁷² Bağdadî, *Tarih*, VII, s. 328; Saymerî, *Ahbar*; s. 132; Kevserî, *İmta*, s. 18.

rivayet etmiş hadisçilerin rivayetlerini kitaplarına almayı çok görmemişlerdir.²⁷³ Bu bir çelişkidir ve Hasan b. Ziyad'ın ehl-i rey ekolüne mensup olmasından kaynaklanan bir eleştiridir. Onun sadece İbn Cüreyc'ten on iki bin hadisi rivayet etmesinin kendi dönemindeki hadis râvîlerinin naklettikleri hadis sayısına baktığımız zaman bu kadar çok hadis rivayet etmesi ona çok görülmemesi gerekir. Onun talebelerinden biri olan ve kendisini ehli hadis ulemasının da onaylamış olduğu İshak b. Behlül et-Tenûhî elli bin hadis rivayet etmiştir. Yine onun öğrencilerinden biri olan ve ehl-i hadisın şahadet ettiği Muhammed b. Şucâ es-Selcî'nin kitaplarındaki hadis sayısı yetmiş üç bindir. Hasan b. Ziyad'tan daha aşağıdaki tabakalarda bulunan insanların yüz bin veya bir milyon hadis rivayeti yaptıkları söylentilerini yayanlar, buna rıza gösterenler, bu kadar çok miktarda hadis rivayetini çok görmeyenler ömrünü rivayet ve dirayet ilmi uğruna adamış olan Hasan b. Ziyad'tan söz edilince onun İbn Cüreyc'ten yaptığı on iki bin hadis rivayetini çok görürler. Bu bir haksızlıktır.²⁷⁴

Hatip Bağdadi, Ebi Yakup İshak b. el-Behlül el-Hafız'ın biyografisini²⁷⁵ verirken onun fakih birisi olduğunu, fikhını Hasan b. Ziyad'tan ve Ebu Yusuf'un arkadaşı el-Huşeym b. Musa'dan tahsil ettiğini, onun ezberden naklettiği hadis sayısının beş yüz binden çok olduğunu naklediyor.²⁷⁶

Hasan b. Ziyad'ın en meşhur öğrencisi olan Muhammed b. Şucâ, Hz. Peygamber'in hadisleri ve sahabenin görüşlerini ihtiva eden yetmiş bin küsur hadisi eserlerine kaydetmiştir. O, döneminde çok hadis bilen kişilerdendi. Nitekim onun hakkında Muahammed b. İshak en-Nedîm şöyle diyor: Muhammed b. Şucâ kendi döneminde görüşü üstün tutulan, fakîh, muttakî ve görüşlerinde keskinlik olan biriydi. Zihninde Ebu Hanife'nin görüşlerini tasarlar ve delil getirirdi. Problemlerin illetlerini ortaya koyar, hadislerle takviye ederdi.²⁷⁷ Hasan b. Ziyad İbn Cüreyc'ten rivayet ettiği on ikibin hadisi öğrencileri tarafından alınıp rivayet edilmiştir. İbn Sa'd ile hocası Vâkidî örneğinde olduğu gibi öğrencilerin çoğu münekkid âlimlerce sika kabul edilmiş ve çok

²⁷³ Kevserî, *İmta*, s. 18.

²⁷⁴ Kevserî, *İmta*, s. 18.

²⁷⁵ Bağdadi, *Tarih*, VI, s. 366.

²⁷⁶ Bağdadi, *Tarih*, VI, s. 368.

²⁷⁷ Kevserî, *İmta*, s. 14.

hadis biliyor diye meşhur olmuşlardır. Öğrencileri sika kabul edilen birine “kendisi hadis bilmiyordu ve güvenilir biri değildi” denilmesi garip bir durumdur.²⁷⁸

Onun Ebu Hanife’den rivayet ettiği hadisler, Ebu Hanife’den rivayet olunan ve sayısı on yediyi bulan müsnedler içerisinde zikredilmektedir. Hasan b. Ziyad müsnedinde Ebu Hanife’den rivayetlerini kayıt altına almıştır.

2.4.2. Müsnedi

Rivayet zincirinde tanınmış bir âlimin yer aldığı hadisleri bir kitapta toplama geleneğine uyularak İmam Ebu Hanife’nin rivayet ettiği hadisler de talebeleri tarafından derlenmiş ve *Müsnedü Ebî Hanife* adıyla ona nisbet edilmiştir. Bu eserlerde yer alan hadisler, Ebu Hanife’nin fıkıh derslerinde ve hüküm çıkarırken dayandığı hadislerle onun sahabe ve tabîinden yaptığı rivayetlerdir. Bizzat yazdığı veya talebelerinden birinin onun adına istinsah ettiği *el-Müsned* adlı herhangi bir eserin bulunmadığı kanaati yaygın olsa da bir kısmı matbu olmak üzere yirmiye yakın Ebu Hanife *Müsned*’i mevcut olup bunlar çok defa, rivayetlerin toplanmasında veya tasnifinde etkin rol oynayan şahısların adlarıyla anılır. Ebû Hanîfe’nin meşhur üç talebesi Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Hasan b. Ziyad ve diğer talebelerinin *Müsned* adında eserleri vardır.²⁷⁹ Ebû Hanîfe’nin *el-Müsned*’i birçok defa cemedilmiş veya fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir. *Müsnedü Ebî Hanîfe*’ler üzerine gerçekleştirilen en meşhur cem, Ebû’l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd el-Hârizmî’nin *Mesânîdü (Müsnedü) Ebî Hanîfe (Câmi’u’l-mesânîd)* adını verdiği eseridir. *el-Âsar, el-Müsned* veya *es-Sünen* adıyla Ebû Hanîfe’ye nisbet edilen kitapların toplandığı bu eserde Ebû Hanîfe adına düzenlenmiş on beş müsneden elli farklı senedle 600 civarında hadis fıkıh bablarına göre sıralanmış, mükerrer metin ve isnadlar hazfedilmiş, hadislerin büyük çoğunluğunun sahih, on kadarının ise zayıf olduğu söylenmiştir. Hârizmî eserinde, Ebu Hanife’ye nisbet edilen on beş müsnedi almıştır. Bunlardan birisi de Hasan b. Ziyad’ aittir.²⁸⁰

Bu müsnedin senedini Muhaddis Ali b. Abdulmuhsin ed-Devalibî el-Hanbelî Şam’daki Zahirîyye kütüphanesinin hadis bölümü 285 nolu rafında *Sebt* adlı kitabının Hasan b.

²⁷⁸ Kevserî, *İmta*, s. 14.

²⁷⁹ Özşenel, “Hadislerin Tasnifinde Ebû Hanîfe’nin Rolü”, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi: Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri* (nşr. İbrahim Bağdadlıoğlu), II, 356 vd.

²⁸⁰ İbrahim Hatipoğlu, “El-Müsned”, *DİA*, XX, 101-103.

Ziyad'ın müsnedi bölümünde kaydetmiştir.²⁸¹ Ebu Hanife'den Devalibî'ye kadar gelen *Müsned*'in senedi şöyledir.

Devalibî dedi ki; bu müsnedi babam Cemaleddin'den kıraat yoluyla aldım. Babası şöyle demiştir: Bu müsnedi dedem Affû'd-din Ebi Abdillâh Muhammed b. Ebi Muhammed Abdilmuhsin b. Ebi'l-Hasan Abdi'l-Ġaffâr el-Harrâd'tan sema yoluyla aldım. Dedesi Affûddin ve diğer bazı öğrenciler bu müsnedi Bağdat'taki hilafet camiinin imamı, muhaddis ve aynı zamanda hocaları olan Siracettin Ebi Hafs Ömer b. Ali b. Ömer el-Kazvîni'ye Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Ali b. El-Hasan b. Servan'dan sema etmeksizin icazet yoluyla mı aldın? diye sorduklarında hocaları şöyle dedi; Biz, h. 589 yılı Cemadi'l-ülâ ayının beşinde ve Pazar günü Ebu Tahir İbrahim b. Muhammed b. Ahmed b. Hamediyehu'l-Bey'i dinliyorduk. O bu müsnedi bize okuyarak (أخبرنا) rivayet etti. Ebu Tahir şöyle demiştir: Bu müsnedi bize Ebu Abdillâh Yahya b. el-Hasan b. Ahmed b. Abdillâh el-Bena 529 yılı Şaban ayının ilk gününde bize (أخبرنا) rivayet etti. Ebu Abdillâh şöyle demiştir: bunu bize Ebu'l-Kasım Abdillâh b. el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Hilâl 457 yılı Rebiu'l-evvel ayında bize (أنبأنا) rivayet etti. Ebu'l-Kasım şöyle demiştir: Bunu bize Ebu'l-Huseyn Abdirrahman b. Ömer b. Ahmed b. Humme 396 yılı Şaban ayında ben onu dinlerden (أنبأنا) rivayet etti. Ebu'l-Huseyn şöyle demiştir: Bunu bize Ebu'l-Hasan Muhammed b İbrahim b. Hubeyş el-Beğavî el-Ma'del 336 yılı Recep ayı Perşembe günü akşamın geç saatlerinde kıraat yoluyla (أنبأنا) rivayet etti. Ebu'l-Hasan şöyle demiştir: Bunu bize Ebu Abdillâh Muhammed b. Şuca es-Selcî (أنبأنا) rivayet etti. Muhammed b. Şuca şöyle dedi: Bunu bize el-Hasan b. Ziyad el-Lü'lü Ebu Hanife'den (أخبرنا) rivayet etti.²⁸²

Kevserî, bazı Hanefî imamlarının hadisleri günümüze kadar geldiğini ancak Hasan b. Ziyad gibi çokca hadis bilen birinin hadisleri günümüze tam olarak ulaşmadığı kanaatine sahiptir. Bundan dolayıda *İmta* adlı eserinde onun 60 hadisini vermiştir. Biz de Harizmî'nin *Cami'u-mesânîd*'inde dağınık halde bulunan ve Hasan b. Ziyad'ın Ebu Hanife'den rivayet ettiği *Müsned*'i bir araya getirdik. Müsned fıkıh bablarına göre tertip olunmuştur. Bu müsnedi tezimizin sonuna koymayı uygun gördük.

²⁸¹ Kevserî, *İmta*, s. 18.

²⁸² Kevserî, *İmta*, s. 19.

SONUÇ

Hasan b. Ziyad'ın hadis anlayışını ortaya koymaya çalıştığımız bu tezdten çıkartabileceğimiz ilk önemli sonuç, Hasan b. Ziyad'ın hadis ve sünnete gereken değeri ve önemi verdiği hususudur. Hadis ve sünnete, teşriî bakımdan Kur'an-ı Kerim'den hemen sonra yer verme şeklinde ifade edebileceğimiz bu önemi idrak etmede Hasan b. Ziyad'ın, hadisçilerden farklı bir tutuma sahip olmadığı görülmektedir. Bu noktada Hasan b. Ziyad'a, yöneltilen itiraz ve ithamların yersiz olduğunu söylemek mümkündür. Bu hususta, Hasan b. Ziyad ile diğerleri arasında görülen fark, hadisleri değerlendirme (sıhhatini belirleme kriterlerinde) ve anlama safhasındadır.

Hasan b. Ziyad, hadisçilerin anladığı manada bir muhaddis değil, fakihdir ve onun en önemli özelliği de budur. Fıkında kullandığı hadisleri, devrinde mutad olduğu şekilde, çeşitli rivayetler arasından bazı tercih unsurlarını gözönünde bulundurarak seçmiş ve kullanmıştır. Diğer hadisçilerin yaptıkları gibi kendisine ulaşan her rivayeti toplama amacını gütmemiş, yine hadisçilerin âdeti üzere uzak beldelere hadis talebi için seyahatta bulunmamıştır.

Hasan b. Ziyad'ın reyî çokça kullanma keyfiyeti doğru olmakla beraber bu, tenkid edilecek bir husus değildir. Nitekim Hz. Peygamber başta olmak üzere, sahabe, tabiûn ve diğer fukahâ, bu manada reyî zaman zaman kullanmışlardır. Hasan b. Ziyad'ın "ehl-i rey" ismi altında cerh ve tenkide konu edilmesi, ehl-i hadisın ehl-i reye karşı benimsedikleri bir tutumdan kaynaklanmış olsa gerektir.

Ehl-i hadis tarafından hadis bilgisinin az olduğu, hadis rivayetinde güvenilir olmadığı yönündeki tenkidlerin, büyük ölçüde mezhep taassubundan kaynaklanan sübjektif değerlendirmeler olduğu söylenebilir. Bu tür ithamlar dikkate alındığı takdirde, bundan kurtulacak hiçbir mezhep imamı veya müctehit bulunamayacağını kabul etmek gerekir. Zira fukahânın mesleği, sadece hadislerle uğraşmak olmadığı gibi, her birinin delil aldığı farklı kimselerden farklı rivayetleri ve de farklı değerlendirme kriterleri bulunmaktadır.

Hasan b. Ziyad'ı hadisçiliği yönünden cerh edenler ve onu, yalan söylemekle tenkid edenlerin çoğu, genellikle kendisinden çok sonra yaşamış hadisçilerdir ve dayandıkları ölçüler de yine Hasan b. Ziyad'tan sonra gelmiş hadisçilerin tesbit ettikleri kriterlerdir.

Hasan b. Ziyad gibi bir İslam âliminin, kendisini tenkid edenlerden önce bir devirde rivayet maksadıyla tercih edip kullandığı hadislerin, sadece, daha sonra tesbit edilmiş kriterlere uymadığı gerekçesiyle zayıf veya uydurma sayılması, kabul edilebilecek bir husus olarak görünmektedir. Kanaatımızca hadislerin sıhhatinin tesbitinde, Hz. Peygamber dönemine yakınlık önemli bir faktördür ve bu açıdan bakılınca Hasan b. Ziyad kendinden sonra gelmiş birçok hadisçiden daha şanslı bir durumdadır. Buna ilâveten, hadislerin sahih ve zayıf sayılmasında, hadisçilerin kriterleri yanısıra, fakihlerin de kendilerine göre tercih ve değerlendirmeleri bulunduğunu dikkate almak gerekir. Neticede hadislerin sıhhat veya zaafına karar vermek içtihadî bir meseledir.

Hasan b. Ziyad'ın hadis ilmindeki yerini tespit ve ispat etmede bir fikir vermesi bakımından tezin sonuna, onun Ebu Hanife'den yaptığı rivayetlerle oluşturduğu *Müsned*'i, Harizmî'nin "*Camiu'l-mesânid*"'inden istifadeyle biraraya getirilmiştir. Bu derlemeden de anlaşılacağı üzere, Hasan b. Ziyad'ın özellikle ahkam hadisleri konusunda önemli bir birikime sahip olduğu görülmektedir.

Son olarak Hasan b. Ziyad gibi İslam tarihine mal olmuş büyük şahsiyetleri gerçek hüviyetleriyle değerlendirebilmek için mezhep asabiyetini ve tarafgirliği bir tarafa bırakmanın, geçmiş âlimlerin görüşlerini de tarafsız bir biçimde tahlil ve tenkide tabi tutmanın daha isabetli olacağını belirtmek gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- ÂŞIKKUTLU, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul 1997.
- AŞKAR, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- ATEŞ, Süleyman, *Tasavvufun Ana İlkeleri ve Sülemi'nin Risaleleri*, İstanbul 1969.
- AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Hadisevi Yayınları, İstanbul 2006.
- BAĞDADÎ, el-Hatib, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *Tarihu Bağdad*, I-XIV, *Daru'l-kütübi'l-ilmıyye*, Beyrut ts.
- BARDAKOĞLU, Ali, "Fıkıh", *DİA*, XIII, 22-27, İstanbul 1996.
- BELAZÛRÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-büldân*, çev., Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, *el-Esma ve's-sıfat*, *Dârü'l-kütübi'l-ilmıyye*, Beyrut 1984.
- BUHARÎ, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed, *Keşfü'l-esrar an usuli fahri'l-islam el-Pezdevi*, thk., Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdadî, *Dârü'l-kütübi'l-arabiyye*, Beyrut 1997.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail(1987.), *Sahihu'l-Buhari*, I-VIII, *El-Mektebetü'l-islâmiyye*, İstanbul 1979.
- DÂREKUTNÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer, *Su'âlât Ebî Bekr el-Berkani li'd-Dârekutni fi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk., Mecdî Fethi es-Seyyid İbrâhim, *Mektebetü'l-Kur'ân*, Kahire ts.
- EBU ZEHRA, Muhammed, *Ebu Hanife*, çev., Osman Keskioglu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- EMİN, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, I-III, *Dârü'l-kitâbi'l-arabi*, Beyrut 1933.
- GÖLCÜK, Şerafettin ve Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Yayınları, Konya 1996.

- GÖZÜBENLİ, Beşir, "Hasan b. Ziyad" *DİA*, XVI, 361-362, İstanbul 1997.
- HÂKİM, Ebu Abdillâh Muhammed en-Neysabûrî, *el-Mustedrek ale's-Sahibayn*, I-IV, Daru'l-Marife, Beyrut 1986.
- HARİZMÎ, Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud, *Câmiu'l-mesanîd*, I-II, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut ts.
- HASAN, Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, I-X, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1991.
- HATİPOĞLU, İbrahim, "el-Müsned", *DİA*, XXXII, 101-103, İstanbul 2006.
- HEYSEMÎ, Ali b. Ebi Bekir Nuruddin, *Mecmeu'z-zevaid ve menbeu'l-fevaid*, I-X, Daru'l-kitabi'l-arabi, Beyrut 1967.
- İBN ABDİ RABBİH, Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-ferîd*, I-VI, y.y., Beyrut 1989.
- İBN ABDİLHÂDÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tabakâu'l-ulemâi'l-hadis*, I-IV, y.y., Beyrut 1989.
- İBN ADÎ, Ebu Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcanî, *el-Kamil fi duafâi'r-ricâl*, I-VII Daru'l-fikr, Beyrut 1988.
- İBN EBİ HATİM, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Daru'l-ihyai't-turasi'l-arabi, Beyrut 1952.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalani, *Fethu'l-bârî bi şerhi sahihi'l-buhari*, I-XIII, Matbaatu hayriyye, Kahire 1907.
- , *Lisanu'l-mizan*, Matbaatu meclis-i dâiretü'l-maarifi'n-nizamiyye, Haydarabad.
- , *Tehzibu't-Tehzib*, I-IV, Daru'l-ihyai't-türasi'l-arabî, Beyrut 1991.
- İBN HALDUN, "Mukaddime", çev., Zakir Kadiri Ugan, MEGSB. Yay., Ankara 1986.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed b Hanbel, *el-Müsned*, I-IV, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- , *Kitabu'l-ilel ve marifeti'r-ricâl*, I-II, İstanbul 1987.

- İBN HİBBAN, Ebu Hatim Muhammed el-Bustî, *es-Sikat*, I-IX Matbaatu meclisi dairati'l-maarifi el-osmaniyye, Haydarabad 1973
- İBN HUZEYFE, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed, *Tahrîmu'n-nazar fi kütübi'l-kelem*, Daru alimi'l-mekteb, Riyad 1990.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, I-XIV, Daru'l-maarif, Beyrut 1981.
- İBN KUTLUBOĞA, Kasım b Abdillâh, *Tacu't-teracim fi tabakati'l-Hanefiyye*, hk., İbrahim Salih, Daru'l-me'mun li't-türas, Dimaşk 1992.
- İBN NEDİM, Muhammed b. Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, thk., Rıza Teceddüd, Tahran 1971.
- İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-IX, Dâru sadr, Beyrut 1968.
- İBNU'L-CEVZÎ Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Kitabu'd-duafa ve'l-metrûkîn*, I-III, thk., Ebu'l-Fida Abdullah Kadı, Beyrut 1986.
- İBNU'L-İMAD, Ebu'l-Fellâh Abdülhayy b. Ahmed, *Şezeratu'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, I-VIII, thk., Abdulkadir Arnaût, Daru'l afâk, Beyrut ts.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "İbn Mende", *DİA*, XX, 177-179, İstanbul 2000.
- KATİP ÇELEBİ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zümun an esami'l-kütüb ve'l-fünun*, I-II, haz., M. Şerefettin Yaltkaya, MEB. Yay, İstanbul 1971.
- KERDERİ, Hafizuddin Muhammed el-Bezzâzî, *Menakibu'l-İmami'l-A'zam*, I-II, Daru'l-kitabi'l-arabi, Beyrut 1981.
- KEVSERÎ, Muhammed Zahid b. el-Hasan b. Ali Zahid, *en-Nüketü't-tarife fi't-tahaddüs an rududi İbn Ebî Şeybe*, Matbaatü'l-envar. Kahire 1946.
- , *el-İmta' bi Sireti'l-İmâmeyn Hasan b. Ziyad ve Sahibihi Muhammed b. Şuca*, Matbaatü'l-envar, Kahire 1949.
- , *Fıkhu ehli'l-İrak ve Hadisuhum*, Mektebetü'l-matbuati'l-islami thk., Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut 1970.

- , *Te'nibü'l-hatib ala ma sakahu fi Ebî Hanife mine'l-ekazib Dârü'l-kitâbi'l-Arabi*, Beyrut 1981.
- KUREŞÎ, Ebu Muhammed Abdulkadir b. Muhammed, *el-Cevahiru'l-mudiyye fi tabakati'l-Hanefiyye*, I-V, thk., Abdulfettah Muhammed el-Hulv, y.y., Kahire 1993.
- LEKNEVÎ, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay, *el-Fevaidü'l-behiyye fi teracimi'l-Hanefiyye*, Dârü'l-ma'rife, Beyrut 1960
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac, *Sahih-u Müslim*, I-V, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1995.
- NECCAR, Muhammed Ali, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- NESÂÎ, Ebü Abdurrahman Ahmed b. Ali, *ed-Duafâ ve'l-metrukin*, thk. Kemal Yusuf Hut, Müessesetü'l-kütübi's-sekafiye, Beyrut 1985.
- NU'MÂNÎ, Muhammed Abdurreşid, *İmam-ı Âzam Ebu Hanife'nin Hadis İlimindeki Yeri*, çev., Enbiya Yıldırım, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004.
- ÖĞÜT, Salim, "Ehl-i Hadis" *DİA*, X, 508-512, İstanbul 1994.
- ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1990.
- ÖZEL, Ahmed, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.
- ÖZŞENEL, Mehmet, *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybanî*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.
- ÖZŞENEL, Mehmet, "Hadislerin Tasnifinde Ebü Hanife'nin Rolü", *İmâm-ı Âzam Ebü Hanife ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, I-II, Nşr. İbrahim Hatiboğlu, Bursa 2005.
- SAYMERÎ, Ebu Abdullah Hasan b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanife ve ashâbih*, thk., Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut 1976.

- SEZGİN, Fuad, *Tarihu't-Türasi'l-Arabi*, çev., Mahmud Fehmi Hicazi, Riyad 1984
(Fıkıh cildi)
- ŞEYBANÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el-Hanefî, *el-Asl el-ma'ruf bi'l-mesûd*,
I-V, tsh. Ebü'l-Vefâ Efgânî, Alemü'l-kütüb, Beyrut 1990.
- ŞİRAZÎ, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf, *Tabakatü'l-fukaha*, thk. İhsan
Abbas, Dârü'r-raidi'l-arabi, Beyrut 1981.
- TABERÎ, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*,
çev. Zakir Kadiri Ugan ve Ahmed Temir, Maarif Vekaleti, Ankara 1958.
- TAHÂNEVÎ, Zafer Ahmed, *Mukaddimetü'l-lai's-sünen*, I-III, thk., Abdülfettah Ebû
Gudde, İdaretü'l-Kur'an, Karaçi, ts.
- TEMÎMÎ, Takiyyüddin b. Abdülkadir et-Temîmî, *et-Tabakatü's-seniyye fî teracimi'l-
Hanefiyye*, I-IV, thk. Abdülfettah Muhammed Hulv, Dârü'r-rifai, Riyad 1983.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul 1993.
- UKAYLÎ, Ebu Cafer Ahmed b. Amr, *Kitabu'd-duafâu'l-kebîr*, I-IV, thk. A. Emin
Kalaci, Beyrut 1984.
- ULUDAĞ, Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.
- ÜNAL, İsmail Hakkı, *Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis
Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- VEKÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyan, *Ahbârü'l-Kudat*, I-III, el-
Mektebetü'l-asriyye, Beyrut ts.
- WENSİNCK, A.J. (1993), "Mevlâ", *İslam Ansiklopedisi*, V, M.e.b., İstanbul.
- YAKUBÎ, İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Ca'fer (ts.), *Tarihü'l-Yakubî*, I-II, Dâru Sadır,
Beyrut.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Ehl-i Sünnet" *DİA*, X, 525-230, İstanbul 1994.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abbasîler", *DİA*, I, 31-48, İstanbul 1988.
- YİĞİT, İsmail, "Emeviler", *DİA*, XI, 87-104, İstanbul 1995.

YURDAGÜR, Metin, “Haşviyye”, *DİA*, XVI, 426-427, İstanbul 1997.

ZEHEBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, I-XXV, thk., Şuayb el-Arnaût, Daru'l-ma'rife, Beyrut 1993.

-----, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdir-ricâl*, I-IV, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-arabî, Beyrut 1993.

-----, *Tarih*, thk., Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Dârü'l-kitâbi'l-arabi Beyrut 1996.

-----, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I-IV, Daru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut ts.

ZEYLAÎ, Cemalüddin Ebi Muhammed Abdillâh, *Nasbu'r-Raye li Ehadisi'l-Hidaye*, I-IV, Daru ihyai't turasi'l-arabî, Beyrut 1987.

ZİRİKLÎ, Hayruddin, *el-A'lam*, VIII, Daru'l-ilm li'l-melayin, Beyrut 1986.

مسند الحسن بن زياد عن أبي حنيفة

الباب الأول في الطهارة وانه يشتمل علي فصول خمسة

الفصل الأول في كيفية الوضوء والتيمم

1- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن الأسود بن يزيد قال: رأيت عمر بن الخطاب رضي الله عنه
توضأ و وضوءه كله

أخرجه الحسن بن زياد عن أبي حنيفة رضي الله عنه²⁸³

2- أبو حنيفة عن خالد بن علقمة عن عبد خير عن علي رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم
توضأ ثلاثاً ثلاثاً ومسح برأسه ثلاثاً.

وأخرجه الحسن بن زياد رحمه الله تعالى في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه²⁸⁴

الفصل الثاني فيما يوجب الوضوء والتيمم و في احكام الحدث

أبو حنيفة عن عطاء بن أبي رباح عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال ليس في القبلة وضوء.

3-

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه²⁸⁵

4- أبو حنيفة عن منصور بن زاذان عن الحسن بن معبد بن صبيح رضي الله عنه عن النبي صل
الله عليه واله وسلم انه كان في الصلوة فاقبل أعمى يريد الصلوة فوقع في زبية فضحك بعض القوم
حتى قهقهه فلما انصرف رسول الله صلى الله عليه واله وسلم قال من كان قهقهه فليعد الو وضوء
والصلوة

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه²⁸⁶

5- أبو حنيفة عن عمرو بن مرة عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما انه قال لو أتيت
بجفنة من خبز و لحم فأكلت منه حتى اشبع ثم أتيت بعس من لبن فشربت منه حتى أتضلع وأنا علي
وضوء لم أبال أن لا أمس ماء

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه²⁸⁷

²⁸³ Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 231.

²⁸⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 239.

²⁸⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 244.

²⁸⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 248.

6- أبو حنيفة عن شيبه بن المستورد ويقال ابن المساور البصري عن بكر ابن عبد الله المزني عن عائشة رضي الله عنها أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل عليها فطعم من كتف بادر ثم صلى ولم يحدث وضوءاً.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه²⁸⁸

الفصل الثالث فيما وجب الغسل وفي أحكام الجنابة

7- أبو حنيفة عن أبي إسحاق السبيعي عن الأسود عن عائشة رضي الله عنها قالت كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصيب من أهله من أول الليل فينام ولا يصيب ماء فان استيقظ من آخر الليل أعاد واغتسل.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه²⁸⁹

8- أبو حنيفة عن إبراهيم عن عمر بن الخطاب و عبد الله بن مسعود رضي الله عنهما انهما قالوا في الحائض إذا انقطع دمها فهي حائض ما لم تغسل

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه²⁹⁰

9- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن رجل عن حذيفة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم مديده إليه فدفعا عنه فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما لك فقال إني جنب يا رسول الله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أرنا يدك فإن المؤمن لا ينجس.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه²⁹¹

10- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عائشة رضي الله عنها إنها قالت إذا التقى الختانان وجب الغسل انزل أو لم ينزل.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده فرواه عن أبي حنيفة رحمه الله²⁹².

²⁸⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 252.

²⁸⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 256.

²⁸⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 260.

²⁹⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 262.

²⁹¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 264.

²⁹² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 265.

11- أبو حنيفة عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة رضي الله عنها إن فاطمة بنت أبي حبيش قالت يا رسول الله إنني أحيض الشهر و الشهرين فقال لها إنما عرق هو فإذا أقبلت حيضتك فذري الصلوة وإذا أدبرت فاغتسلي لطهرك ثم توضئي لكل صلوة وصلي

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.²⁹³

12- أبو حنيفة عن عثمان بن راشد عن عائشة بنت عجرد قالت قال ابن عباس رضي الله عنهما إذا اغتسل الجنب ونسي المضمضة والاستنشاق فليعد الوضوء بالمضمضة والاستنشاق.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.²⁹⁴

13- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن حذيفة أنه قال لامرأته وهي تغتسل خليله بالماء يعني الشعر لاتخلله نار قليلة اتقي عليك.

خرجه الحسن بن زياد في مسنده فرواه عن أبي حنيفة رضي الله عنه.²⁹⁵

الفصل الرابع في المياه والنجاسات

14- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال إذا أصاب ثوبك من الدم قدر الدرهم أو أقل أجزاك أن تصلي فيه وإن كان أكثر من قدر الدرهم لم يجزئك أن تصلي فيه حتى تغتسل

أخرجه الحسن بن زياد رحمه الله تعالى في مسنده فرواه عن أبي حنيفة رضي الله عنه.²⁹⁶

15- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن حمام بن الحارث عن عائشة رضي الله عنها قالت لقد كنت أفرکه من ثوب رسل الله صلي الله عليه وسلم

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.²⁹⁷

الباب الثاني في الصلوة وإنه يشتمل علي سبعة فصول

الفصل الأول في مواقيت الصلوة والقبلة والأذان

²⁹³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 268.

²⁹⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 270.

²⁹⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 271.

²⁹⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 277.

²⁹⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 278.

16- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال لم يجتمع أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم علي شيء كاجتماعهم علي التنوير في الفجر والتعجيل في المغرب.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه²⁹⁸

17- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه أم أصحابه في بيته فصلي بهم بغير أذان ولا إقامة وقال إقامة الناس تجزى

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه²⁹⁹

18- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله الجدلي عن أبي مسعود الأنصاري رضي الله عنه أنه قال أوتر رسول الله صلى الله عليه وسلم أول الليل وأوسده وآخره لكي يكون واسعاً علي المسلمين أي ذلك أخذوا به كان صواباً غير أن من طمع في قيام الليل فليجعل وتره آخر الليل

أخرجه الحسن بن زياد رحمه الله تعالى في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه³⁰⁰

19- أبو حنيفة عن حماد عن سعيد بن جبير أنه قال إذا جعلت المشرق عن يسارك والمغرب عن يمينك فما بينهما قبلة أهل العراق.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه³⁰¹

20- أبو حنيفة عن عبد المليك بن عمير عن قزعة عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا صلوة بعد الغداة حتى تطلع الشمس ولا صلوة بعد العصر حتى تغيب الشمس ولا يصام هاذان اليومان الأضحى والفطر ولا تشد الرجال إلا إلي ثلاثة مساجد المسجد الحرام والمسجد الأقصي ومسجدي هذا ولا تسافر امرأة تؤمن بالله واليوم الآخر إلا مع ذي رحم مرحم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة لكن أوله إلي قوله حتى تطلع الشمس والله تعالى أعلم.³⁰²

الفصل الثاني في القراءة والقنوت وإخفاء البسمة

²⁹⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 295.

²⁹⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 295.

³⁰⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 302.

³⁰¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 305.

³⁰² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 308.

21- أبو حنيفة عن أبي سفيان طريف بن شهاب عن أبي نضرة عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الوضوء مفتاح الصلوة والتكبير تحريمها والتسليم تحليلها وفي كل ركعتين تسليم ولا تجزئ صلوة إلا بفاتحة الكتاب ومعها غيرها

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه³⁰³

22- أبو حنيفة عن أبي سفيان طريف بن شهاب عن أبي نضرة عن يزيد بن عبد الله بن المغفل عن أبيه أنه صلى خلف إمام فجهر بسم الله الرحمن الرحيم فلما انصرف قال: يا بن عبد الله اجلس عنا تغمئك هذه فأني صليت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم وخلف أبي بكر وعمر وعثمان فلم اسمعهم يجهرون بها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه³⁰⁴

23- أبو حنيفة عن بلال بن مرداس الفزارى عن وهب بن كيسان عن جابر بن عبد الله أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يعلمهم التشهد والتكبير ركوعا وسجودا كما يعلمهم السورة من القرآن.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه³⁰⁵

24- أبو حنيفة عن سليمان بن مهر أن أعمش عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه قال: علمني رسول الله صلى الله عليه وسلم التشهد التحيات لله والصلوات والطيبات إلي عبده ورسوله ثم تدعو بما أحببت.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه³⁰⁶

25- أبو حنيفة عن عاصم عن أبي الأحوص عن عبد الله قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يعطي قارئ القرآن بكل حرف عشر حسنات فالألف حرف واللام حرف والميم حرف.

أخرجه الحسن بن زياد فرواه عن أبي حنيفة رضي الله عنه³⁰⁷

26- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن الأسود قال: صحبت عمر بن الخطاب رضي الله عنه سنتين فلم أره قانتا في الفجر.

³⁰³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 317.

³⁰⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 321.

³⁰⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 325.

³⁰⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 326.

³⁰⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 328.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁰⁸

27- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه كان يقرأ في السنة كلها في الوتر قبل أن يركع.

أخرجه الحسن بن زياد رحمه الله تعالى عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁰⁹

28- أبو حنيفة عن موسى بن أبي عايشة عن عبد الله بن شداد بن الهاد عن جابر بن عبد الله الأنصاري رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من كان له إمام فقرأه الإمام له قراءة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³¹⁰

29- أبو حنيفة عن موسى بن أبي عايشة عن عبد الله بن شداد بن الهاد عن جابر بن عبد الله الأنصاري رضي الله عنه أن رجلاً قرأ خلف النبي صلى الله عليه وسلم في الظهر أو في العصر و أومى إليه رجل فنهاه فلما انصرف قال: أتتهاني أن أقرأ خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم فتذكرا ذلك حتي سمع النبي صلى الله عليه وسلم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من صلى خلف الإمام فقرأه الإمام له قراءة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³¹¹

30- أبو حنيفة عن أبي الحسن بن أبي عايشة عن أبي الوليد عبد الله بن شداد عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما قال: انصرف النبي صلى الله عليه وسلم من صلوة الظهر و العصر فقال: من قرأ منكم "سبح اسم ربك الأعلى" فسكت القوم حتى سأل عن ذلك مرارا فقال رجل من القوم: أنا يا رسول الله فقال: لقد رأيتك تنازعني أو تخالجنى القرآن.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³¹²

31- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن أبي وائل شقيق بن سلمة عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال: كنا إذا صلينا خلف النبي صلى الله عليه وسلم نقول: السلام علي الله السلام علي جبرائيل

³⁰⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 330.

³⁰⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 331.

³¹⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 334.

³¹¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 336.

³¹² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 340.

و ميكائيل فأقبل النبي صلى الله عليه و سلم بوجهه فقال: إن الله هو السلام فإذا تشهد أحدكم فليقل التحيات لله و الصلوات و الطيبات السلام عليك أيها النبي و رحمة الله و بركاته السلام علينا و علي عباد الله الصالحين أشهد أن لا إله إلا الله و أشهد أن محمدا عبده و رسوله.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه³¹³

32- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم قال: كنت مع علقمة فافتتحت سورة الفرقان و أنا معه في المحمل فتلوت السجدة التي فيها فتهيأت للنزول فقال: إلي أين يا ابن الأخ قلت: انزل فاسجد قال: الإيماء يجزيك

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه³¹⁴

الفصل الثالث في رفع اليدين عند الركوع و رفع الرأس و ما يفسد الصلوة و ستر العورة

33- أبو حنيفة عن عطاء عن جابر أنه أمهم في قميص و معه فضل ثيابه يعرفنا سنة النبي صلى الله عليه و سلم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه³¹⁵

34- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: إذا قامت المرأة إلي جنب رجل و هما يصليان صلوة واحدة فسدت عليه صلاته.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه³¹⁶

35- أبو حنيفة عن عاصم بن أبي النجود عن أبي رزين عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه أخذ قملة في الصلوة فدفنها ثم قال: "ألم نجعل الأرض كفاتا أحياء و أمواتا".

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه³¹⁷.

36- أبو حنيفة طلحة بن مصرف الياامي عن إبراهيم أنه قال لا ترفع الأيدي إلا في سبع مواطن. في افتتاح الصلوة - و في العيدين - و عند استلام الحجر - و علي الصفي و المروة - و بجمع و عند رمي الجمار.

³¹³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 346.

³¹⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 348.

³¹⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 349.

³¹⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 351.

³¹⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 351.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³¹⁸

37- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن الأسود عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت: كان النبي صلي الله عليه وسلم يصلي وأنا نائمة إلي جنبه و عليه ثوب جانبه عليه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³¹⁹

38- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أن جابر بن عبد الله أم القوم في ثوب واحد و خالف بين طرفيه و ثيابه علي المشجب لو شاء لتناول منها ثوبا.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³²⁰

الفصل الرابع في صلوة العيدين و الجمعة و السنن و النوافل

39- - أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه كان يكبر في الصلوات أيام التشريق يبدأ التكبير في دبر صلوة الغداة يوم عرفة الي صلوة العصر من الغد يوم النحر ثم يقطع و كان تكبيره الله أكبر الله أكبر لا اله إلا الله و الله أكبر الله أكبر و لله الحمد.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³²¹

40- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن بن مسعود رضي الله عنه أن رجلا استقرأه يوم الجمعة و الإمام يخطب فسكت عنه فلما انصرف عن الجمعة قال له ابن مسعود رضي الله عنه: أما إن حظك من الجمعة ما سألت عنه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³²²

41- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه كان في مسجد الكوفة و معه حذيفة و أبو موسي حتي خرج عليهم الويد ابن عقبة و هو أمير الكوفة فقال: غدا عيدكم فكيف اصنع فقالوا أخبره يا أبا عبد الرحمن فأمره عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أن يصلي بغير أذان و لا إقامة و أن يكبر في الأولي خمسا و في الأخيرة أربعا و يوالي بين القراءتين و يخطب بعد الصلوة علي راحلتها.

³¹⁸ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, I, 353.

³¹⁹ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, I, 358.

³²⁰ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, I, 361.

³²¹ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, I, 363.

³²² el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, I, 366.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³²³

42- أبو حنيفة عن عبد الكريم عن أم عطية رضي الله عنها أنها قالت: كان يرخص للنساء في الخروج يوم عيد الفطر و إلا ضحى.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه. و زاد فيه حتي أن البكرين تخرجان في ثوب واحد و تخرج الطامث في عرض الناس فندعو.³²⁴

43- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: ما كان أصحاب رسول الله صلي الله عليه و سلم علي شئ من التطوع أشد مثابرة منهم علي ركعتين قبل الفجر و أربع قبل الظهر.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³²⁵

44- أبو حنيفة عن إبراهيم بن محمد بن المنتشر عن أبيه عن حبيب بن سالم عن نعمان بن بشير رضي الله عنه عن النبي صلي الله عليه و سلم أنه كان يقرأ في العيدين و الجمعة "هل أتاك حديث الغاشية و سبح اسم ربك الأعلى" و إذا جمع في العيدين قرأ هما جميعا في يوم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³²⁶

45- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن ابن عمر رضي الله عنهما أنه قال: ما أحب إنني تركت الوتر و إن لي مثل حمر النعم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³²⁷

46- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أن رجلا حدثه أنه سأل عبد الله ابن مسعود رضي الله عنه عن خطبة النبي صلي الله عليه و سلم يوم الجمعة فقال: اما تقرأ سورة الجمعة قال: بلي و لكن لا اعلم فقال فاقروا "و إذا رأوا تجارة أو لهوا انفضوا إليها و تركوك قائما.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³²⁸

³²³ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, I, 370.

³²⁴ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, I, 371.

³²⁵ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, I, 373.

³²⁶ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, I, 377.

³²⁷ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, I, 378.

³²⁸ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, I, 379.

47- أبو حنيفة عن عبد الكريم أبي أمية عن أم عطية قالت: كان يرخص للنساء في الخروج إلي العيدين الفطر و الضحي.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³²⁹

48- أبو حنيفة عن أبي الهذيل حصين بن عبد الرحمن عن مجاهد قال: صحبت عبد الله بن عمر إلي مكة فكان يصلي التطوع علي راحلته حيث توجهت به فإذا كانت فريضة أو وتر أنزل فصلاهما.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³³⁰

49- أبو حنيفة عن محارب بن دنار عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال: قال رسول الله صلي الله عليه و سلم: من صلي أربعاً بعد العشاء لايفصل بينهن بسلام يقرأ في ركعة واحدة ب"فاتحة الكتاب" و "تنزيل السجدة" و في الركعة الثانية ب"فاتحة الكتاب" و "حم الدخان" و في الركعة الثالثة ب"فاتحة الكتاب" و "يس" و في الركعة الرابعة ب"فاتحة الكتاب" و "تبارك الذي بيده الملك كتب له كمن قام ليلة القدر و شفع في أهل بيته ممن وجبت لهم النار و أجير من عذاب القبر.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³³¹

الفصل الخامس في هيئة الصلاة و الشك فيها و شراء طوبوها

50- أبو حنيفة عن عطاء بن أبي رباح عن ابي عباس رضي الله عنهما أن النبي صلي الله عليه و سلم صلي قائماً و قاعداً و محتباً.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³³²

51- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن ابن عمر رضي الله عنهما أنه كان يواتر أول الليل ثم ينام فإذا قام في آخر الليل صلي ركعة يريد بها نقض وتره ثم يصلي فإذا فرغ أوتر في آخر صلاته فبلغ ذلك عائشة رضي الله عنها قالت رحمه الله ابن عمر ما عمله بالوتر إما يريد يلعب بصلاته فإذا

³²⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 383.

³³⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 387.

³³¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 395.

³³² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 395.

أوتر أحدكم في أول الليل ثم قام يصلي يصلي مثبي مثني حتى يسحر فانه يصبح علي وتره. قال حماد سألت عبيد الله بن عبد الله بن عمر عن فعل أبيه في الوتر فقال رأي رآه فلم يأل عن الخير.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³³³

52- أبو حنيفة عن حماد عن أبي الضحي عن مسروق أنه قال: كان أبو بكر الصديق رضي الله عنه إذا سلم كأنه علي الرضف حتى يفتل.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³³⁴

53- أبو حنيفة عن عاصم الأحول عن ابن سيرين قال: سألت سالم بن عبد الله بن عمر رضي الله عنهم أنجعل المسك في حنوط الميت؟ قال: أليس هو من أطيب طبيكم؟

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³³⁵

54- أبو حنيفة عن زبيد بن الحارث الياامي عن ذر أبي عمرو عن عبد الرحمن بن أبزي رضي الله عنه قال: كان رسول الله صلي الله عليه وسلم يقرأ في وتره ب"سبح اسم ربك الأعلى و قل ياأيها الكافرون و قل هو الله أحد.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³³⁶

55- أبو حنيفة عن عطاء بن أبي رباح رضي الله عنه (أ) قال كان رسول الله صلي الله عليه و سلم ينصرف عن يمينه و عن شماله.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³³⁷

56- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال: كان رسول الله صلي الله عليه و سلم يسلم عن يمينه السلام عليكم و رحمة الله حتى نري شق وجهه و عن يساره مثل ذلك.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³³⁸

³³³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 400.

³³⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 402.

³³⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 414.

³³⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 421.

³³⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 423.

³³⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 425.

الفصل السادس في الجماعة و الآداب و اللإمام و ما يكره في المسجد

57- أبو حنيفة عن حماد عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه أم أصحابه في بيته علي بساط قد طبق البيت.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³³⁹

58- أبو حنيفة عن تميم بن سلة أن شبيب بن ربعي قام يصلي فبصق في القبلة فلما انصرف قال له حذيفة: أنه ليس من عبد يقوم في الصلاة إلا اقبل الله عز و جل عليه بوجهه مستقبل القبلة حتى ينصرف.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁴⁰

59- أبو حنيفة عن عبد الملك بن عمير عن معبد صبيح أن رجلا من أصحاب رسول الله صلي الله عليه و سلم أن خلف عثمان بن عفان و احدث الرجل فانصرف و لم يتكلم حتى توضع ثم اقبل و هو يقول "ولم يصروا علي ما فعلوه و هم يعلمون"

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁴¹

الفصل السابع في الجنائز

60- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عائشة رضي الله عنها أنها رأت ميتا يسرح رأسه فقالت: علي ما تنصون ميتكم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁴²

61- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم رضي الله عنه أن النبي صلي الله عليه و سلم كان يكبر علي الجنائز أربعا أو خمسا أو أكثر و كان الناس في ولاية أبي بكر علي ذلك فلما ولي عمر رضي الله عنه رأي اختلافهم فجمع أصحاب محمد صلي الله عليه و سلم فقال: يا أصحاب محمد متي تختلفون تختلف من بعدكم فاجمعوا علي شيء يأخذ به من بعدكم فاجمع أصحاب محمد صلي الله عليه و سلم أن ينظروا إلي آخر جنازة صلي عليها رسول الله صلي الله عليه و سلم حين قبض فيأخذون بذلك و

³³⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 432.

³⁴⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 432.

³⁴¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 442.

³⁴² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 445.

يرفضون ما سوي ذلك فنظر و آخر جنازة كبر عليها رسول الله صلى الله عليه و سلم حين قبض
أربع تكبيرات فأخذوا بأربع و تركوا ما سواها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁴³

62- أبو حنيفة عن منصور بن المعتمر عن سالم بن أبي الجعد عن عبيد ابن نسطاس عن عبد الله بن
مسعود رضي الله عنه أنه قال: من السنة أن تحمل بجوانب السرير الأربع فما زدت علي ذلك فهو
نافلة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁴⁴

63- أبو حنيفة عن سليمان الأعمش عن عامر الشعبي قال: صلى عبد الله بن عمر علي أم كلثوم
بنت أبي طالب رضي الله عنه و علي ابنها زيد بن عمر فجعل أم كلثوم تلقاء القبلة و جعل زيادا مما
يلي الإمام.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁴⁵

الباب الثالث في الزكاة يشتمل علي أربعة فصول

الفصل الأول في نصب الزكاة و مصارفها

64- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال في الخيل السائمة التي يلتمس نسلها اذا حال عليها
الحول ان المصدق بالخيار إن شاء أخذ من كل فرس ديناراً أو عشرة دراهم و إن شاء بالقيمة
يقومها ثم يأخذ من كل مائتي درهم خمسة دراهم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁴⁶

65- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه كان يقول ليس فيمان دون ثلاثين من البقر صدقة فاذا
بلغت ثلاثين ففيها سبع أو تبعية جذعه إلي تسع و ثلاثين فاذا بلغت أربعين ففيها مسنة فاذا زادت
علي الأربعين فيحساب ذلك.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁴⁷

³⁴³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 449.

³⁴⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 453.

³⁴⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 454.

³⁴⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 459.

الفصل الثاني في العشر و الخراج و الكنز

66- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال: في الركاز الخمس.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁴⁸

67- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال : فيما أخرجت الأرض العشر من كل شيء مما سقت السماء أو سقي سبعا و إلا ففيه نصف العشر و إن لم يخرج الا دستجة بقل.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁴⁹

68- أبو حنيفة عن الهيثم بن حبيب الصيرفي عن محمد بن سيرين و أخيه أن أنس بن مالك بعث علي صدقة البصرة قال: فقال لي أنس ابعثك علي ما بعثني عليه عمر بن الخطاب فقلت لا اعمل لك حتى تكتب لي عهد عمر بن الخطاب فكتب انا نأخذ من أموال المسلمين ربع العشر و من أموال اهل الذمة اذا جاؤا بها للتجارة نصف العشر و من اهل الحرب العشر.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁵⁰

الفصل الثالث في زكاة الحلبي و مال اليتيم و المديون

69- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ان امرأة قالت إن لي حلبي فهل علي فيه زكاة فقال لها ابن مسعود نعم. فقالت ان لي ابن أخي يتيمين في حجري افيجزي عني أن أجعل زكاتي لهما فقال نعم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁵¹

الباب الرابع في الصوم أنه يشتمل علي خمسة فصول

الفصل الأول في فضل الصوم و شرائط صحته

70- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عائشة رضي الله عنها أنها كانت تغسل رأس رسول الله صلى الله عليه و سلم و هي حائض و هو معتكف يخرج رأسه إليها من المسجد.

³⁴⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 460.

³⁴⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 462.

³⁴⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 462.

³⁵⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 465.

³⁵¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 466.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁵²

71- أبو حنيفة عن موسى بن طلحة عن ابن الحوثكية عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه أنه سئل عن أكل الأرنب فقال ما يمنعني أحدثكم الا مخافة أن أزيد أو أنقص و لكن سأتيكم رجل شهد ذلكالمجلس فبعث إلي عمار بن ياسر رضي الله عنه فقال حدثهم بما شهدت من رسول الله صلى الله عليه و سلم اهدي اعرابي إلي النبي صلى الله عليه و سلم الحديث إلي آخره.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁵³

72- أبو حنيفة عن عدي بن ثابت عن أبي حازم عن أبي الشعثاء عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه و سلم نهى عن صوم الوصال و صوم الصمت.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁵⁴

الفل الثاني فيما لا بأس به من القبّة و الحجامة و الجنابة و الصوم في السفر

73- أبو حنيفة عن فرات بن أبي فرات عن عبد الرحمن الكوفي عن قيس مولي أم سلمة أنها احتجمت و هي صائمة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁵⁵

74- أبو حنيفة عن إبراهيم بن مسلم الهجري عن رجل من سواة بن عامر قال: خرجت حاجا فرأيت حذيفة و أبا موسى الأشعري و مع كل واحد منهما رفقة فصحبت حذيفة فلم نر إلا هما و رفاقا هما صائمين حتي قدمنا مكة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁵⁶

75- - أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عائشة رضي الله عنها أنه بلغها أن أبا هريرة كان يفتي في مسجد رسول الله صلى الله عليه و سلم أنه من أصبح جنبا فلا يصومن ذلك اليوم فقالت: يرحم الله أبا هريرة أنه لم يحفظ لقد رأيت رسول الله صلى الله عليه و سلم يخرج إلي صلاة الفجر و رأسه

³⁵² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 474.

³⁵³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 475.

³⁵⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 479.

³⁵⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 480.

³⁵⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 487.

يقطر من ماء غسله من الجنابة ثم يصبح صائما فبلغ ذلك أبا هريرة فرجع عن قوله و قال هي أعلم مني.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁵⁷

76- أبو حنيفة عن أبي عبد الله مسلم بن كيسان الملائي عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال سافر النبي صلى الله عليه و سلم في رمضان يريد مكة فصام و صام الناس معه حتي انتهى إلي بعض الطريق فشكا الناس إليه الجهد فأفطر فلم نزل مفطرا حتي أتني مكة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁵⁸

الفصل الثالث فيما يوجب الكفارة

77- أبو حنيفة عن عطاء بن أبي رباح عن سعيد بن المسيب رحمه الله عن النبي صلى الله عليه و سلم أن رجلا أتاه فقال يا رسول الله اني جامعت أهلي في رمضان قال: فهل تقدر علي أن تحرر رقبة قال: لا قال: فعلي أن تصوم شهرين متتابعين قال: لا قال: فعلي أن تطعم ستين مسكينا قال: لا فأمر له بخمسة عشر صاعا من تمر ثم قال له: اذهب فتصدق علي ستين مسكينا فقال: يا رسول الله والله ما بين لابتيها أهل بيت أحوج إليه مني و لا من عيالي فقال له اذهب فكل و اطعم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁵⁹

الباب الخامس في الحج

الفصل الأول في فضائل الحج و العمرة و مكة

78- أبو حنيفة عن يزيد بن عبد الرحمن عن عجز من العتيك عن عائشة رضي الله عنها قالت: لا بأس باعمرة في أي السنة شئت ما خلا خمسة أيام يوم العرفة و يوم النحر و أيام التشريق.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁶⁰

79- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عائشة رضي الله عنها أنها سئلت عن المحرم اذا مات كيف يضع به قالت: كما تصنعون بموتاكم فاه حين مات ذهب عنه الإحرام.

³⁵⁷ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, I, 490.

³⁵⁸ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, I, 498.

³⁵⁹ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, I, 499.

³⁶⁰ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, I, 503.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁶¹

80- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن الصبي بن معبد قال: اقبلت من الجزيرة حاجا قارنا فمررت بسلمان بن ربيعة و زيد بن صوحان و هما منيخان بالعذيب فسمعاني اقول لبيك بعمره و حجة فقال أحدهما اضل من ناقته و قال الآخر هذا اضل من كذا و كذا قال: فمضيت حتي اذا قضيت نسكي و مررت بأمرير المؤمنين عمر فاخبرته فقلت يا أمير المؤمنين كنت رجلا بعيد الشقة قاضي الدار اذن الله تعالى في هذا الوجه فاحببت أن اجمع عمرة إلي حجة فاهللت بهما جميعا و لم اشعر فمررت بسلمان بن ربيعة و زيد بن صوحان فسمعاني اقول لبيك بعمره و حجة معا فقال أحدهما هذا اضل من ناقته و قال الآخر هذا اضل من كذا قال فصنعت ماذا قلت مضيت فطفت طوافا لعمرة و سعيت سعيا لعمرة ثم عدت ففعلت مثل ذلك لحجتي ثم اقامت حراما اصنع كما يصنع الحاج حتي قضيت نسكي قال عمر هديت لسنة نبيك صلي الله عليه و سلم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁶²

81- أبو حنيفة عن قيس بن مسلم عن طارق بن شهاب عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال: قال رسل الله صلي الله عليه و سلم أفضل الحج العج و الثلج فاما العج فالعجيج بالتلبية و اما الثلج البدن او قال فتح الدم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁶³

الفصل الثاني في التلبية و سائر أفعال الحج و الأفراد و المتعة و القرآن

82- أبو حنيفة عن أبي بكر ابن أبي فلان قال رأيت ابن عمر طاف بالبيت سبعا بعد صلاة العصر ثم انصرف فلم يركع حتي غابت الشمس.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁶⁴

83- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أن رجلا قدم علي النبي صلي الله عليه و سلم يوم النحر و هو مهل بالحج فامرته النبي صلي الله عليه و سلم أن يحل بالحج بعمره و أن يحج من قابل.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁶⁵

³⁶¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 505.

³⁶² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 507.

³⁶³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 511.

³⁶⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 514.

84- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه انما نهى عمر بن الخطاب رضي الله عنه عن المتعة ولم ينه عن القرآن.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁶⁶

85- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم في قوله تعالى الحج أشهر معلومات قال هو شوال و ذو القعدة و عشر من ذي الحجة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁶⁷

86- أبو حنيفة عن حماد عن طاوس أنه قال لو حججت الف حجة لم ادع ان قرن بين الحج و العمرة حتب انا لندعوه الحج الأكبر و نري ان حج من لم يقرن ليس بكامل.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁶⁸

87- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: قرن رسول الله صلى الله عليه و سلم بين حجة و عمرة جميعا.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁶⁹

88- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أن النبي صلى الله عليه و سلم حج و اعتمر اربع عمر فقرن احدي عمره الا ربع مع حجته.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁷⁰

89- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال اذا اردت الحج فلا تدع أن تقرن بين الحج و العمرة جميعا فانك ان افردت العمرة كانت عمرتك كوفية و حجتك مكية و ان احرمت بهما جميعا كانت عمرتك كوفية و حجتك كوفية.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁷¹

³⁶⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 516.

³⁶⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 517.

³⁶⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 517.

³⁶⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 517.

³⁶⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 517.

³⁷⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 518.

³⁷¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 518.

90- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال إذا فاتك الظهر و العصر مع الإمام يوم عرفة فصل كل واحدة منهما باذان و اقامة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁷²

91- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن علقمة و الأسود أنهما افاضوا مع عمر بن الخطاب رضي الله عنه من عرفات الي جمع فسمعناه يقول "يا أيها الناس عليكم بالسكينة و الوقار فان البر ليس في عدو الابل و ان بعيره لم يزل يقصع بجرته حتي اتي جمعا.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁷³

92- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أن النبي صلى الله عليه و سلم لما قدم ضعفة أهله الي مكة من جمع جعل يوصي الي كل انسان منهم ان لا يرمي الجمرة حتي تطلع الشمس.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁷⁴

93- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه خرج من مسجد الخيف يوم النحر و هو يلبي فتعجب الناس منه فزاد في تلبيته لبيك عدد التراب ثم لم يعدها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁷⁵

94- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أن النبي صلى الله عليه و سلم امر صفيية ان تنفر قالت اني حائض فقال عقري خلقي فقال اما كنت طففت بالبيت قالت بلي قال فاصدري.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁷⁶

95- أبو حنيفة عن عبد الله بن سعيد عن أبي سعيد المقبري أن رجلا قال لعبد الله بن عمر رأيتك اذا طففت بالبيت لم تجاوز الركن اليماني حتي تسلمه قال رأيت رسول الله صلى الله عليه و سلم فعل ذلك ففعلته.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁷⁷

³⁷² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 518.

³⁷³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 519.

³⁷⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 519.

³⁷⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 519.

³⁷⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 520.

³⁷⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 520.

96- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه أنه بينا هو واقف بجمع اذا اتاه رجل فقال له عمر اتتهدي الي عرفات قال لا فارسل معه رجلا وقال انطلق به الي عرفات فليقف بها ثم اعجل علي اتم العجل فاني حابس الناس عليك فلما اصبح عمر رضي الله عنه وقف بالناس فقال هل جاء الرجل هل جاء الرجل فلم يزل واقفا بالناس حتي جاء الرجل و افاض الرجل و افاض الناس معه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁷⁸

97- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أن رسول الله صلى الله عليه و سلم رمل في طوافه بالبيت من الحجر الأسود الي الحجر الأسود ثلاثة اشواط البيت كله و مشي الأربعة علي هيئته.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁷⁹

98- أبو حنيفة عن منصور بن المعتمر عن إبراهيم عن أبي نصر البلخي عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه أنه قال اذا اهلت بالحج و العمرة فطف لهما طوافين و اسع لهما سعيين بين الصفا و المروة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁸⁰

99- أبو حنيفة عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه و سلم كان يقول بين الركن و الحجر الأسود اللهم اني اعوذ بك من الكفر و الفقر و الذل و مواقف الخزي في الدنيا و الآخرة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁸¹

100- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت: لقد كنت افتل قلائد الهدي لمحمد صلى الله عليه و سلم ثم يقيم ما يعتزل منا امرأة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁸²

³⁷⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 521.

³⁷⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 522.

³⁸⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 525.

³⁸¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 525.

³⁸² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 527.

101- أبو حنيفة عن عبد الله بن سعيد بن أبي سعيد المقبري أن رجلا قال لابن عمر أنك تستلم الركن اليماني قال رأيت رسول الله صلي الله عليه وسلم يفعل ذلك.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁸³

102- أبو حنيفة عن عمرو بن مرة عن عبد الله بن سلمة عن علي قال: من تمام الحج و العمرة أن يحرم بهما من دويرة أهله.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁸⁴

103- أبو حنيفة عن حماد سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: بعث رسول الله صلي الله عليه وسلم ضعفة أهله من جميع ليل و قال لهم لا ترموا جمرة العقمة حتي تطلع الشمس.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁸⁵

104- أبو حنيفة عن أبي جناب يحيي بن أبي حية عن هاني بن يزيد عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال افضنا معه من عرفات فلما نزلنا جمعا اقام فصلينا المغرب معه ثم تقدم فصلي بنا ركعتين ثم دعا بماء فصبه عليه ثم اوي الي فراشه فقعدنا ننتظر طويلا ثم قلنا يا ابا عبد الرحمن الصلاة فقال اي الصلاة تعنون قلنا العشاء الآخرة فقال اما كما صلي رسول الله صلي الله عليه وسلم فقد صليت.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁸⁶

الفصل الثالث فيما هو من محظورات الإحرام و فيما ليس منها و في الاجزية.

105- أبو حنيفة عن عطاء بن السائب عن كثير بن جهمان قال بينما عبد الله ابن عمر في السعي و عليه ثوبان هرويان اذ قال له رجل تلبس المصبوغ و أنت محرم فقال سبحان الله فانما صبغنا بدمر.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁸⁷

106- أبو حنيفة عن سالم بن عجلان الكوفي الجزري الافطس عن سعيد بن جبير عن ابن عمر أنه رأي حداة علي دبيرة بعير فرماها و هو محرم.

³⁸³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 528.

³⁸⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 529.

³⁸⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 529.

³⁸⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 534.

³⁸⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 536.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁸⁸

107- أبو حنيفة عن حماد عن سعيد بن جبير عن عبد الله بن عمر قال إذا جامع بعد ما يفيض من عرفات فعليه دم و يقضي ما بقي من حجه و عليه الحج من قابل.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁸⁹

108- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال بينما عمر بن الخطاب رضي الله عنه واقف بعرفات اذا بصر برجل يقطر رأسه طيبا فقال ويلك المحرم أشعث أغبر فقال اهلت بالعمرة مفردة ثم قدمت مكة و معي اهلي فاحللت من عمرتي و اخذت من الطيب و من اهلي حتي اذا كان غداة التروية اهلت بالحج فظن عمر ان الرجل صدقه فكف عنه و انما كان الم بالنساء و الطيب بالأمس فنهي عمر رضي الله عنه عن متعة الحج ثم قال و الله لو اني خليت بينكم و بين متعة الحج لأوشكتم ان تضاجعوا هن تحت الأراك بعرفات ثم تروحون حجاجا.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁹⁰

109- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم في المحرم اذا قبل فانزل قال عليه الدم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁹¹

110- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: الرفث الجماع و الفسوق المعاصي و الجدل قول رجل لا والله بلي والله.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁹²

111- أبو حنيفة عن إبراهيم بن محمد بن المنتشر عن أبيه عن عائشة رضي الله عنها قالت كأني انظر الي وبيص الطيب في مفرق رسول الله صلي الله عليه و سلم و هو محرم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁹³

³⁸⁸ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, I, 538.

³⁸⁹ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, I, 540.

³⁹⁰ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, I, 541.

³⁹¹ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, I, 541.

³⁹² el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, I, 541.

³⁹³ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, I, 549.

112- أبو حنيفة عن إبراهيم بن محمد بن المنتشر عن أبيه قال سألت ابن عمر أيتطيب المحرم فقال لان اصبح انضح قطر انا احب الي من ان اصيح انضح طيبا فاتيت عائشة فذكرت ذلك اها فقالت انا طيب طيب رسول الله صلي الله عليه و سلم فطاف في ازواجه ثم اصبح عني محرما.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁹⁴

113- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن الأسود عن عائشة رضي الله عنها قالت كاني انظر الي وبيص الطيب في مفرق رسول الله صلي الله عليه و سلم و هو محرم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁹⁵

الباب السادس في البيوع

الفصل الأول في العقود المنهبة عنها و التي لا بأس بها

114- أبو حنيفة عن الحسن بن الحسن بن علي بن أبي طالب رضي الله عنه قال: أقبل زيد بن حارثة برفيق من اليمن فاحتاج الي نفقة ينفقها عليهم فباع غلاما من الرقيق لامع امه فلما قدم علي انبي صلي الله عليه وسلم تصفح الرقيق فبصر بالأم فقال ما لي اري هذه و الهة قال احتجنا الي نفقة فبعنا ابنها فامر أن يرجع و يرده.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁹⁶

115- أبو حنيفة عن يحيى بن عامر عن عبيد الله بن عبد الواحد عن عتاب بن اسيد رضي الله عنه عن النبي صلي الله عليه و سلم أنه قال: انطلق الي أهل مكة فأنههم عن أربع خصال: عن بيع ما لم يقبضوا، و ربح ما لم يضموا، و عن شرطين في بيع، و عن سلف و بيع.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁹⁷

116- أبو حنيفة عن محمد بن قيس قال سئل ابن عمر رضي الله عنهما عن بيع الخمر و أكل ثمنها فقال: قاتل الله اليهود حرمت عليهم الشحوم فحرموا أكلها و استحلوا أكل ثمنها ثم قال إن الله تعالى حرم الخمر فحرام بيعها و أكل ثمنها.

³⁹⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 550.

³⁹⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, I, 552.

³⁹⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 6.

³⁹⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 7.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁹⁸

117- أبو حنيفة عن الزهري عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه طلب من امرأته جارية يشتريها منها فقالت ابيعكها علي أن تمسكها علي فان اردت بيعها كنت احقها بالثمن فاشترها منها بالثمن ثم سأل عمر بن الخطاب رضي الله عنه فقال لا تقربها و فيها مشوبة لا حد فرجع عبد الله و ردها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.³⁹⁹

118- أبو حنيفة عن أبي العطف الجراح بن المنهال عن الزهري ان عبد الله بن مسعود رضي الله عنه اشترى جارية من زوجته زينب الثقفية و اشترطت عليه أنه أن استغني عنها فهي احق بها بثمانها فلقى عمر بن الخطاب فذكر له ذلك فقال ما يعجبني أن تقربها و لا حد فيها شرط فرجع عبد الله فردها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁰⁰

119- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن أبي هريرة (و) أبي سعيد الخدري رضي الله عنهما عن النبي صلي الله عليه و سلم أنه قال: لا يستام الرجل علي سوم أخيه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁰¹

120- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن أبي هريرة (و) أبي سعيد الخدري رضي الله عنهما انهما قالوا قال: رسول الله صلي الله عليه و سلم لا يخطب الرجل علي خطبة أخيه و لا يسوم علي سوم أخيه و لا تنكح المرأة علي عمتها و لا علي خالتها و لا تسأل طلاق اختها لتكفي ما في صحفتها فان الله هو رزاقها – و قال من استأجر أجيرا فليعلمه أجره.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁰²

³⁹⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 10.

³⁹⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 10.

⁴⁰⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 12.

⁴⁰¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 16.

⁴⁰² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 19.

121- أبو حنيفة عن سلمة بن كهيل عن المستورد بن الأحنف أن رجلا أتى عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فقال: إن لي أمة ارضعت ولدي أفابيعها قال: نعم فباعها قال: من يشتري مني ام ولدي.⁴⁰³

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.

122- أبو حنيفة عن محمد بن قيس أن رجلا من ثقف يكني أبا عامر كان يهدي الي النبي صلي الله عليه وسلم في كل عام راوية من خمر فاهدي اليه في العام الذي حرمت فيه الخمر راوية خمر كما كان يهديها فقال رسول الله صلي الله عليه وسلم يا أبا عامر إن الله تعالي حرم الخمر فلا حاجة انا في خمرك فقال: خذها وبعها و استعن نثمنها علي حاجتك فقال: إن الله تعالي حرم شربها و حرم بيعها و أكل ثمنها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁰⁴

123- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أن رجلا اسلم مالا في قلانس الب أجل معلوم في شئ معلوم فكره ذلك ابن مسعود و قال: خذ رأس مالك و لاتسلم في الحيوان.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁰⁵

124- أبو حنيفة عن أبي يحيي و قيل أبي حبله و قيل أبي عمري و عن سعيد ابن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما أن النبي صلي الله عليه وسلم قال: اذا أخذ الرجل بعض رأس المال و بعض سلمه فلا بأس به.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁰⁶

الفصل الثاني فيما يثبت فيه الخيار

125- أبو حنيفة عن أبي الزبير عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما عن النبي صلي الله عليه وسلم أنه قال: من باع نخلا مؤبرا أو عبدا له مال فالثمرة و المال للبايع الا أن يشترطها المشتري.

⁴⁰³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 19.

⁴⁰⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 19.

⁴⁰⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 20.

⁴⁰⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 21.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁰⁷

126- أبو حنيفة عن الهيثم عن الشعبي عن أمير المؤمنين علي بن أبي طالب رضي الله عنه في الرجل يشتري الجارية فيطأها ثم حدث بها عيب أنه لا يستطيع أن يردّها و يرجع بنقصان العيب.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁰⁸

الباب السابع في الصرف

127- أبو حنيفة عن مرزوق عن أبي جبلة عن ابن عمر رضي الله عنهما قال: قلت انا نقدم الأرض بها الورق الثقال الكاسدة و معنا ورق خفاف نافقة أنبيع ورقنا بورقهم قال: لا ولكن بع ورقك بالدنانير و اشتر ورقهم بالدنانير و لاتفارق صاحبك حتي تستوفي منه فان صعد فوق البيت فاصعد معه و ان وثب فثب معه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁰⁹

128- أبو حنيفة عن عطية العوفي عن سعيد الخدري رضي الله عنه عن النبي صلي الله عليه و سلم أنه قال: الحنطة بالحنطة مثلا بمثل يدا بيد و الفضل ربا و الشعير باشعير مثلا بمثل يدا بيد و الفضل ربا و التمر بالتمر مثلا بمثل يدا بيد و الفضل ربا و الملح بالملح مثلا بمثل يدا بيد و الفضل ربا.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴¹⁰

الباب الثامن في الاجارات

129- أبو حنيفة عن أبي حصين عثمان بن عاصم الأسدي عن رافع بن خديج عن أبيه عن النبي صلي الله عليه و سلم أنه مر بحايط فاعجبه فقال لمن هذا فقلت هو لي قال: من اين لك قلت استأجر به قال: فلا تستأجر شيأ بشيئ منه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴¹¹

⁴⁰⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 29.

⁴⁰⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 30.

⁴⁰⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 38.

⁴¹⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 38.

⁴¹¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 48.

130- أبو حنيفة عن أبي المسور عن أبي حاضر (أ) عن ابن عباس رضي الله عنهما أن النبي صلي الله عليه وسلم احتجم و اعطي الحجام اجره و لو كان خبيثا ما أعطاه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴¹²

الباب التاسع في الشفعة

131- أبو حنيفة عن عبد الكريم بن أبي المخارق عن المسور بن مخرمة قال: اراد سعد أن يبيع دارا له فقال لجاره: خذها بسبع مائة درهم فاني قد اعطيت بها ثمان مائة درهم و لكن اعطيكها لاني سمعت رسول الله صلي الله عليه وسلم يقول الجار احق بشفعتي.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴¹³

الباب العاشر في الصلح

132- أبو حنيفة عن إسماعيل بن أمية القرشي عن الزهري أن صفوان ابن معطل ضرب يد حسان بن ثابت لا بيات هجاه بها و ارتفعا الي رسول الله صلي الله عليه وسلم فلم يقاصه اذا قر حسان بقوله و صفوان بفعله.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴¹⁴

الباب الحادي عشر في الهبة و الوقف

133- أبو حنيفة عن يحيي بن حبيب بن أبي ثابت الأسدي الكاهلي الكوفي أن ابن عمر سئل عن العمري فقال أنها لمن اعطيها و هي في يديه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴¹⁵

134- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: من اعمر شيأ فهو له في حياته و لعقبه من بعد موته و لا يكون في ثلثه يعني في ثلث العمر الأول.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴¹⁶

⁴¹² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 49.

⁴¹³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 51.

⁴¹⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 60.

⁴¹⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 64.

⁴¹⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 64.

الباب الثاني عشر في الفرض و التقاضي و الوديعة و العارية و الأبق و اللقيط و اللقطة

135- أبو حنيفة عن عبد الله بن أبي رباح عن أبي عمر و الشيباني عن عبد الله ابن مسعود رضي الله عنه أن رجلا قدم بعبد أبق فجعلوا يدعون له يأجره الله تعالى فسمعه عبد الله بن مسعود فقال اجرو مغنم في كل رأس أربعون درهما.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴¹⁷

136- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: كان لا يضمن العارية.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴¹⁸

الباب الثالث عشر في المزارعة و المساقاة

137- أبو حنيفة عن رجل عن عباية عن رافع رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه و سلم مر بحايط فاعجبه فقال لمن هذا فقال رافع لي يا رسول الله فقال: من اين هو لك فقال استأجرته فقال: فلا تستأجره بشيء منه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴¹⁹

الباب الرابع عشر في النكاح

138- أو حنيفة عن يونس بن عبد الله عن أبيه عن ربيع بن سمرة الجهني عن أبيه أن رسول الله صلى الله عليه و سلم نهي يوم فتح مكة عن متعة النساء.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴²⁰

139- أبو حنيفة عن الزهري عن أنس رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه و سلم نهي عن المتعة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴²¹

⁴¹⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 75.

⁴¹⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 76.

⁴¹⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 79.

⁴²⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 86.

⁴²¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 87.

140- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن أبي سعيد (و) أبي هريرة رضي الله عنهما أن النبي صلي الله عليه و سلم قال: لا يخطب الرجل علي خطبة أخيه و لا يتزوج المرأة علي عمتها و لا علي خالتها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴²²

141- أبو حنيفة عن عبد الملك بن عمير عن رجل من أهل الشام عن النبي صلي الله عليه و سلم انه قال: اتاه رجل فقال: يا رسول الله اتزوج فلانة فنهاه عنها ثم اتاه أيضا فنهاه عنها أيضا فنهاه عنها ثم قال: سوداء و لود و احب من حسان عاقر.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴²³

142- أبو حنيفة عن حميد الطويل بن قيس الأعرج أبي عبد الملك (ا) المكي عن أبي ذر رضي الله عنه أنه قال: نهى رسول الله صلي الله عليه و سلم عن اتيان النساء في اعجزهن.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴²⁴

143- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أن أعرابيا ولدت امرأته فمات ولدها و كثر اللبن في ثديها فقالت له مصه ثم مجه ففعل ذلك و دخل حلقه بعضه فاتا أبا موسى فذكر ذلك له فقال: حرمت عليك امرأتك ثم اتا ابن مسعود فسأله عن ذلك فقال: انما كنت مداويا انما يحرم من الرضاع ما أنبت اللحم و العظم ما كان في الحولين و لا رضاع بعد الفطام فامسك امرأتك فاتا أبا موسى فأخبره بما يقول عبد الله فرجع عن قوله و قال لا تسئلوني عن شيء مادام هذا الحبر فيكم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴²⁵

144- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه قال في متعة النساء انما رخصت لاصحاب النبي صلي الله عليه و سلم ثلاثة أيام في غزاة لهو شكوا الي النبي صلي الله عليه و سلم فيها عزوبة نسختها آية النكاح و الصداق و الميراث.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴²⁶

⁴²² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 87.

⁴²³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 93.

⁴²⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 101.

⁴²⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 104.

⁴²⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 106.

145- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أن امرأة اتته فقالت: يا أبا عبد الرحمن إن زوجي مات عني ولم يدخل بي ولم يرفض لي صداقا ولم يكن عند عبد الله ما يجيبها به فمكث يرددها شهرا ثم قال: ها سمعت في عن رسول الله صلي الله عليه وسلم شيئا وسأجتهد برأيي فإن أصبت فمن الله وإن أخطأت فمن قبل رأيي ثم قال: أري لها صداقا مثلها لا وكس ولا شطط وإن لها الميراث وعليها العدة فقال بعض القوم والذي يحلف به لقد قضيت فيها بقضاء رسول الله صلي الله عليه وسلم في يروع بنت واشق الا شجعية قال: ففرح عبد الله فرحة ما فرح بها منذ أسلم لموافقته رسول الله صلي الله عليه وسلم في شيء لم يسمعه منه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴²⁷

146- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن علقمة والأسود أن عبد الله بن مسعود سئل عن العزل فقال: لو أن شيئا أخذ الله ميثاقه قد استودع في صخرة لخرج.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴²⁸

147- أبو حنيفة عن أبي قدامة المنهال بن خليفة الكوفي عن ثمامة عن أبي القعقاع عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال: إتيان النساء في محاشهن.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴²⁹

148- أبو حنيفة عن إسماعيل بن أمية المكي عن سعيد بن أبي سعيد المقبري عن ابن عمر رضي الله عنهما أنه قال: لا يحل فرج المملوكات الا لمن باع أو وهب أو تصدق أو اعتق يعني بذلك المملوك.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴³⁰

الباب الخامس عشر في الطلاق

149- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه كان يرد المتوفى عنهن أزواجهن من ظهر الخيف يخرجن حاجات في العدة.

⁴²⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 113.

⁴²⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 118.

⁴²⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 126.

⁴³⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 136.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴³¹

150- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن أنس النخعي أنه آلي من امرأته ثم غاب عنها خمسة أشهر ثم قدم فوقع عليها فخرج علي أصحابه و يده و رأسه يقطر ماء قالوا أصبت من فلانة قال نعم قالوا ألم آليت منها قال بلي قالوا فأنا نتخوف أن تكون قد بانث منك فاطلقوا الي علقمة فلم يجدوا عنده شيئاً فاطلقوا إلي عبد الله بن مسعود فذكروا امره فأمره أن ياتيها فيخبرها بأنها بانث منه ثم يخطبها فاتاها فاخبرها أنها املك لنفسها ثم خطبها فتزوجها علي مثناقيل فضة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴³²

151- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن الأسود عن عائشة رضي الله عنها قالت: خيرنا رسل الله صلي الله عليه و سلم فاخترناه فلم يعد ذلك طلاقاً.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴³³

152- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أن عروة بن المغيرة ارسل الي شريح و هو أمير علي الكوفة فسأله يقول الرجل لامرأته أنت طالق البتة فقال: كان علي بن أبي طالب رضي الله عنه يجعلها ثلاثاً و كان عمر رضي الله عنه يجعلها واحدة و هو املك يرجعها فقال: عروة بن المغيرة فما تقول أنت؟ قال شريح اخبرتك بما قالاً فقال عروة بن المغيرة عزمت عليك لما قلت فيها قال شريح اراه قد خرج منه الطلاق و قلولة البتة بدعة فنيته عند بدعته فان كان أراد ثلاثاً فتلاثاً و ان كان ارادوا حدة فواحدة بائنة و ه و خاطب ثم قال إبراهيم و قول شريح احب الب من قولهما.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴³⁴

153- أبو حنيفة عن إسماعيل بن مسلم البصري و يعرف بالمكي (ا) عن الحسن بن عمران بن حصين ان امرأة ذكرت لعمر بن الخطاب رضي الله عنه أن زوجها لايقربها فاجله حولاً فلم يقربها فخيرها فاخترت نفسها ففرق بينهما و جعلها تطلقه بائنة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴³⁵

⁴³¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 139.

⁴³² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 139.

⁴³³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 141.

⁴³⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 144.

⁴³⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 144.

154- - أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن علقمة أنه طلق امرأته بتطليقة فحاضت حيضة ثم ارتفع حيضها سبعة عشر شهرا ثم ماتت قبل أن تحيض غيرها فذكر ذلك علقمة لعبد الله بن مسعود رضي الله عنه فقال: هذه امرأتك فكله.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴³⁶

155- أبو حنيفة عن بن مرة عن أبي عبيدة بن عبد الله بن مسعود عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه قال: إذا آلى الرجل من امرأته و انقضت أربعة اشهر و لم يفئ اليها بانث منه بتطليقة و عليها العدة ثلاث حيض.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴³⁷

156- أبو حنيفة عن علي بن بذيمة عن أبي عبيدة عن مسروق أنه قال: اذا آلى الرجل من امرأته فمضت أربعة اشهر ولم يفئ اليها بانث منه بتطليقة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴³⁸

157- أبو حنيفة عن محمد بن قيس الهمداني عن إبراهيم و عامر الشعبي عن الأسود بن يزدان رجلا قال لامرأته ذكرت له ان تزوجتها فهي طالق فلم ير الأسود ذلك شيأ و سأل أهل الحجاز فلم يروا ذلك شيأ فتزوجها و دخل بها فذكرت ذلك لعبد الله بن مسعود رضي الله عنه فامرها أن يخبرها أنها امك بنفسها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴³⁹

الباب السادس عشر في النفقات

158- أبو حنيفة عن الحسن بن الحسن عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه قال: اقبل زيد بن حارثة برقيق من اليمن فاحتاج الي نفقة ينفقها عليهم فياع غلاما من الرقيق لا مع امه فلما قدم النبي صلي الله عليه و سلم تصفح الرقيق و قال: ما لي اري هذه والهال قال: احتجنا الي نفقة فبعنا ابنها فامرته أن يرده.

⁴³⁶ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 148.

⁴³⁷ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 150.

⁴³⁸ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 151.

⁴³⁹ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 152.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁴⁰

159- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: سئل علقمة عن المطلقة ثلاثا هل لها سكني و نفقة قال: قالت فاطمة بنت قيسطلقتني زوجي ثلاثا فلم يجعل رسول الله صلي الله عليه و سلم لي سكني و لا نفقة فقال عمر بن الخطاب رضي الله عنه لاندع كتاب الله بقول امرأة لاندري أصدقت أم كذبت قال: فجعل عمر للمطلقة ثلاثا السكني و النفقة ما دامت في العدة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁴¹

الباب السابع عشر في العتاق

160- أبو حنيفة عن عطاء بن يسار عن ابن عمر رضي الله عنهما أنه كان يطأ جاريتين اعتقهما عن دبر منه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁴²

161- أبو حنيفة عن سلمة بن كحيل عن المسورد بن الأحنف عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أن رجلا اتاه فقال: اني تزوجت وليدة لعمي فولدت مني و أنه يريد بيع ولدي قال: كذب ليس له ذلك.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁴³

162- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن الأسود عن عائشة رضي الله عنها أنها ارادت ان تشتري بريرة فتعتقها فقال مولاها لانبيعها الا ان تشتري لنا و لاءها فذكرت ذلك عائشة رضي الله عنها لرسول الله صلي الله عليه وسلم فقال: الولاء لمن اعتق فاشتريتها عائشة فاعتقتها ولها زوج مولاي لآل أبي أحمد فخيرها رسول الله صلي الله عليه وسلم فاخترت نفسها ففرق بينهما.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁴⁴

الباب الثامن عشر في المكاتب

⁴⁴⁰ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 161.

⁴⁴¹ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 162.

⁴⁴² el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 164.

⁴⁴³ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 164.

⁴⁴⁴ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 169.

163- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن زيد بن ثابت رضي الله عنه كان يقول المكاتب عبد ما بقي عليه درهم من المكاتب.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁴⁵

الباب التاسع عشر في الولاء

164- أبو حنيفة عن الحكم بن عتيبة عن عبد الله بن شداد ان ابنة لحمزة بن عبد المطلب أهدت مملوكا فمات و ترك بنتا فاعطي النبي صلي الله عليه و سلم البنت النصف و اعطي ابنة حمزة النصف.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁴⁶

165- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن الأسود عن عائشة رضي الله عنها أنها ارادت ان تشتري بريرة فتعتقها فقال مولاها لانبيعها الا ان تشتري لنا و لاءها فذكرت ذلك للنبي صلي الله عليه وسلم فقال: الولاء لمن اعتق.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁴⁷

166- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم ان علي بن أبي طالب و الزبير بن العوام اختصما في مولي لصفية بنت عبد المطلب فمات و هي عمه علي و أم الزبير بن العوام فقال علي (رضي الله عنه): عمتي و أنا عصبتها اعقل عنها فلي و لاء مواليتها أنا ارثه و قال الزبير رضي الله عنه هي أمي أنا ارثها فلي و لاء مواليتها أنا ارثها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁴⁸

167- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم قال: اذا تولاك الرجل من أهل الذمة فعليك عقله و لك ميراثه و له أن يتحول بولائه ما لم يعقل عنه فاذا عقلت عنه فليس له أن يتحول بولائه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁴⁹

الباب العشرون في الجنایات

⁴⁴⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 169.

⁴⁴⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 173.

⁴⁴⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 175.

⁴⁴⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 176.

⁴⁴⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 176.

168- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: ما تعدد به الإنسان بغير حديدة فقتله فهو شبه العمدة تغلظ فيه الدية و لا يقتل به.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁵⁰

169- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أن رجلا من بني شيبان قتل رجلا نصرانيا من أهل الجزية فكتب و إلي الكوفة إلي عمر بن الخطاب بذلك فكتب إليه عمر رضي الله عنه ان ادفعه إلي اولياء القتيل فان شاؤا قتلوه و ان شاؤا عفوا عنه ثم كتب اليه ان افده بالدية من بيت المال و ذلك انه بلغه انه فارس من فرسان العرب.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁵¹

170- أبو حنيفة عن ربيعة بن ابي عبد الرحمن الرأي عن عبد الرحمن بن سليمان قال قتل النبي صلي الله عليه و سلم مسلما بمعاهد و قال أنا أحق من وفي بدمته.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁵²

171- - أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه قال: في دية الخطاء علي أهل البعير مائة بغير عشرون ابنة مخاض و عشرون ابنة لبون و عشرون ابن مخاض و عشرون حقة و عشرون جذعة و في شبه العمدة ارباع خمسة و عشرون ابن مخاض خمسة و عشرون ابنة لبون خمسة و عشرون حقة خمسة و عشرون جذعة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁵³

172- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن علي بن ابي طالب رضي الله عنه أنه قال: جراحات النساء علي النصف من جراحات الرجال ما دون النفس.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 177.

⁴⁵¹ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 178.

⁴⁵² el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 178.

⁴⁵³ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 179.

⁴⁵⁴ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 180.

173- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه قال: تستوي جراحات الرجال و النساء في السن و الموضحة و ما كان مما سوي ذلك فالنساء علي النصف من جراحات النساء.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁵⁵

174- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن زيد بن ثابت أنه قال: جراحات النساء مثل جراحات الرجال ما بينها و بين ثلث الدية فاذا زادت الجراحة علي الثلاث كانت جراحات المرأة علي النصف من جراحات الرجال.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁵⁶

175- أبو حنيفة عن الهيثم عن الشعبي ان عمرو بن حريث احتقر بئرا بفناء دار أسامة فعبط فيها فرس فرغع إلي شريح فقال: عمرو انما احتقرتها لا صلح و انصف بها الطريق فقال شريح صدقت انما تضمن الفرس مرة واحدة فضمن.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁵⁷

176- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه وجد قتيل علي عهد عمر رضي الله عنه في بئر لا يدرون من قتله بين وادعة و جيران فبلغ ذلك عمر فكتب ان قيسوا ما بينها فايهما كان اقرب إلي القتل يخرج منهم خمسون رجلا فيقسمون بالله ما قتلناه و لانعلم له قاتلا و عليهم الدية.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁵⁸

177- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: لا يبلغ بقيمة العبد اذا قتل دية الحر.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁵⁹

178- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قالكل شيء من الحر فية الدية فهو من العبد فية القيمة و كل شيء من الحر فية نصف الدية فهو من العبد فية نصف القيمة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁶⁰

⁴⁵⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 180.

⁴⁵⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 180.

⁴⁵⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 181.

⁴⁵⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 181.

⁴⁵⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 181.

الباب الحادي والعشرون في الحدود

179- أبو حنيفة عن حماد عن سعيد بن جبير عن ابن عمر رضي الله عنهما أنه قال: لعنت الخمر و عاصرها و معتصرها و ساقبها و شاربها و بائعها و مشربها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁶¹

180- أبو حنيفة عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنهما أنه كان ينبذ لابن عمر الزبيب و النمر جميعا فيشربه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁶²

181- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنهما أنه كان ينبذ له نبيذ الزبيب فلم يكن يستمرئه فقال للجارية اطرحي فيه تمرات.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁶³

182- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن علقمة أنه قال: ربما دخلت علي عبد الله بن مسعود منزله و طعمت عنده ثم يدعو بنبيذ تنبذه له سيرين أم ولده فيشرب و شربت معه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁶⁴

183- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم قال: كتب عمر بن الخطاب إلي عمار بن ياسر رضي الله عنهما و هو عامل له علي الكوفة اما بعده فانه انتهى إلي شراب من الشام من عصير العنب و قد طبخ و هو عصير قبل ان يغلي حتي ذهب ثلثاه و بقي ثلثه فذهب شيطانه و بقي حلوه و حلاله فهو شبيه بطلاء الابل فمر من قبلك فليتوسعوا به شرابهم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁶⁵

184- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه أتى باعرابي قد سكر فطلب له عذرا فلما اعياه قال: فاحبسوه فان صحا فاجلدوه و دعا عمر بفضله و دعا بماء فصبه

⁴⁶⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 182.

⁴⁶¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 187.

⁴⁶² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 188.

⁴⁶³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 190.

⁴⁶⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 191.

⁴⁶⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 192.

عليه فكسره ثم شرب و سقي جلساءه ثم قال: هكذا فاكسروه بالماء اذا غلبكم شيطانه قال: و كان يحب الشراب الشديد.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁶⁶

185- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم انه قال في الرجل يشرب النبيذ حتي يسكر منه قال: القمح الا خير الذي سكر منه هو الحرام.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁶⁷

186- أبو حنيفة عن اسحاق بن ثابت عن أبيه عن علي بن الحسين عن النبي صلي الله عليه و سلم أنا غزا غزوة تبوك فمر بقوم يزفتون فقال: ما هذا؟ قالوا اصبنا من شراب لهم فنهاهم ان يشربوا مت اشتد في الدباء و الحنتم و المزفت فلما مر بهم راجعا من غزاتهم شكوا اليه ما لقوا من التخمة فاذن لهم أن يشربوا ما ينبذ في الدباء و الحنتم و المزفت و نهاهم أن يشربوا مسكرا.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁶⁸

187- أبو حنيفة عن علقمة بن مرثد عن سليمان بن بريدة عن أبيه قال: لما هلك ماعز بن مالك اختلف الناس فيه فقال قائل هلك ماعز و اهلك نفسه و قال قائل تاب فبلغ ذلك رسول الله صلي الله عليه و سلم فقال: لقد تاب توبة لو تابها صاحب مكس لقبل منه أو تابها فنام من الناس لقبل منهم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁶⁹

188- أبو حنيفة عن يحيي بن عبد الله عن أبي ماجد عن ابن مسعود رضي الله عنه أن رجلا اتى بابن أخ له سكران فقال: تترروه و مزمزوه و استنكهوه فترتروه و مزمزوه و استنكهوه فوجد و امنه رائحة شراب فامر بحبسه فلما صحا دعا به و دعا بسوط فامر به فقطعت ثمرته فذكر الحديث بطولها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 192.

⁴⁶⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 193.

⁴⁶⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 194.

⁴⁶⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 197.

⁴⁷⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 204.

189- أبو حنيفة عن مزاحم بن زفر عن الضحاك بن مزاحم أنه قال: ادخلني أبو عبيدة منزله فاراني الجر الذي كان ينبذ فيه لعبد الله.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه ثم قال الحسن بن زياد في مسنده كان أبو حنيفة يأخذ بهذا الأحاديث و يقول لا بئس بشر بنبذ التمر و نبيذ الذبيب اذا طبخ بالنار ثم يجعل فيه الدردي ثم يترك حتي يشتد فلا بئس بشر به ما لم يسكر منه و ما لم يجلسوا حولهم الرياحين كما يصنع الشياطين و كان يكره الإجماع. و قال الحسن بن مالك سمعت الشافعي يسأل أبا يوسف رضي الله عنهما هل في نفسك شيء من النبيذ فقال أبو يوسف كيف لا يكون في نفسي شيء من النبيذ و قد اختلف فيه أصحاب رسول الله صلي الله عليه و سلم في نفسي منه مثل الجبال. قال الحسن بن أبي مالك اذا وضع النبيذ و أراد الشارب أن يسكر منه فالقليل منه حرام كالكثير و هو قول أبي حنيفة.⁴⁷¹

190- أبو حنيفة عن أبي عون محمد بن عبد الله الثقفي عن عبد الله بن شداد عن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما أنه قال: حرمت الخمر قليلها و كثيرها و ما بلغ السكر من كل شراب.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁷²

191- أبو حنيفة عن جعفر بن محمد بن علي بن الحسين بن علي ابن أبي طالب رضي الله عنهم عن علي أنه قال: حد المملوك اذا قذف نصف حد الحر.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁷³

192- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال: ادروا الحدود عن المسلمين ما استطعتم فان الإمام ان يخطئ في العفو خير من أن يخطئ في العقوبة فاذا وجدتم للمسلم مخرجا فادروا عنه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 206.

⁴⁷² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 210.

⁴⁷³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 212.

⁴⁷⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 214.

193- ابوحنيفة عن أبي اسحاق السبيعي عن عمر بن ميمون من عمر بن الخطاب رضي الله عنه أنه كان يقول ان للمسلمين في كل يوم جزورا و لآل عمر فيه العتق و انه لايقطع لحوم هذه الإبل من بطوننا الا النبيذ الشديد.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁷⁵

الباب الثاني و العشرون في السرقة

194- أبو حنيفة عن القاسم بن عبد الرحمن عن أبيه عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال: كان تقطع اليد علي عهد رسول الله صلي الله عليه وسلم في عشرة دراهم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁷⁶

195- أبو حنيفة عن إبراهيم بن محمد بن المنتشر عن أبيه عن أبي كبشة عن أبي الدرداء أن عمر رضي الله عنه أتى بسارقة فقال: اسرقت قولي لا فقالت لا فقالوا تلقنها قال: جئتمونا بإنسان لا يدري مايراد به الخير أم الشر لتقر حتي اقطعها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁷⁷

الباب الثالث و العشرون فالأضحية و الصيد و الذبائح

196- أبو حنيفة عن حماد عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: اتاه عبد اسود فقال: انا في ماشية و اني بسبيل من الطريق افاسقي من البانها قال: لا قال: فارمى الصيد فاصمي و انمي قال: كل ما اصميت و دع ما انميت.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁷⁸

197- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: في الجنين تذبج امه و هو في بطنها أنه لا تكون ذكاته ذكاة امه و لا تكون ذكاة نفس ذكاة نفسين.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 215.

⁴⁷⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 217.

⁴⁷⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 221.

⁴⁷⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 225.

⁴⁷⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 225.

198- أبو حنيفة عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنهما قال: نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عام خيبر عن لحوم الحمر الأهلية و عن متعة النساء.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁸⁰

199- أبو حنيفة عن أبي اسحاق عن البراء رضي الله عنه قال: رسول الله صلى الله عليه وسلم عن أكل لحوم الحمر الأهلية.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁸¹

200- أبو حنيفة عن محارب بن دثار عن ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى يوم خيبر عن لحوم كل ذي ناب من السباع.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁸²

201- أبو حنيفة عن قتادة عن أبي قلابة قال: نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن أكل ذي ناب من السماع و ذي مخلب من الطير.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁸³

202- أبو حنيفة عن محارب بن دثار عن ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى يوم خيبر عن أكل كل ذي مخلب من الطير.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁸⁴

203- أبو حنيفة عن حماد عن سعيد بن جبير عن ابن عباس أنه قال: كل ما امسك عليك كلبك اذا كان معلما اذا قتل و لم يأكل فاذا اكل فلا تأكل فانما امسك علي نفسه.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁸⁵

⁴⁸⁰ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 231.

⁴⁸¹ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 232.

⁴⁸² el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 234.

⁴⁸³ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 235.

⁴⁸⁴ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 236.

⁴⁸⁵ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 236.

204- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عائشة رضي الله عنها انه اهدي اليها ضب فسألت النبي صلي الله عليه و سلم فنهي عن أكله فجاء سائل فامر له به فقال: لها انبي صلي الله عليه و سلم اتطعمين ما لاتأكلين.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁸⁶

205- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم قال: اذا امسك عليك كلبك المعلم فكل واذا امسك عليك غير المعلم فلا تأكل.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁸⁷

206- أبو حنيفة عن سعيد بن مسروق الثوري والد سفيان عن عباية بن رفاعة عن رافع بن خديج انه شرد بعير من إبل الصدقة فطلبوه فلما أعياهم أن يأخذوه رماه رجل بسهم فاصابه فقتله فسألوا النبي صلي الله عليه و سلم فامر باكله و قال: ان لها اوايد كاوايد الوحش فاذا احسستم منها شيئاً فاصنعوا مثل ما صنعتم بهذا.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁸⁸

207- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم في البعير يتردي قال: اذ لم تقدر علي منحره فحيث ما وجئت فهو منحره.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁸⁹

208- أبو حنيفة عن حماد عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال: كل ما امسك عليك صقرك أو بازيك و ان اكل منه فان تعليم الصقر و البارزي اذا دعوته ان يجيبك فانك لاتستطيع ان تضربه ليدع الاكل.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁹⁰

الباب الرابع و العشرون في الايمان

⁴⁸⁶ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, II, 238.

⁴⁸⁷ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, II, 241.

⁴⁸⁸ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, II, 249.

⁴⁸⁹ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, II, 250.

⁴⁹⁰ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, II, 252.

209- أبو حنيفة عن الحسن بن أبي الحسن عن عمران بن حصين رضي الله عنه عن النبي صلي الله عليه وسلم أنه قال: لا نذر في معصية الله و لا فيما لا يملك و كفارة كل واحد منهما كفارة يمين.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁹¹

الباب الخامس و العشرون في الشهادات

210- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: شهادة النساء جائزة في كل شيء ما خلا الحدود و القصاص و هو قول أبي حنيفة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁹²

211- أبو حنيفة عن الهيثم عن عامر الشعبي عن شريح قال: اجيز شهادة القاذف اذا تاب.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁹³

212- أبو حنيفة عن الهيثم عن عامر الشعبي عن شريح أنه قال: أربعة لا تجوز لهم شهادة الأب لابنه و الابن لأبيه و الزوج لامرأته و المرأة لزوجها و الشريك لشريكه و المحدود في قذف.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁹⁴

الباب السادس و العشرون في السير

213- أبو حنيفة عن عاصم أبي النجود عن زر بن حبيش عن ابن عباس في المرأة تترد قال: تستحي.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁹⁵

214- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: اذا قاتلت قوما فادعهم اذا لم تبلغهم الدعوة فان كانت قد بلغتهم الدعوة فان شئت فادعهم و ان شئت فلا تدعهم.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, II, 262.

⁴⁹² el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, II, 273.

⁴⁹³ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, II, 275.

⁴⁹⁴ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, II, 277.

⁴⁹⁵ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, II, 284.

⁴⁹⁶ el-Hârizmî, *Camiu'l-mesânîd*, II, 294.

الباب السابع و العسرون في الحظر و الإباحة

215- أبو حنيفة عن أبي فروة مسلم بن سالم الجهني عن عبد الرحمن بن أبي ليلى قال: نزلنا مع حذيفة علي دهمقان بالمداين فأتي بطعام فطعمنا منه ثم دعا حذيفة بشراب فاتي بشراب في إناء من فضة فاخذ الإناء فضرب به وجهه فساءنا ذلك فقال: أتدرون لم صنعت هذا فقلنا لا فقال: اني نزلت عليه في العام الماضي فدعوت بشراب فاتاني بشراب فيه فأخبرته ان رسول الله صلي الله عليه و سلم نهانا أن نأكل في آنية الذهب والفضة و أن نشرب فيها و أن نلبس الديباج و الحرير فانها للمشركين في الدنيا و لنا في الآخرة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁹⁷

216- أبو حنيفة عن علقمة بن مرثد عن أبي بريدة عن أبيه قال: قال رسول الله صلي الله عليه و سلم كنت نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها فقد اذن لمحمد في زيارة قبر أمه و لاتقولوا هجرا.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁹⁸

217- أبو حنيفة عن زيد بن أبي أنيسة عن عائذ بن سعيد بن عبد الله المصري عن أبي الدرداء رضي الله عنه أن النبي صلي الله عليه و سلم اخذ قطعة من حرير بيده و قطعة من ذهب بيده الاخري ثم قال هذان حرام علي ذكور أمتي.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁴⁹⁹

218- أبو حنيفة عن يزيد بن عبد الرحمن عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال: كاني انظر إلي لحية أبي قحافة كانها ضرام عرّج من شدة حرمتها.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁵⁰⁰

219- أبو حنيفة عن محمد بن قيس قال: أتني برأس الحسين بن علي رضي الله عنهما فنظرت الي رأسه و لحيته قد نصل من الوسمة.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânid*, II, 315.

⁴⁹⁸ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânid*, II, 319.

⁴⁹⁹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânid*, II, 324.

⁵⁰⁰ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânid*, II, 324.

220- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم أنه قال: جاء إلي عمر قوم عليهم الحرير و الديباج فقال جئتموني في زي أهل النار أنه لا يصلح الحرير الا هكذا ثلاث اصابع أو أربع.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁵⁰²

221- أبو حنيفة عن سعيد بن المرزبان عن عبد الله بن أبي أوفي أنه كان يلبس الخز.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁵⁰³

222- أبو حنيفة عن عمرو بن دينار عن عائشة رضي الله عنها أنها حلت اخواتها الذهب و ان عمر حلي بناته بالذهب.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁵⁰⁴

الباب الثامن و العشرون في الوصايا و المواريث

223- أبو حنيفة عن عطاء بن السائب عن أبيه عن سعيد بن أبي وقاص رضي الله عنه قال: دخل علي النبي صلي الله عليه و سلم يعودني في مرض فقلت له يا رسول الله اوصي بمالي كله قال لا قلت فبنصفه قال لا قلت فثلثه قال نعم و الثلث كثير أو كبير لا تدع اهلك يتكفون الناس.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁵⁰⁵

224- أبو حنيفة عن الحكم بن عتيبة عن عبد الله شداد ان بنت حمزة اعتقت مملوكا فمات و ترك بنتا فاعطاها النبي صلي الله عليه و سلم النصف.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁵⁰⁶

225- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه قال: في الرجل يوصي باكثر من الثلث فيجيزه الورثة في حياة الموصي فاذا مات الموصي ابوا ان يجيزوا لهم ذلك.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁵⁰⁷

⁵⁰¹ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 325.

⁵⁰² el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 326.

⁵⁰³ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 327.

⁵⁰⁴ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 328.

⁵⁰⁵ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 336.

⁵⁰⁶ el-Hârizmî, *Camîu'l-mesânîd*, II, 339.

226- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه أنه قال: المشركون بعضهم أولياء بعض لانترثهم و لا يرثوننا.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁵⁰⁸

227- أبو حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه قال: في الرجل يوصي بسهم من ماله ان له السدس.

أخرجه الحسن بن زياد في مسنده عن أبي حنيفة رضي الله عنه.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 341.

⁵⁰⁸ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 342.

⁵⁰⁹ el-Hârizmî, *Camîu 'l-mesânîd*, II, 343.

ÖZGEÇMİŞ

Aşur Akyol, 01.02.1974 yılında Erzurum Ilıca Ovacık Nahiyesi Üčköse Köyünde doğdu. İlkokulu köyünde tamamlandıktan sonra Erzurum Ilıca Kur'ân Kursunda hafızlık yaptı, 1989 yılında Erzurum İmam Hatip Lisesine kaydoldu. 1994 yılında buradan mezun olup aynı yıl Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 1999 yılında bu Fakülteden mezun oldu. 1997 yılında Diyanet İşleri Başkanlığında İmam-Hatip olarak göreve başladı. 2003 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri bölümüne kaydoldu. 2004 yılında askere gitmesi münasebetiyle bir yıl eğitimini dondurdu. Halen bu bölümde öğrenci olan Akyol, evli ve bir çocuk babasıdır. Diyanet İşleri Başkanlığında Vaiz olarak görev yapmaktadır.